

о СЕМЕН І ЖИК

СМІХ
КРІЗЬ СЛЮЗИ

Rev. Semen Izyk

THE BITTER LAUGHTER

**MEMOIRS FROM SECOND WORLD WAR
(1939 – 1947)**

WINNIPEG

1961

CANADA

**Published by Progress Printing & Publishing Company Limited
418 Aberdeen Avenue, Winnipeg 4, Manitoba**

о. Семен Іжик

СМІХ КРІЗЬ СЛЬОЗИ

СПОМИНИ 3 РОКІВ 1939 — 1947

*Дорогому Проф. І. Бісєві
не маючись з майбутт
в Інституті ім. д. Шевченка
1 квітня
о. С. Іжик
23. VI. 69.*

ВІННИЦЕ

1961

КАНАДА

Накладом Видавничої Спілки "ПОСТУП"

diasporiana.org.ua

Обгортка роботи Мирона Левицького

ДРУКАРНЯ "ПОСТУПУ", 418 АБЕРДІН ЕВНЮ У ВІННІПЕГУ

PRINTED IN CANADA

ВІД АВТОРА

Випускаю в світ окремою книжкою мої спомини “СМІХ КРІЗЬ СЛЪОЗИ”, які були поміщувані на сторінках українського тижневика “ПОСТУП” в роках 1959—1961.

Не думав я видавати ці спомини окремою книжкою, бо не вважав їх за щось вартісного тому через пів року не відкладувано друкарського набору. Інакше про мої спомини думали Читачі “Поступу”, вони почали писати до мене листи, що їм спомини подобаються і вони їх читають зі захопленням. В розписаній редакцією “Поступу” анкеті, що Читачам подобається в газеті, то “Сміх крізь слъози” одержав найбільше число голосів. Це було для мене заохотою писати даліше. Багато Читачів прислало наперед гроші на передплату моїх споминів. За це на цьому місці складаю їм сердечне СПАСИ-БИГ!

Не маю жодної претенсії пхатися в літературу, бо я не є письменником. Це тільки спомини. Пишу їх так, як бачив і сприймав. Не добираю, ані спеціальних слів, ані стилю.

Український нарід у Другій Світовій війні пережив трагічні хвилини, хвилини горя і плачу, але скрізь того плачу продиралися радісні хвилини, хвилини світлої надії та майбутності. Часто перепліталися в моєму житті сміх і слъози . . .

Книжку мою можна поділити на три головні частини: 1. Життя на Лемківщині (1939—1943). 2. Мої переживання в німецьких тюрмах і концентраційних таборах (1943—1945). 3. Життя на скитальщині (1945—1957).

v. Cener Truf

*Так то було на Лемківщині
1939 - 1943*

ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА

Дня першого вересня 1939 року вибухла Друга світова війна. По радіо, президент Польщі Ігнатій Мосціцкі проголосив: "...Дзисейшей ноци, одвечни вруг пшекрочил граніци Панства Польського..." ("Сьогоднішньої ночі відвічний ворог переступив граніци Польської Держави".) Загуркотили літаки й впали перші німецькі бомби...

Втішилися політичні в'язні Бригідок, Вронок, Свентокжижа й Берези Картузької, надіючись, що війна принесе їм визволення. Бо треба пригадати, що перед цією Другою світовою війною, Польща провадила безпощадну боротьбу проти всього, що було українське. Руйнувала українські церкви на Волині, замикала Рідні Школи, українськими священиками наповняла тюрми й концентраційні табори в Березі за те, що наприклад, в метрикальній книзі написав священик прізвище закінчене на... "ський, чи... "вич", замість "скі", чи "віч", як собі бажали польські поліцаї. З року на рік у Польщі життя було таке важке, що люди очікували, коли те все скінчиться.

ВТІКАЮ ДО ПЕРЕМИШЛЯ

Вибух війни застав мене в рідному селі Висоцьку. Мав я тоді скінчені богословські студії і був висвячений на диякона в місяці червні 1939 р. Добрі сусіди повідомили мене, що в село приїхала польська поліція і хоче забрати мене до Берези Картузької. Не було іншої ради для мене, як покидати рідне село й втікати в світ за очі. Ще в 1932 році сидів я в польській тюрмі, тому вже не мав охоти попадати другий раз. Забрав я найконечніші речі зі собою і поїхав поїздом до Перемишля. Не знав я тоді, що на довгі роки покидаю рідне село і що з цим днем стаю бездомним скитальцем...

До Перемишля приїхав я 4 вересня. Свої кроки скерував я до Духовного Семінара, в якому я вчився п'ять літ. До будинку Духовної Семінарії мене не впустили, бо там був польський воєнний шпиталь. Тимчасово примістився я на мешкання

в Українській Католицькій Капітулі. Перемишль був щоденно під обстрілом і бомбардуванням. Між населенням постала страшна паніка, бо це вперше в історії побачили блискавичну війну при допомозі літаків. До забудовань Капітули і Катебри прибували цивільні люди, а головно жида шукаючи схоронища. Польське військо втікало на полудневий-схід. З будинку Духовного Семінара забрали вони зі собою навіть хворих во-яків. Дня 10 вересня о. ректор Іван Кузич і ще кілька отців професорів перейшли на мешкання до Духовної Семінарії. Ту-ди перейшов і я.

ПЕРША ЗУСТРІЧ З НІМЦЯМИ

Одного дня до будинку Духовної Семінарії входять два німецькі штурмовики і провадять раненого польського во-яка. Ми вибігли з цікавості їм назустріч. Аж бачимо наїжені шти-ки й острій крик: “Гальт, ді генде гох!” (“Стій, руки вгору!”) Озброєні від стіп до голови, очі набігли кров'ю. Виглядали страшно. Хоча бачили, що ми священники, то зробили в нас ре-візію. Сказали нам заложити руки на голову й обернутися ли-цем до стіни. Після короткого часу, вдерся до Семінарії цілий відділ німецького війська. Наче дика татарва кинулися вони розбивати двері до всіх кімнат. Отець ректор Кузич бігав з ці-лою в'язанкою ключів і просив німців, щоб не ламали дверей, бо він кожду кімнату їм відкриє. Во-яки не звертали на него ува-ги. Розбили двері до каплиці, бібліотеки, музею і викладових заль. Все розкидали й нищили. Так вперше в мому житті побачив я німецьке військо. Завважив я брутальність і нахаб-ність німецьку. Не міг я зрозуміти, як це може робити той на-рід, який чваниться високою західньою культурою. Пізніше я це ще краще зрозумів, коли пізнав німецьку “культуру” на власній шкурі . . .

За кілька день вийшов я подивитися, як виглядає Пере-мишль, опанований німцями. Бачу во-яків, які грабують крам-ниці. Забирають все добро і вивозять в Німеччину. На голов-них крамницях, ресторанах, готелях, видніють нові незнані досі написи: “Нур фір дойче” (“Тільки для німців”). З цим гаслом йшов Гітлер на підбій світу, щоб творити “Нову Евро-пу”, цебто все для німців, а другі народи мають стати „кнех-тами” — рабами, а їхні землі “лебенсраумом” для німців. З та-

кими загарбницькими намірами й гаслами, ледви чи Гітлер виграє війну — така думка прийшла мені тоді. На Францішканській вулиці побачив я непроглядні маси полоненого польського війська. Вигляд їхній пригнічуючий. З вікон кидають куски хліба, але німецькі конвоеві солдати стріляють до тих, що лапають хліб. Переходжу Татарською вулицею на Замкову Гору і бачу тут ще щось страшніше. Над викопаною ямою стоїть громада жидів, кілька есесманів їх стріляють і майже живцем закопують... За такі звірства Божа кара напевно стріне Гітлера.

БОЛЬШЕВИКИ ЙДУТЬ

Божа кара мусіла стрінуги Гітлера за ще один великий злочин, а саме за те, що він віддав Східню Галичину Сталінові. Наче грім з неба облетіла Перемишль страшна вістка: “Большевики йдуть”! Війська Червоної Армії перейшли Збруч. Є поголки, що кордон має бути на ріці Сян. Отже майже ціле місто Перемишль дістанеться під большевиків. Помічається паніка. Масово починають люди втікати за Сян. З-під ринви на дощ. Люди більше мали страх перед большевиками ніж перед німцями.

Перемиський Владика Кир Йосафат Коциловський скликає нараду священників. Неустрашимий Владика дає рішення: “Не покидати свого стада! Єпископи і священники мають остати зі своїми вірними”.

Це рішення Єпископа Коциловського врятувало нарід від панічної втечі за Сян. Тому, що частина Перемиської Епархії знаходилася поза демаркаційною лінією Курсона, то Єпископ-Помічник Кир Григорій Лакота враз з каноніком Качмарем мусіли перейти за Сян і замешкати в Ярославі. Богослови, а зокрема ми дякони мали свободу вибору, або остатися під большевиками, або перейти до другої частини Епархії, під німецьку окупацію. Ректор нашого Семинара, о. Іван Кузич порадив мені, щоб я перейшов Сян і там одержу священничі свячення з рук Єпископа Григорія Лакоти.

НА ЗАСЯННІ

В Перемишлі за Сяном на т.зв. Засянні був великий монастир ОО. Василян і гарна нова церква, з просторою театральною залю. Ця зала в скорому часі перемінилася в прибіжище для втікачів. Були тут подвійні втікачі, одні з-під большевиків, а другі політичні в'язні з польських тюрем :Тарнова, Ряшева і концентраційного табору Берези Картузької. Отці Василяни дуже радо всіх приймали та гостили останками харчів. Нераз виходив я над Сян і оглядав "червоний Перемишль". Справді Перемишль червонів від прапорів, що ними були прикрашені всі доми понад Сяном. В короткому часі й Срібнолентий Сян почав червоніти від крові втікачів. Не кожний мав щастя переплисти непомітно Сян. Багатьох втікачів постигала куля прикордонної сторожі. Війна, замість очікуваної свободи, принесла великий сум і гірке розчарування. Над Україною, неначе меч Демокля, зависли два прапори: червоний комуністичний і чорний фашистівський . . .

СУМНА І ВЕСЕЛА ДОЛЯ ДИЯКОНІВ

Нас було 19 дияконів з Перемиської Семінарії. Єрейські свячення ми мали одержати в місяці вересні, але воєнна хуртовина цьому перешкодила. Кілька дияконів осталося під большевиками, а решта опинилася за Сяном з цією надією, що одержимо тут свячення з рук Єпископа Григорія Лакоти. В місяці жовтні 1939 р. з Перемишля пішов я до Радимна. Тут у хаті нашого товариша диякона Теофіля Кушніра ми замешкали. Нас було 12 дияконів. Це був свого роду наш "Семінар". Ректором ми обрали диякона Філька, бо він був найсильніший. Він найбільше надавався на те, щоб тримати добру дисципліну. Він рівнож одержував харчі з міста від о. Черкавського. Кухарем був у нас Zenko Злочовський. На духовного провідника попрохали ми о. Маркіяна Марисюка, ЧСВВ. Перед свяченнями кандидати завжди мають восьмиденні реколекції. Ми приготувалися до свячення, тому о. Марисюк давав нам реколекції. Реколекційні науки й духовні практики відбули ми в місцевій церкві. Після закінчення реколекцій, ми всі висповідалися і були певні, що за тиждень будемо вже священиками. Я враз зі Zenком Злочовським поїхав до Ярослава в делегації до

Єпископа Григорія Лакоти. Єпископ жив в резиденції о. каноніка Хотинецького. Ми представили справу, що нас 12 дяконів є готових до свячень. Єпископ затурбовано відповів: “я вас святити не можу. Кожного дня з-за Сяну прибувають нові священники-втікачі. Я не маю для них парафій, а що зроблю з вами? Ідїть шукати собі світського заняття, а колись, як буде потреба священників, то я вас закличу і висвячу”.

Сумні повернулися ми до Радимна і сповістили це діяконам. “Ректор” Філько Кушнір врочисто заявив, що розв’язує “Семинарію” і дає нам свободу розходитися, де хто хоче. Двох дяконів, а це Володимир Олач і Володимир Ридош перейшли ріку Сян і пішли додому. Олач до Самбора, а Ридош до Доброміля. Ті, що осталися, постановили думати про свою долю спільно. Зогляду на те, що ми не мали ані хати, ані що їсти, ми створили т.зв. “Чин жебручих дяконів”. Жартуючи зо своєї біди, радо прийняли ми ту назву, а мене вибрали “ігуменом”. За ласкавим хлібом ходили ми до священників і знайомих товаришів-богословів в Ярославщині. Два тільки тижні існував наш “жебручий чин”. Життя на ласкавим хлібі нам надокучило. Ми зробили “соборчик” у хаті о. Білинського, в селі Заміхові і одногосно рішили розв’язати наш “чин”. Постановили ми шукати учительського хліба. Перед нами розкривалася можливість бути учителями народніх шкіл. На другий день пішли ми до шкільного інспекторату в Ярославі, просити про учительські посади. Подивився на нас, переглянув наші документи і сказав, що йому дяконо-учителів не потреба. Ми знайшлися в прикрому положенні. Праці не було, а жебрати вже більше не хотіли. Друг Федисів, жартуючи, піддав іншу думку: “Друзі — каже він — немає для нас іншої ради, тільки по вулицях продавати камичкі до запальничкі”.

На наше щастя, ми одержали вістку, що в Сяноці шкільним інспектором є о. Степан Венгринович і ми зможемо одержати від нього учительські посади. Як вже священник нам дяконам не допоможе, то хто нам допоможе? Врадувані тією вісткою, забрали свої клуночки й поїхали до Сянока.

В СЯНОЦІ

Я зі своїми друзями-дияконами приїхав до столиці Лемківщини, Сянока. Це гарне місто, положене над рікою Сяном. В місяці жовтні 1939 р. Сянік був поділений на дві частини, одна припала большевикам, а друга німцям. Ріка Сян стала кордоном, як колись Збруч. Рівночасно Сян був неначе переходовим мостом для “мандрівки народів”. Із Сянока втікали жиди до большевиків, а українці втікали з-під большевиків до Сянока. Для наших втікачів були зорганізовані переходові табори в Сяноці, Ярославі, Коросні й Кракові.

Зараз після приїзду до Сянока, ми зголосилися до шкільного інспектора, о. Степана Венгриновича. Він дуже приязно нас прийняв і порадив внести прохання до головного німецького інспектора (“шульрата”). На полагодження шкільних справ прийшлося нам чекати цілий місяць часу. Ми замешкали в одному знищеному жидівському домі. Спали ми на долівці, бо не було ліжка. По зупу ходили два рази денно до табору. Голод і холод зачав поволі добиратися до нас... Здається — каже Зенко Злочовський, — що ми мусимо створити новий чин: “голодуючих дияконів”. — Така наша доля. Ми мали бути священиками, а тепер осталися: “ні пес, ні баран”. Ніхто нас не розуміє. Дехто нам одверто каже: Чи диякон це щось менше від дяка, чи може трохи більше. Ми жартами відповідали — Це залежить від голосу, чи він добре співає, чи фалшує.

Щоденно ходили ми по черзі до “шульамту” (інспекторату) довідуватися, коли дістанемо вчительські грамоти. Від інспектора одержували коротку відповідь: Чекайте! Чекати і сидіти так без діла, це було вбивче для нас. Але, коли до того додати “татарські” вісті, які доходили із-за Сяну, мовляв: большевики мають намір зайняти цілу Лемківщину аж по Краків — то ми в Сяноці сиділи, як на грані.

Нарешті в кінці місяця листопада, ми одержали повідомлення прийти до інспекторату. Тут зібралися кандидати на учителів. Було нас около двісті. Це були священики, адвокати, гімназійні професори й студенти університету. Бракувало тільки народного учителя.

Кожному кандидатові вручили грамоту, пачку крейди, шкільний денник, двадцять золотих, два тузіни олівців і де-

сять золотих на дорогу. — “Ідіть і навчайте” — сказав о. Вен-
гринович — несіть світло науки в темні закутини нашої Лем-
ківщини! . . .

СВІТ ДОШКАМИ ЗАБИТИЙ

Дрижачими руками взяв я свою грамоту й читаю: “Семен
Іжик назначений учителем народної школи в Беріжках.” Де ж
ці Беріжки? Шукаю їх на мапі, але немає. Питаюсь друзів, але
ніхто не знає. Аж один священик приступає до мене і каже:

— Беріжки, це світ “дошками забитий, це, синку, столи-
ця країни, де дідько добраніч каже” . . . Беріжки — це мале
сільце, недалеко Волосатого під малярською границею (За-
карпатською Україною). Сто двадцять кілометрів від Сянока.
Поїзд туди не їде і дороги доброї немає.

Протестувати я не хотів, бо ще в пам’яті добре сиділа на-
ука о. ректора: “Куди тебе пішлють, туди й їдь, бо це воля
Божа”.

Хай діється воля Божа, перехрестився і гайда в дорогу . . .

Погода, як на збитки: сніг, дощ і болото. Я маю йти в на-
прямі Балигорода. Зі мною йшов Зенко Злочовський і Філько
Кушнір. Ми рішили винаймати підводу. Зайшли до одного чо-
ловіка і кажемо: — Може б ви нас завезли до Балигорода? А
він нам відповідає:

— Мені вас шкода, бо ви свої люди, ви не маєте стільки
грошей, щоб заплатити фірманку. Я вам скажу правду, — я пе-
ревезу жида за Сян то дістану 500 злотих.

А ми сказали: — Заробляйте, дядьку, так дальше, а ми пі-
демо пішки.

За якийсь час стрінули по дорозі фіру. Прохаємо госпа-
дара, щоб взяв на фіру хоч наші пакунки. Він згодився. Ми йо-
му заплатили по 10 золотих. Перша наша учительська пенсія
вже пішла. Конята тільки скіра і кости, але зате батіг добрий
у фірмана. Ми під гору пхали віз, а в долину йшли за возом.
І так за два дні добилися до Балигорода.

В Балигороді зголосилися ми до посадника міста, п. Гла-
дишовського, колишнього посла. Він дуже радо нам поміг.
Призначив підводу аж до села Смерека. Коні були добрі, так,
що воза не треба було пхати, тільки дощ падав такий, що ми
змокли і наші речі. Пізно ввечері приїхали ми до Смерека до

о. Данилова, місцевого пароха. Тут ми переночували. На другий день пішов я до солтиса, щоб дістати підводу до Беріжків. До солтиса відозвався я по-урядовому: —

— Пане солтис, на приказ пана старости маєте дати нам підводу до Беріжків, бо ми урядові учителі! Солтис з-під лоба подивився на мене та побачив, що я не такий страшно урядовий, як удаю і спокійно відповів:

— Коней у нас немає, всьо німці забрали. За Першої світової війни говорили: “всьо москалі забрали”.

Не було ради, я оставив свої речі в о. пароха, щоб сушилися і враз зі Зенком вибрався піхотою в далеку дорогу, де світ “дошками забитий” . . .

З МІСІЙНИМ ЗАПАЛОМ

— Поспішаймо Зенку в дорогу, — кажу — бо хоча йдемо в світ “дошками забитий”, але у цьому “світі” чекають на нас українські діти. Вже кілька місяців, як діти не мають науки, а може взагалі там школи не було. Бо ж відомо, що поляки тримали наш нарід в темноті. Мало було шкіл а учителями в тих школах були поляки, які не вчили по-українськи, а навіть “Отче наш” казали говорити по-польськи.. Українських учителів вислав інспектор між мазурів чи далеко в Познаньщину.

— Знаєш Семене, — каже Зеник — ми йдемо на важливу місію. Ми не тільки будемо вчити дітей читати й писати, але будемо їх виховувати в українському національному дусі. Мусимо надробити те, що занедбано віками. Колись у Семінарії ми мріяли про заграничні місії. До цього нас заохочував наш о. професор Володимир Голинський. Ти навіть був головою “Місійного Гуртка” в Перемишлі.

— Пам’ятаю Зенку, може ще колись поїдемо за море на місійну працю, а тепер мусимо перейти ось через цю високу гору Магуру, а там може будуть й мої Беріжки — перша моя місійна станиця.

На дворі почало темніти. Гори покриті були снігом. Зайшли ми в ліс. Мені аж лячно стало.

— Не бійся, Семене, ти ж місіонер! Зрештою тут немає диких людей, а звірюка тебе не схоче їсти, бо ти малий.

Зеник почав співати. Він добрий співак і диригент хору

богословів у Перемишлі. Я, як “фіш” почав тільки свистати, щоб набрати більше відваги. Пізно ніччю добралися ми до села Береги Горішні.

СЕЛО НЕ ХОЧЕ ДИКТАТУРИ

В Берегах Горішних зайшли ми до хати місцевого українського пароха, о. Осипа Яросевича. Відразу ми йому заявили: “Ми жебручі диякони, давайте нам їсти”! Добрий і гостинний священник нагодував нас і примістив у себе на нічліг. На наш запит, як тепер у селі за часів німецької окупації:

— Біда — каже о. парох — німці беруться відразу строго до людей. Посписували корови, коні, свині, кури й заявили, що нічого не вільно ані зарізати, ані продати. Це все призначено для німців на контингент. Люди в селі невдоволені, бунтуються, не люблять німців.

— Що ж порадимо — відповідає Зеник — це тільки початок війни, не знати, як то воно все скінчиться. Недовго ми говорили, бо були змучені й пішли спати.

На другий день рано вибралися в дорогу до села Беріжків. Нас супроводжав о. Яросевич. Як ми переходили біля хати солтиса, побачили дивне явище. Стоїть гурт людей з сокирами в руках. Між ними є чоловік середнього росту в міському одязі і голосно кричить: “Так мусить бути, як я кажу”!

— Скажіть люди, що тут сталося? — з острахом питається о. Яросевич.

— Не бачите, що? От приїхав цей панок зі Ступосян і каже, що він якийсь “букермайстер” (це був Іван Бекер, волосний війт) і тут запроваджує диктатуру. Назначив на наше село солтисом Казя. Ми не хочемо. Ми так, як давніше, так і тепер собі солтиса самі виберемо, якого схочемо.

— Тепер диктатура — каже Бекер — і, солтисом буде той, що я його іменую.

— Ой, мой, як му дам сокиров по голові в ту диктатуру, то він зараз самий здуріє — крикнув один господар з чорними вусами в баранковій шапці.

— Ти Іване не кричи — каже війт, бо як замельдую Гітлерові, то підеш зі села аж за тобою закуриться.

— Людоньки успокійтеся — почав просити о. парох — бо напитаєте якої біди на село. Тепер военний час.

Дійсно люди успокоїлися, ми довше не задержувалися, по-прощали о. Яросевича і пішли в напрямі Беріжків.

НАРЕШТІ В БЕРІЖКАХ

Горами, лісами добилися ми до села Устріки Горішні, а звідтам на вечір до Беріжків. Справді маленьке це село окружене високими Карпатськими горами. По середині пливе річка Волосатка. На беріжках цієї річки розложилось около п'ятдесяти солом'яних хатин. От і Беріжки, моя перша учительська посада. В селі темно, тільки де-не-де блимали каганчики в хатах. Входимо до першої хати з краю села.

— Слава Ісусу Христу, — чемно кланяємося — чи це тут є село Беріжки?

— А я, а я, гев (тут), а до кого вам треба — з великим зацікавленням відповідає старший вже віком господар.

— Ми хотіли б дістатися до вашого солтиса. Чи далеко він мешкає?

— О, то ви хочете йти до “шовтуса”, добре, добре я вас там заведу. — Він взяв нафтовий ліхтар у руки і ми пішли.

— Знаєте, прошу панів, — починає він з нами розмову — цей “шовтус”, що ми до нього йдемо, це Михайло Байкинич. Файний чоловік, але він вже довго не буде, бо тепер ходить війт зі Струпосян і назначає нових шолтусів. Напевно і Беріжки дістануть нового. Ви пани з міста, може трохи ліпше знаєте від мене, але я вам кажу, що тепер порядку немає. За Польщі не було і виджу за німця немає. Той вітер з полонини щось не добре віщує. Не знати, чи той Гіклер (Гітлер) довго вдержиться, чи може піде так, як той Гриць Сміглий (Ридз Смігли).

Ще дечого цей господар розказував нам з “політики” і ми зайшли під хату солтиса. На прощання він нам сказав: “Я називаюся Михайло Чуквинський, мій син Іван буде посилати свого хлопця до вас до школи”. (Іван Чуквинський живе тепер в Польщі і переписується зі мною).

В ХАТІ СОЛТИСА

— Слава Ісусу Христу, чи тут живе солтис? — питаємось відразу таки на порозі хати.

— Я є шовтус, а що вам тут треба? — Був це з чорними довгими вусами мужчина, з жидівським носом і файкою в зубах.

— Ми хочемо переночувати — кажемо до солтиса.

— Переночувати — гм...гм... А, що ви за одні?

— Ми учителі — відповідаємо разом так, яку Семінарі на іспиті.

— О, то ви ушителі, ага, ушителі, знаю, знаю — повторяє собі під носом солтис.

Я штуркаю Зенка в бік і шепчу: бачиш вже маємо нову назву “диякони ушителі”. А голосно поясняю солтисові.

— Я, пане солтису, маю бути у вас у Беріжках учителем. Я буду вчити ваших дітей у школі. А це мій друг буде вчителем у Тарнаві.

— Ну, сідайте собі, панцю ушителю, тут на лавицю, а я вам так просто з моста скажу. Тепер війна і нам чколи (школи) не треба.

— Мене як би хто зимною водою обілляв. Таке почути я не сподівався.

— Але я маю письмо від інспектора — кажу.

— Від якого ашпектора?

— З Сянока, прошу, читайте.

Вийняв я з кишені свою учительську грамоту і подав солтисові.

— Він взяв, покрутив кілька разів на всі боки і мовчить.

— Ну, читайте, пане солтис, кажу.

— Ба, коби я вмів, — каже тихо солтис — але зрештою, що такий папірець для мене значить.

— Як то що, — кажу вже гостро — не бачите, що тут є печатка від самого старости.

— Печатка? ... від старости? ...о є, виджу, виджу. Перепрашаю вас, панцю, я не знав, що ви є урядовий. Як має бути чкола, най буде чкола. Я вас приймаю на нічліг. — Так відразу зм'якнув солтис на вид урядової печатки.

До хати почали приходити люди, які з цікавості оглядали нас, неначе “комедіантів”. До нас причепився якийсь господар у зеленій куртці, перешитій з військового плаща. Він хвалив-

ся, що був сьогодні за Сяном і там розмовляв з большевиками.

— О, то файні люди — каже — вони давали мені курити. Казали, що в них всього є багато.

— Матію, як так хвалиш комуністів, то чому не оставився ти з ними за Сяном, пощо тут прийшов — відозвалася остро з кута якась жінка.

— Матій дійсно замовк. Ми були теж перемучені далекою дорогою, що таки сидячи, почали дрімати.

— Гей стара, — каже солтис — дай учителям вечеряти, бо вони хочуть спати.

Ми повечеряли. Люди поволі опускали хату. Солтис приніс соломі, постелив нам на землі. Ми положилися і заснули твердим сном.

ШКОЛА В БЕРІЖКАХ

З оповідань солтиса Байкинича, довідався я, що школу в Беріжках збудовано в 1936 р. До того часу взагалі школи не було в селі й тому не диво, що й солтис і його серетар були анальфабети. Поляки тримали наші села на Лемківщині в повній темноті. Першим учителем в Беріжках був поляк зі Львова, Владислав Бородзей. Оповідають, що він був великий шовініст. Науку провадив тільки в польській мові, а в 1938 році ходив, як диверсант на Карпатську Україну провадити саботажну роботу. В позиченім селянським одязі, враз з польськими пограничниками, нищив зародки молоді Української Держави. В 1939 р. пішов на війну й слід по нім пропав.

В місяці жовтні 1939 р. до Беріжків прийшли німецькі військові частини й замешкали в шкільному будинку.

І оце сьогодні запровадив мене солтис до школи. Над входими дверима побачив я прибиту таблицю з вирізьбленим орлом і свастикою. Ввійшов я до середини й побачив таку сцену: Один німець місить тісто на шкільній таблиці, а другий ріже лавку і кидає до печі. — От німецька культура — подумав я собі. Довкола ліс і опалу багато, а також можна дістати в селі дощок, а німці на те не зважають і нищать лавки й шкільне урядження.

Я представився лейтенантові й заявив йому, що я учитель і хочу завтра зачати навчання в цій школі. Лейтнант відповів мені одним словом: "Найн!" (ні!). Я показав грамоту від

шкільного інспектора, але це не зворушило німця і він знову відповів мені: “Найн!”

— Що ж буду з ним говорити, коли він німець — сказав я до Зеника. Ми вийшли зі шкільного будинку. Зеник попрощався зі мною і пішов до села Тарнава Вижна, де він був призначений на учительську посаду.

Ходив я по селі шукати приміщення на школу. Нігде не міг знайти, бо всюди були малі однокімнатні хати. Знайшов я тільки для себе мешкання в хаті Миколи Сеньчака.

Вечером вернувся я знову до школи й починаю з німецьким лейтенантом розмову вже наостро:

— “В селі немає для школи приміщення. Я мушу зачинати науку. Якщо я не дістану тут у школі приміщення, так завтра я віднесуся з цією справою до старости і до “Ортскомандатурі” в Сяноці (місцевої команди). Не знаю і до сьогодні, що вплинуло на цього німця, чи саме мої погрози, і він звільнив одну кімнату для шкільного навчання.

ПОЧАТОК ШКОЛИ — ПОЧАТОК КЛОПОТУ

2 жовтня 1939 р. почав я шкільну науку в селі Беріжках. Першого дня прийшло тільки п'ятеро дітей. На другий день, третій і четвертий те саме — тільки п'ятеро дітей. Не знав я причини, чому так мало є дітей. Я з таким запалом духа почав навчання, весь свій молодечий запал хотів вложити в серця дітвори. Одного вечора сиджу в своїй кімнаті і думаю над причиною непосилання дітей до школи. З села вернувся мій господар Микола і я його питаю:

— Що чувати нового в селі?

— Ой паноньку ,навіть не питайте. В селі аж кипить, там ціла бунтація.

— Що сталося? Чому? Кажіть виразно.

— То всьо через те, що я вас прийняв на квартиру.

— А хто ж має право до вашої хати, кого ви приймаєте?

— А ніби ніхто, але люди говорять, що якби я вас був не прийняв, то не було б науки в школі.

— А, чому ж люди школи не хочуть?

— Кажуть, що тепер війна і школи не треба. А до того довідалися від війта, що село мусить давати вам утримання через два місяці. Кажу вам у селі бунт. Найбільшу біду робить

той Матій у зеленій куртці, це правдивий комуніст. Йому голови закрутили товариші з-за Сяну. Він каже, щоб люди не посилали дітей до школи, то ви зі села заберетеся. Вони хотять вас бити.

— Не журіться, пане Миколо, якось Бог дасть. Не розуміють наші брати, що роблять й тому я їм не дивуюся. Я буду вчити дітей, а батьки колись зрозуміють свою помилку.

Цими вістками я був стривожений. Мало що вночі спав. На другий день пішов до школи й знову побачив цих самих п'ятеро дітей.

— А де решта дітей? Чому не приходять до школи? — питаю.

— Не прийшли й не прийдуть, бо їх родичі не пускають. От сьогодні рано йшла до школи Варвара, Івась і Марися, але Матвієва Кася заступила їм дорогу і не пустила і вони вернулися додому. Кажуть, як не буде дітей, то ви заберетеся зі села.

— Бачу, що це правдивий страйк, але ви діточки приходіть даліше до школи, я буду вас вчити й не заберуся зі села.

ЗАБИРАЙТЕСЯ ЗІ СЕЛА ПОКИ МИ ЩЕ ДОБРІ

Цього самого вечора прийшла до мене делегація зі села. Це був солтис Байкинич, Матій у зеленій куртці і ще трьох старших господарів. Всі в кожухах, з палицями в руках.

— Що ж скажете, панове господарі? — питаю ввічливо.

— Ми депутація до вас — каже солтис.

— А що ж вам треба від мене?

Матій виступив наперед, стукнув палицею до підлоги і каже:

— Забирайтеся, панцю, з нашого села, поки ми ще добрі!

— А то чому, панове депутати? — питаю.

— А то тому, жи нам чколи не треба!

— Може вам і не треба школи, але треба вашим дітям.

— Тепер война, — кажу вам, забирайтеся, заки ще по доброму говоримо — каже солтис.

— Ви ж знаєте, чесні господарі, що я тут самий до вас не приїхав. Мене післав пан інспектор зі Сянока. Але, як ви вже так школи не хочете, то ось маєте папір і перо, підпишіться тут, ми це вишлемо до інпектора. Може інспектор забере мене звідси.

Депутати стали і нічого не кажуть.

— Ну чого мовчите? Чого дивитеся на мене. Маєте перо, підписуйтеся. Пане солтис, ви підпишіться перший.

— Та я, панцю, писати не вмю, хиба хрестик зроблю — каже тихо солтис.

— А ви, Матію?

— Я також хрестик зроблю.

— А ви, Іване?

— Я також хрестик зроблю.

— І ви, Кирило, також хрестик?

— Так, панцю.

— Ну, чесні господарі, шановні делегати, письмо з хрестиками я до німецького інспектора повилати не буду, на встид і ганьбу. Оставмо цвинтар з хрестиками у Беріжках. Я буду вчити дальше, не тільки ваших дітей, але й вас буду вчити писати й читати. Як всі будете письменні, тоді я самий заберуся з вашого села. Йдіть з Богом до дому, а завтра пішліть мені дітей до школи.

— Ми підемо, але дітей таки вам не пішлемо, — каже Матій — побачимо на чийм станеться.

Я пішов у свою кімнату, сів біля стола і малоощо не плачу зі жалю. З таким запалом я спішив до тих Беріжок, щоб навчати й просвіщати дітей та народ. Думав я, що мене приймуть з одвертими раменами так, як я прийшов до них з одвертим серцем. Що мені робити? Чи махнути на те все рукою і піти шукати іншої посади, чи іншої школи? Ну, але що ж буде з тими дітьми, що ходять до школи й хочуть вчитися? Я ж каменя, про якого писав Іван Франко — мені призначено цю скалу розбити й промостити шлях для добра і світла. Наші селяни добрі, хоча мало свідомі, али чи ж вони тому винні? Так довго живуть в неволі, так довго тримали їх поляки в темноті. А може й ворожа агітація тут діє? Такі думки снувалися в моїй голові ген пізно поза північ. Рано я встав з кріпкою постановою не покидати Беріжків, але зі ще більшим запалом вчити дітей та освідомлювати старших.

ВІДВІДУЮ СУСІДСЬКІ СЕЛА

В свято Введення в Храм Пречистої Діви Марії 1939 р. пішов я до сусіднього села Царинське. Зі мною йшов Йосафат Костів, син Марка з Беріжків. Зайшли ми до о. пароха Михайла Терлецького. Оглянув я його велику бібліотеку. Багато богословських книжок в латинській, німецькій, французькій мовах. Між ними ціла “Сумма” св. Томи з Аквіну. — В такому темному селі, такий вчений священик — сказав я.

— То тільки частина моєї бібліотеки, — каже о. Терлецький — решта книжок пропало в часі мого арештування. Як мене забрали до Берези Картузької — то мою бібліотеку розкинули поліцаї по подвір'ю. Як повернувся я з Берези, то ходжу по всіх хатах у Царинським і шукаю своїх книжок. Багато книжок понищено, а зокрема бракує окладинок, бо ними баби молоко накривали, а зі шкур'яних окладинок дядьки пошили собі ходаки. Така то доля моєї бібліотеки.

— А як у вас, Отче парох, зі школою? — питаюся.

— Немає нічого. Приїхав до нас молодий студент Д., скликав збори батьків і поставив їм неfortunно питання: “Хочете школи, чи не хочете?” Люди всі одногolosно заявили: “Нам школи не треба, бо тепер війна!” А учитель на те відповів: як вам не треба, то й мені не треба. Забрався зі села і поїхав до Сянока. Він зробив велику помилку, бо наше село потребує освіти, а діти люблять вчитися. — Маєте повну рацію, Отче парох, я вчора в Беріжках мав навіть делегацію, хотіли мене зі села прогнати, але я їм дав добру научку і буду провадити школу.

Довго ще ми розмовляли про воєнні переживання. З бібліотеки о. Терлецького позичив я кілька річників “Дзвіночка” і “Світ Дитини” і повернувся до Беріжків. Ці дитячі журналики були самотніми підручниками для навчання дітей української мови.

В наступну неділю пішов я до другого сусіднього села Волосате. Про Волосате писав колись Іван Франко в своїй драмі “Учитель”. А в Духовній Семінарії, о. ректор нам говорив: “Як не будете добре справуватися, так підете на парафію до Волосатого”. Це останнє село під мадярською границею (Карпатською Україною). Маленькі солом'яні курні хати (цебто без димарів). Довкола села є високі полонини з горою “Галич”. Люди живуть тут з випасу волів на полонинах, яких опісля на

Спаса продають на ярмарку в Лютовиськах. Як переходив я селом, то бачив я дивних лещетарів. Були це малі хлопці в довгих сорочках, з босими ногами. Часом ноги були загорнені в шматки і дротом прив'язані до лещат і вони їздили, може краще від німецьких “цольгрешуців” (гранична сторожа). Босих волосатських лещетарів бачив я пізніше на світлинах у німецьких журналах.

Біля маленької церковці мешкав високого росту парох о. Василь Ковальчук.

— Чи ви, Отче, теж за кару попали до Волосатого? — питаюся.

Ні, я тут просився, бо дуже люблю гори, ліси, полонини. На лоні дикої природи почувуюся щасливий.

— Так далеко в горах, ви напевно безпечні від воєнних страхіть — кажу.

— Помиляєтеся, Поне учителю, поляки мене тут знайшли й забрали до Берези Картузької — відповів о. Ковальчук.

— Ну, і за що ж, Отче парох?

— От так з ласки на потіху, — зі жартом відповів — думали, що як нас заберуть, то війну швидше виграють. Враз зі мною забрали о. Терлецького, о. Яросевича і о. Липина.

— Я цікавий знати, як у вас зі школою?

— Школа в нас іде нормально, маємо двох учителів зі заграниці, колишні старшини Карпатської Січі. Я вас зараз з ними познайомлю, бо вони тут живуть зі мною на приходстві.

І я познайомився з тими учителями. Один з них був середнього росту, літ около тридцять, веселий, повний енергії. Його ім'я: Кейдулич-Кубаричев. Не знаю яке ім'я правдиве, а яке прибране. Це колишній поручник чеської армії, а опісля старшина армії Карпатської України в Хусті. З мадярського полону продерся до Волосатого, щоб бути ближче своєї дружини, яка остала в селі Ставнім. Другий учитель на ім'я Осадчук, нерозривний друг свого поручника з останніх боїв Карпатської Січі. Ми довго розмовляли й укладали пляни навчання дітей і старших, щоб в скорому часі просвітити лемківські села. Ці два учителі, а зокрема Кейдулич стали моїми друзями. До Беріжків вернувся я більш підбадьорений на душі.

ОСВІТНЯ ПРАЦЯ В БЕРІЖКАХ

11 грудня 1939 року забралось німецьке військо з Беріжків. Ввесь шкільний будинок я перебрав у своє посідання. Від Миколи Сеньчука я перейшов мешкати до школи. Там була кухня, покій й одна велика кляса. Я не мав, що варити, тому на харч ходив до сусіди Марка Костіва. Був це досить заможний господар, а рівночасно був гайовим.. Родина його була досить численна: два сини, Йосафат і Люсьо, і три доньки, Ганя, Михайлина й Магдалина. (Як мені тепер відомо, польські партизани знищили цю родину, остались при живих дві наймолодші доньки).

Науку в школі я провадив нормально, хоча тільки десятеро дітей ходило до школи, решта дітей даліше були на "штрайку". Крім навчання, я приготував з дітьми Різдвяний Концерт. Для старших віком зорганізував я вечірні курси, на яких вчив неписьменних читати й писати по-українськи, а теж вчив німецької мови. Ці курси відбувалися кожного вечора. Крім навчання, я вчив їх співати українських пісень та підготовляв з ними виставку: "Вертеп".

Кожного вечора шкільна кляса була виповнена вщерть молоддю, аж серце раділо. Але мій "приятель" Матій у зеленій куртці пішов до команданта "цольгрешуцу" і прискаржив, що я в школі "Україну організую". Одного вечора прийшов командант на перевірку. Став на порозі й прислухувався навчанню. Цілий вечір тоді я товк з курсантами німецьку мову. Парубки пріли, дівчата червоніли, бо важко йшло їм "шпрыхати" по-німецьки. Крутили язиками так, що самий німець нічого не розумів. Він послухав і вийшов. Від того часу я не мав жодних перешкод в провадженні освітньої праці в селі. Ввесь свій час і молодечу енергію посвятив я на те, щоб освідомити село. За один місяць я задумав надробити те, що було занедбане роками. Вже тоді відчувалося, що ми дістали тільки на короткий час нашу Лемківщину, тому треба було щоскорше її національно піднести. А перед нами стояв закритий серпанком час великої проби для лемків, час переселювання з рідних земель, та боротьба лемків у рядах УПА. Звичайно в 1939 році ми ще цього не знали, але якось так інстинктивно всі священики та учителі підготовляли на це велике діло наших лемків.

ПРИЙШОВ СВЯТ - ВЕЧІР

Швидко прийшов Свят-Вечір. До моєї школи приїхав о. декан Василь Трищецький і запросив мене до себе на вечеру. Це була для мене велика честь, так, як колись для сирітки, що в “попа обідала”, про яку писав Шевченко. Отець декан мешкав у лісничівці “Пчалинне” у віддалі трьох кілометрів від Беріжків. Він був парохом Ступосян і моїх Беріжків.

До Святої Вечері засіла ціла родина, а саме пані деканова, чотири доні: Оля, Дозя, Леся і Таля та син Любко. З гостей був учитель з Протісного, Роман Футрик і місцевий молодий дяк Володимир Басараб. Сивий, як голуб, о. декан провів молитву, поблагословив просфору і побажав всім нам веселих Свят. Ми разом відспівали “Рождество Твое, Христе Боже наш” і почали їсти приготовані страви. Опісля колядували, аж лісничівка ходила. Гарно забавлялися ми аж до півночі. Пізніше поїхали всі до Ступосян до церкви. Мороз аж скрипів. Коні бігли, а голос дзвінків відбивався гомоном об Карпатські ліси. Ніч ясна, небо вкрите густими зорями. Дійсно “тиха ніч, свята ніч...”

Службу Божу відправляв о. декан Трищецький, а я дякував. Влодко Басараб своїм милозвучним голосом зачав “Бог Предвічний”, а сотки голосів за ним підтягнуло, аж церква задрижала. Голос продирався крізь баню і нісся верхів'ям Карпат аж за річку Сян. Там за Сяном (тільки 2 кілометри віддалі) хати стоять пустою, бо большевики виселили всі прикордонні села. Пограничники з наїженими штиками стоять біля своїх застав і слухають нашої колядки...

Цей Святий Вечір останеться в глибині мого серця на ціле моє життя.

ВЕРТЕП У БЕРІЖКАХ

Другого дня у Беріжках празник. По Богослуженні о. декан Трищецький подав таке заголошення: “Сьогодні вечером відбудеться перший раз у Беріжках представлення “В е р т е п”. Прийдіть всі і подивіться, що навчилися ваші діти в школі”.

З цікавості дійсно всі люди прийшли на Різдвяний концерт. Прибули теж священники й учителі зі сусідніх сіл. Заля була переповнена по береги. Я зі страху аж прів. Хотів, щоб все мені добре пішло. Від успіху цього концерту залежатиме

вся майбутня моя праця в Беріжках. Сцена зроблена з дошок, за куртиную з простирала я характеризував “артистів” вуглем і червоним папером. “Царі” були вбрані в коци і паперові корони, “жид” зробив собі бороду з гатового кожуха, “чорт” насмарувався саджею, “пастухи” виступали природно без характеристики. Концерт складався з двох частин, в першій були пісні, коляди й деклямації, а в другій частині було представлення “Вертеп”. Перша частина тривала годину. Діти гарно співали. Найбільшою атракцією для людей був “Вертеп”. Перший раз у житті вони щось подібне бачили. Зі співчуттям гляділи вони на “пастушків”, з подивом дивилися на “царів”, “ангелів”, з цікавістю на “Ірода”, а веселістю на “Жида”. Зі страху охкали, як “смерть” косила “Ірода”, а “чорт” тягнув його до пекла. З великою набожністю гляділи на “Живий образ” в останній дії. Я з-за куртини оглядав лица публіки і вже в дуці тішився успіхом. Ролі всі знали на пам’ять так, що не треба було суфлера. Одна була тільки похибка, яка мало що не закінчилася бійкою на сцені. В другій дії “Ірод” так розговорився, що зачав говорити слова з ролі першого “царя”. “Цар” не витримав і крикнув: “Іване, зачекай, бо то до мене належить говорити!” — “Мовчи, Федю, — каже “Ірод” — це я маю ще говорити. Другий “цар” крикнув на цілий голос: “Пане учителю, ходіть і зробіть тут порядок!” Щоб рятувати ситуацію, я скоро випустив на сцену “жида” і він почав свою ролю говорити. Публіка навіть не завважила, що щось є поштуковане. Дві і пів години концерту проминуло скоро. Люди були дуже задоволені. Приходили до мене з гратуляціями. Сердечно мені дякували, що я їхніх дітей так вивчив. Цей вечір був моїм тріумфом.

Дитячий popis і представлення “Вертеп” були тим, що перемінили спосіб думання цілої громади. “Штрайк” з дітьми скінчився, опозиція скапітулювала, а я побідив.

На другий день рано хтось стукає до моїх дверей.

— Христос Раждається!

— Славіте Його!

До мого мешкання входить кілька господарів, а за собою ведуть дітей. Напереді станув Матій в зеленій куртці, а за ним його трое дітей. Він мовчки витягає з кишені пляшку молока, з-під пахи бохонець хліба, а з-за пазухи чотири яйця. Це все поставив передімною на стілі і врочисто заявив:

— Це для вас панцю, запишіть і моїх дітей до школи. Я хочу, жеби і мої діти виступали на сцені, як вчора тамті.

— Дуже мене тішить — кажу йому, — що ви зрозуміли мене.

А тут дальше бачу Івана Любінського і Юрка Байкинича зі Звора. Вони зробили те саме. Принесли харчі і вписали своїх дітей до школи. Вони в один голос мене перепросили: — Не гнівайтесь панцю, жи ми були проти вас і не посилали дітей, ми не знали, який ви чоловік. Вчора на представленню ми переконалися, жи ви є добрий для нашої школи.

— Ні, людоньки добрі — кажу — я на вас не гнівався і не гніваюся тепер, бо ж і я і ви ті самі українці.

По Різдвяних Святах до школи прийшло 50 дітей.

НІМЕЦЬКИЙ ЯСИР

По Різдвяних Святах 1940 року німецька окупаційна влада видала наказ про виїзд хлопців і дівчат на роботи до Німеччини.

Солтис приніс мені від вїйта зі Ступосян картку зо списком тих, що були призначені на виїзд. На цьому списку були навіть шкільні діти. Я написав протест до старости в Сяноці й шкільних дітей звільнили від виїзду на роботи. Мені вдалося в цей спосіб кілька хлопців врятувати.

В день Трьох Святителів приїхала в село поліція з Балигорода і почала забирати хлопців і дівчат. Плач і лемент матерів розносився трагічним голосом по зворах Бескиду, як колись плач вифлеємських Рахиль.

От такий це був “добровільний” виїзд на роботи до Німеччини. З Беріжків забрали тоді п'ять хлопців і сім дівчат. Поїхав тоді мій добрий приятель, сусід Йосафат Костів.

Цей перший новітній ясир гітлерівських татар зробив дуже пригнітаюче враження. За короткий час прийшов теж наказ про “добровільну” здачу хліба й худоби. Люди переконалися, що Гітлер так само “визволяє” Україну, як і Сталін.

По кількох тижнях пошта принесла перші вістки з німецького ясиру. До мене до школи прийшла старенька жінка і дрижачими руками подала мені лист.

— Прочитайте, панцю, цього листа від моєї Настуньки.

Я почав читати:

“... Біркендорф, 25 лютого 1940.

Мамцю моя солоденька!

Вітаюся з Вами не руками, а Божими словами: Слава Ісусу Христу. Маю в Бозі надію, жи ви відповісте: Слава на віки.

Я Богу дякувати здорова, чого і Вам зичу. Поводження моє таке, якого Вам не зичу. Я роблю в бавора. Сплю в стайні і мені дуже зимно. Встаю в 5-тій годині рано і дою десять корів. Руки мені мліють. Не маю ні хвилячки відпочинку. Роблю до пізної ночі. Дуже тут сумно, ніде не чую свого слова. Господиня ходить як попечена і свариться зі мною. Я ходжу і плачу. Мамцю моя, чи я Вас ще коли побачу?...

Листа я не міг докінчити, бо мама залилася сльозами і так почала плакати, що другі жінки ледве її успокоїли.

Другий лист я читав від Марисиного Василя:

“...Дортмунд, Вестфалія...”

Дорогі тату, мамо і сестричко Юстино!

Я попався до шахти. Копаю вугля. Спускають нас глибоко в землю, що світа Божого не видко. Дуже тут задуха, робимо десять годин. Дістаю раз на день літру зупи з брукви і горня чорної кави. Все я є голодний. Не знаю, коли приїду домів, щоб наїстися чиру і ощипка. Ви би тепер мене не пізнали, бо я так змарнів. Але є надія на краще, бо бачу, як літають чорні, великі птахи і скидають яєчка (хлопець так натякав на англійські бомбовики). Не журіться мною, як буде більше таких птахів літати, то я скоро прилечу також додому...”

Пізніше читав я листи від Фені, Юрка Бойкиничча, від Дядька і других. Всі вони описували своє горе й біду в Німеччині. Як колись козаки в турецькій неволі, так і наші хлопці і дівчата очікували на визволення з німецької неволі.

НЕМА СОЛІ АНІ НАФТИ

Штучний кордон, що його зробили німці з большевиками на ріці Сян спричинив те, що відтяв прикордонні села від міста. Для Беріжків колись найближчим містечком були Лютовиська. Там відбувалися великі ярмарки й люди кожного четверга їздили по закупі. Лютовиська осталися тепер по стороні большевиків. Теж і повітове місто Лісько осталося під большевиками. Іншими словами Беріжки та поблизькі села осталися без дороги, без міста і без доступу до залізниці, словом: “відтяти від світа”.

Вже в місяці березні 1940 р. в селі не стало ні нафти, ні солі, ні сірників.. Без нафти і сірників остаточно люди обходилися, бо в печах палили “вічні” вогні, але солі треба було ко-

нечно. За товарами треба би було їхати аж до Балигорода, або Сянока. Їхати треба два дні дуже кепськими дорогами. В селі не було ані одної крамниці. Перед війною в Устріках Гірних, Мошко мав склеп, але як прийшли німці, то вислали Мошка “на лono Авраама”, а товар вислали до Берліну...

Почав я думати, в який спосіб оснувати в селі кооперативу. Це був мій обов'язок прийти з помітчим потребуючим селянам. Однієї неділі скликав я до школи всіх господарів і виголосив реферат на тему кооперативи. Прийшов час — казав я — що треба рятувати себе самих, своїми власними силами й засобами. Господарі згодились, підписали статут кооперативи й зложили уділи. Кооперативу в Беріжках назвали ми “Перемога”. Наступного дня я мав їхати до Сянока по товарі.

ДО СЯНОКА ПО ТОВАРИ ДО КООПЕРАТИВИ

Пилип Байкинич запряг коней до саней і приготував все до далекої дороги. Я позичив собі великого кожуха, бо на дворі був мороз. З Беріжків ми виїхали рано до Устрік Гірних, а відтак скрутили на нову дорогу, яка через ліс провадила до Берегів.

В лісі сталася нам пригода. Коні вїхали в сніжну греблю й застрягли. Коні не можуть рухнутися ані взад ані вперед. Я зліз зі саней, щоб допомогти Пилипові в біді. Але сам я застряг у снігу по самі вуха.

— “Гей, люди, рятуйте нас!” — я кричу а Пилип у пальці свище. Ніхто не відзивається, тільки гомін по лісі йде і нам неначе покривляється: ... “рятуйте нас...”

— Панцю, — каже Пилип — ви тут замерзнете й пропаде наша “куропатива”.

Пилип розгорнув сніг, витягнув мене, посадив на сани і каже:

— Сидіть тут, панцю, і не рухайтесь, а я побігну в село, щоб прийшли люди і допомогли витягнути коней зі снігу.

Закутаний в кожух я заснув, пробудився аж тоді, коли люди витягали коней зі снігу.

По двох днях тяжкої дороги ми добилися до міста Сянока. В Сяноці пішов я відразу до “Лемківського Союзу Кооперативів”. Тут представив невідрадні положення нашого села і просив про потвердження нашої кооперативи “Перемога” в

Беріжках. Директор Союзу радо мене вислухав і всі формальности полагодив. Я закликав Пилипа і почали набирати потрібні товари: Нафту, сіль, сірники, голки, нитки тощо.

— Треба нам, Пилипе, зачинати від малих річей, а колись накупимо більше.

— Так жид в Устріках зачинав — каже Пилип — і той жид все собі приспівував: “Я маю ружни товар: шило, мило, мотовило, сірник, файка і табак. Купуйте тепер голку, нитку, а завтра я буду мати повну калитку” . . .

Так, Пилипе, — кажу — дороблялися жиди коштом наших селян.

Хоча, поправді кажучи, наші селяни не любили торгівлі. Часто вони повторювали: “ми вродилися до плуга і ціпа, а жид до гиндю”. Тепер змушені обставинами будуть провадити крамниці. В кожному лемківському селі росли кооперативи, як гриби по дощі.

За два дні ми зі Сянока повернули з товарами до Беріжків. Товари зложили в хаті Гнатового Івана. Він мав продавати, я йому пояснив, що по чому продається. Кооперативне книговодство я провадив сам.

До кооперативи “Перемога” в Беріжках збіглося ціле село по закупи. Люди з радости аж плакали побачивши: сіль, нафту і сірники. Тому, що товарів ми не привезли так багато, я розділив для кожного по рівній частині, щоб кожную родину забезпечити товарами першої потреби. В школі мої учні теж раділи, бо я привіз олівців, зошитів, а навіть кілька читанок. Радів не менше й я, що чимось міг допомогти тим добрим людям.

РОБИМО СОЛОМ'ЯНІ ХОДАКИ

Одного не міг я привести до кооперативи, а це взуття. В Сяноці не було ні чобіт, ні черевиків, ані ходаків. Брак взуття відчували мої школярі. Зворушувало мене до глибини те, що кожного дня мами носили на плечах дітей до школи. Діти були босі. По закінченні науки знову приходили мами й забирали дітей домів. Нераз була сильна завірюха і деякі діти спали в школі. Дуже мені було прикро дивитися, що діти босі, а деякі мали ноги позавивані шматами. Як цьому зарадити? Прийшла мені щаслива думка до голови. Пригадав я собі, що на Бойківщині лісові робітники натягали на свої чоботи ще й солом'яні

ходаки, щоб було тепліше. Спробую і я такої штуки. Пішов я до сусіда Марка Костіва, дістав сніп житної соломи (околіт), з дроту зробив велику голку, з прядива накрутив грубих ниток і почав “шевську” роботу. На пробу зішив два ходаки. Як це мені вдалося, тоді почав вчити цього ремесла і своїх школярів. Кляса переіменилася в “шевський варстат”. Діти сплітали солому, а я зішивав. За годину пара ходаків була готова. Цілий тиждень наша “фабрика” працювала. П’ятдесят дітей взулося в нові солом’яні ходаки. Радошам не було кінця. Ходачки були теплі, а щоб не нищилися, то зі споду ми підшивали їх сукном.

Про мої солом’яні ходаки рознеслася слава по цілій околиці. Довідався про те шкільний інспектор. Українська газета “Краківські Вісті” написала довгу статтю, в якій заохочувала, героєм. Коли по двадцяти літах пишу ті спомини й то тут у щоб моїми слідами йшли й другі учителі. Одним словом, я став багатій Канаді, то думаю собі, чи Читачі повірять в те все. Бо ж тут кожна дитина має по кілька пар черевик. Батько чи мама привозять дитину до школи автомобілем. В школі дитина має повну вигоду. Тут має що їсти, вбратися, взутися і з чого вчитися. А в нас, в часі воєнної хуртовини, то діти були босі, голодні й не мали шкільного приладдя. Мимо того вони школу любили й дуже пильно вчилися.

ВТІКАЧІ З-ЗА СЯНУ

З хвилиною большевицької окупації Західніх Українських Земель, ріка Сян і Буг стали переходовим “мостом” для втікачів з комуністичного “раю”. Большевицький кордон перейти не була легка справа. Кордон був загороджений кільчастим дротом. Біля тих дротів була чиста “прикордонна полоса”. Села були виселені а ліси вирубані. Пограничники ходили з псами. Здавалося, що продертися крізь такий кордон неможливо. Для нас це неможливо, але для людей, які втікають з обіймів смерті, це все можливе. Тисячами людей втікало, хоча багато гинуло. Срібнолентий Сян червонів від людської крові. Пишу те, як наочний свідок, бо моя школа була кілька кілометрів від ріки Сян. Чув я стрілянину й бачив трупи. Ті, що пройшли Сян, заходили до моєї школи на відпочинок. Оповідали мені про горе під ярмом большевицького окупанта. Між большеви-

ками й німцями в тому часі був союз. Німецькі цольгрешуци втікачів мали депортувати назад за Сян. Був я свідком такого випадку весною 1940 року. Групу советських бійців, які не хотіли служити Сталінові й вибрали волю, зловили німецькі пограничники і хотіли відіслати їх за Сян. Міст на Сяні був біля села Дверники. З того боку Сяну чекали советські пограничники. Німці привели втікачів на міст. Втікачі поскакали з мосту в воду. Большевики з другого берега кричали: “Германец, стреляй”! Німці не дуже спішилися стріляти, а за цей час наші втікли.

СВІДОМІСТЬ ЛЕМКІВ РОСТЕ ЯК НА ДРІЖДЖАХ

Воєнні обставини спричинили те, що на Лемківщину наплило багато інтелігенції з-за Сяну. В кожному селі зорганізовано читальню, кооперативу і школу. Кожної неділі по Службі Божій я скликав всіх громадян. На порядку деннім таких сходин було: читання газет і пояснення статей, гутірки на актуальні теми й виклад на теми господарські чи культурно-освітні. Зріст свідомости наглядно можна було бачити. Зі селянином була приємність поговорити. Він уже мав широкий погляд на світ і політику. Жорстока німецька політика давала до пізнання, що від чужинця ніколи не можна надіятися добра. Бо, як колись Польща, так тепер Німеччина давала до розуміння, що їм розходить про добро їхньої держави й їхнього народу, а не українського. Від кожного лемка ви могли почути такий вислів: “то, що нам з німця, лучше, жиби сі християнин свого дочекав!” Він пізнав, що добро йому принесе тільки Українська Держава.

В місяці березні в кожному селі відбулися Шевченківські концерти. Між учителями йшло змагання, котра школа дасть кращий концерт. Я теж у своїх Беріжках хотів “поставитися”. Програма мого Шевченківського концерту складалася з 24 точок, це були співи, деклямації, сценічні картини й промови. Моя сусідка, учителька Оля Трищецька в Двернику, приготувала концерт з 35 точками, говорячи по-канадійськи, вона мене “збитувала”.

У такому селі “дошками забитому”, як Волосате, учитель Кидюлич - Кабаричев, сотник Карпатської Січі влаштував імпозантний концерт з нагоди роковин проголошення Самостій-

ности Карпатської України. Крім співів та деклямацій була інсценізація, яка зображувала бої січовиків з мадярами. В багатьох селах подібні концерти були перший раз. Тому, що це вперше наші селяни то бачили, то те все глибоко врилось в їхню пам'ять і вони тим живуть аж по сьогодні.

НЕ ХОЧУТЬ МЕНЕ З БЕРІЖКІВ ПУСТИТИ

Як росла свідомість в Беріжках, наведу на доказ один такий приклад. Як я вже згадував, то чотири місяці назад мене хотіли зі села вигнати, а тепер не хочуть випустити. Сталося це так. В місяці квітні 1940 р. дістав я повідомлення з Єпископського Ординаріату в Ярославі, щоб я покинув учительську посаду і зголосився до свячень на священника. Я мав одержати парафію біля Тісної. Про це повідомлення від Єпископа Кир Григорія Лакоти я сказав своєму господареві, в якого харчувався. Я не сподівався, що господар розголосить те в селі. На другий вечір біля школи зібралися люди з цілого села. Я вийшов до них і запитався, чого вони бажають. Вони закричали: "Не пустимо вас звідси ніколи. Ви мусите лишитися тут і вчити наших дітей!"

— Але ж людоньки — кажу напів жартом — тому чотири місяці ви мене зі села виганяли.

— Е, панцю, забудьте то. Але тепер ви вже від нас не підете нікуди, навіть єпископ нічого не pomoже. Ми вас не пустимо. Будемо пильнувати школу так, що ви звідси нікуди не поїдете. А як буде треба, то вишлемо делегацію до єпископа.

— Вспокойтеся добрі люди, я напишу листа до єпископа і попрошу його, щоб оставив мене в Беріжках. Хоча я одержу священничі свячення, то однак я можу бути дальше вчителем так, як це є в других селах. От в Устріках Гірних учителем є о. Антін Ковальський, він рівно ж має і парафію.

Це успокоїло людей і вони пішли домів. Мені осталося кілька тижнів, щоб поїхати до Ярослава і приготувитися до ієрейських свячень.

Я СТАВ СВЯЩЕНИКОМ

Я писав на початку своїх споминів, що в місяці червні 1939 р. Єпископ Кир Йосафат Коциловський висвятив мене на диякона та із-за вибуху війни мої свячення на священника були відложені, і тому я був учителем народної школи в Беріжках. З початком місяця травня 1940 року від Єпископа Кир Григорія Лакоти з Ярослава одержав я повідомлення про моє свячення. Поїхав я до Ярослава, відбув там реколекції в домі о. каноніка Хотинецького і в неділю Розслабленого, цебто 19 травня 1940 року, Кир Григорій Лакота висвятив мене на священника в парафіяльній церкві в місті Ярославі. Таким способом я перший з т.зв. “Чину жебручих дияконів” став священником. Пізніше були висвячені мої товариші, Зенон Злочовський, Філярет Кушнір і Мирослав Олешко. За Сяном у Перемишлі, Кир Йосафат висвятив: Бачу, Хом’яка, Балаша та других. Решта наших дияконів осталися даліше учителями. Тут ще хочу пригадати для вияснення, що Єпископ Кир Григорій Лакота керував частиною Перемиської Єпархії, цебто частиною Посяння й Лемківщини, решта Лемківщини підлягала під юрисдикцію Апостольського адміністратора о. Мітрата А. Малиновського, який мав свій осідок у Сяноці.

Першу читану Службу Божу я відправив 20 травня в Ярославі, а опісля другу в каплиці Сестер Василянок у Перемишлі на Засянні. Звідси повернувся я до своїх Беріжків, бо від Владики я одержав дозвіл бути даліше вчителем та душпастирем у Беріжках.

ПРИМІЦІЯ В БЕРІЖКАХ

В неділю, 26 травня 1940 року, відправив я першу Службу Божу — приміцію в Беріжках. Це було небуденне торжество для людей і моїх шкільних дітей, а для мене пам’ятка на ціле життя. Два сусідські священники, о. декан Василь Трищецький та о. Антін Ковальський з процесією прийшли до мене до школи. Процесійний похід тягнувся цілим селом. Зо сусідніх сіл прийшло багато людей.

Станув я при престолі. Мої школярки стояли близько віттаря і не могли звести своїх очей зі здивування: — що сталося? Недавно був учитель, а тепер уже священник. Дяком був

тоді Володимир Басараб, (який недавно прибув з Польщі до Канади). Апостола читав інж. А. Добрянський, (який перебуває тепер у Вінніпегу). Дуже зворушливу проповідь виголосив о. декан Трищецький. Він згадав про мою рідню, яка не знає про те, що сьогодні я правлю Першу Службу Божу. Кільчасті дороги створили залізну заслону, яка розлучила дітей однієї матері...

Я теж сказав коротеньку проповідь, а опісля стискав голови приявним та роздавав образці на пам'ятку.

В шкільній залі відбулося прийняття для священників, учителів і гостей.

Відтепер моє життя дещо змінилося. Кожного дня рано я вчив дітей у школі, як звичайно, а вечером відправляв Молебень у церкві. Діти співали замість дяка. Кожної неділі правив я для людей Службу Божу. Перша моя парафія була маленька, бо числила около 60 родин. Я був дуже вдоволений та щасливий, бо сповнилася моя мрія, я став священником. Також я був вдоволений, що я можу продовжувати свою учительську працю.

КОНТИНГЕНТИ

Німці наложили на селян великі контингенти збіжжя й худоби. Треба було більше віддати для уряду, ніж оставити для себе на життя. До селянських хат почав закрадатися голод. Прийшов переднівок. Не було що їсти, Діти в школі казали мені, що їм в очах темніє й вони не бачать читати. Одинокую живою для дітей були ягоди, що їх вони збирали, як пасли корови.

Німці не вдоволялися тим, що забирали збіжжя й худобу на контингент, вони забирали теж і людей. Майже кожного тижня приходили поліцаї й вивозили до Німеччини хлопців, дівчат, а пізніше забирали старших мужчин. Жінки з дітьми оставлялися вдома на господарстві.

Пошта приносила невеселі вісті від запроторених робітників. Вони жалілися на важку працю і знущання в гітлерівській Німеччині. Кожного дня росла в серцях наших селян ненависть до німців. Над веселими селами Лемківщини запанував смуток...

З-за Сяну напливали щораз то нові втікачі. Вони оповіда-

ли, що большевики приготавлиються до нової війни. Під кордон стягають свої війська, копають окопи, забирають хлопців до війська. Багато людей арештують, всаджають до тюрми, а деяких вивозять на Сибір. Всі передбачували початок нової бурі...

ДЕНЬ 22 ЧЕРВНЯ 1941 РОКУ

Вістки принесені з-за Сяну справдилися. Між Німеччиною а большевиками прийшло до зудару. В суботу 21 червня 1941 р. я був в Устріках Гірних в о. А. Ковальського. Був там тоді і п. Лисий, він сказав нам у секреті, що німецькі пограничники втікають та що завтра буде війна. Треба й нам подумати про охорону, бо большевицький кордон дуже близько й большевики можуть перейти Сян і нас помордувати, тим більше, що над Сяном немає німецького війська.

В ночі вернувся я до Беріжків і почав приготавливатися до втечі. Цілу ніч селом їхали фіри. Це були втікачі зі Ступосян, Пчалинного і других сіл. Втікали також і німецькі “цольгрешуци”. По півночі взяв я свій наплечник, замкнув школу і пішов піхотою в сторону села Ветлини. Над ранком 22 червня я зайшов до села Береги Горішні. Перед сходом сонця загуділи німецькі бомбовики. Небо покрито густо літаками. Як в осені журавлі, так тепер німецькі літаки летіли на схід. Вибух війни став дійсністю. В полудне я зайшов до села Ветлини. Тут вже було багато втікачів. Були тут знайомі учителі і священники. Замешкали ми в селянських хатах у Ветлині. Вістки, що приходили до нас були наступні: німці проломали кордон на Сяні біля Перемишля. Большевики втікають панічно. Вся большевицька прикордонна сторожа покинула застави й втікла. З огляду на те, по кількох днях побуту у Ветлині я повернувся назад до своїх Беріжків.

СОНЦЕ ВОЛІ ЗАСВІТИЛО Й СКОРО ЗГАСЛО

30 червня вечером приїхав до мене до школи о. декан Трицецький і радісно крикнув:

— Отче, Україна повстала!

— Що? Де? Коли? — питаюся.

— Сьогодні слухав я по радіо зі Львова — пояснює о. декан, — що Організація Українських Націоналістів, під проводом Степана Бандери проголосила Відновлення Самостійної Української Держави. Прем'єром є назначений Ярослав Стецько .

— Яке це радіо подавало?

— Наше, українське, радіовисильня імени полковника Євгена Коновальця. Ходіть зі мною до мене, може ви почуєте на власні вуха.

В хаті о. декана була велика радість. Мене привітали окликом: “Маємо вільну Україну!” Мене запевнили, що ця вістка щераз була повторена через радіо зі Львова. На жаль, я не мав того щастя почути це на власні вуха.

Ми порадилися в який спосіб це врочисто відзначити. Ми постановили дзвоном скликати людей до церкви, відправити Благодарственну Службу Божу й проголосити людям про Акт відновлення Української Держави. І ми так зробили.

В Беріжках дзвони дзвонили так, як на Великдень. В церкві, як я сказав людям про вільну Україну, то з радості аж плакали. Нарешті по довгих літах неволі, дочекалися своєї Держави. Ще ніхто тоді не знав, що те сонце волі так скоро згасне. Аж по якомусь часі прийшла до нас сумна вістка, що Степана Бандеру німецьке Гестапо заарештувало, що арештують також других українських людей. Німці не хочуть вільної України, вони все хочуть загарбати для себе. Наша радість обернулася у великий смуток. Багато провідних людей, які перебували на Лемківщині, виїхали на Східні Українські Землі.

УЧИТЕЛЬСЬКИЙ КУРС У КРИНИЦІ

Заходом Українського Комітету за згодою шкільного інспекторату в Сяноці, організовано в Криниці в часі літніх ферій 1941 р. учительський курс. Я полюбив учительство так, що не мав наміру покидати школу і вертатися за Сян. Записався я на цей курс, бо хотів одержати диплом фахового учителя. Криниця — це знана на Лемківщині відпочинкова місцевість, положена в горах. Курси відбувалися у віллі “ Наш Світ”. а мешкали ми у віллі “Ренесанс”. Всіх курсантів було около 100 осіб. Були там старшого і молодшого віку та різної професії курсанти, як: священники, адвокати, інженери, журналісти. При-

гадую собі деякі імена курсантів: о. д-р Ізидор Луб, ЧСВВ, о. інспектор С. Венгринович, о. Р. Добрянський, о. С. Тарнавецький, о. А. Стиранка, о. М. Левинець, Галина Журба, Павлів-Білозерський та другі визначні особи. Директором курсу був О. Цісик, а з професорів пригадую собі д-ра В. Безушка.

Виклади відбувалися теоретично і практично. Викладали: педагогіку, методику, філософію, німецьку мову й друг предмету. Переводили ми також практичні лекції з дітьми. Я мав практичну лекцію в комбінованім відділі третьої і четвертої класи. По закінченні лекції другі курсанти висказували свої критичні зауваги. Пригадую собі, що я одержав похвалу від письменниці Галини Журби. З цього курсу дійсно я багато скористав. У неділі ми ходили до каплиці на Службу Божу, на якій завжди проповіді голосив о. Р. Добрянський (тепер парох церкви св. Покрови у Вінніпегу). По полудні ми ходили на прогульки на високу гору Яворину. Веселі то були часи, повні надії, що війна скоро закінчиться, що ми зможемо всеціло віддати своє знання для добра України. Ми не думали тоді, що Україна обернеться в руїну, а ми опинимося за океаном...

Час курсу швидко проминув і треба було здавати іспити. Приїхала комісія з Кракова і ми засіли до матури. Іспити, письмові і усні. Треба було ще раз пережити іспитову трему, а теж пережити велику приємність, одержати диплом кваліфікованого учителя. Ті, що були жонаті, писали швидко листи домів: "тішся, жінко, я молоденький, щойно по матурі".

Курс закінчився при кінці місяця серпня і ми роз'їхали "во свояси."

ПЕРША СЛУЖБА БОЖА В РІДНОМУ СЕЛІ

Большевики вступилися з Галичини й це дало мені можливість відвідати рідне село, яке я покинув ще в місяці вересні 1939 року. З Беріжків вибрався я перед святом Воздвиження Чесного Хреста 1941 року. Зі мною пішов теж учитель о. Антін Ковальський. Хоч большевиків вже не було, то однак німці задержали кордон на Сяні. Дорогу я знав краще від німців і горами, лісами добився так на "чорно" до рідного села Нижнього Висоцька. Було це около 40 кілометрів з Беріжків. Зайшов я до о. пароха Василя Карушенка. Він жив у малій хатині, яку сам собі збудував, бо большевики резиденцію замінили на

Церква Сош. св. Духа в селі Висоцьку Нижнім на Бойківщині. Тут хрестився і першу Службу Божу відправив о. С. Іжик.

сільраду. Цей ревний священик, щирий український патріот, розказав нам про своє важке життя за час майже дворічної червоної інвазії. Відвідав я свого брата, сестер і мого доброго вчителя і опікуна, інспектора Маріяна Міхневича. Довідався я, що багато людей в селі бракує, одних большевики вивезли на Сибір, а других забрали в армію.

Спати пішов я до свого брата, а о. Ковальський лишився в о. пароха. Наступного дня, в неділю, я відправив першу Службу Божу в рідному селі. Мені до асисту станули два старші священики: о. Орест Тустанович і о. Йосафат Кабаровський. Дияконували: о. В. Карушенко і о. А. Ковальський. В церкві було дуже багато людей навіть зі сусідних сіл, як з Комарник, Яблонова, Ботелки і Борині. Тут у цій церкві, де мене хрестили і де я ходив малим хлопцем на Богослуження, було мені ще більше приємно станути при престолі, як у Беріжках. Кожний куток, кожне місце було для мене дуже знайоме і миле. Те все мені нагадувало мої дитячі роки. Ось там біля крилоса стояв я, як сільський хлопчина і вдивлявся в о. пароха Лозинського чи Куновського і мріяв я, чи прийде колись такий час, що й я

стану біля цього престоло. По довгих змаганнях і зусиллях, при Божій допомозі та допомозі добрих людей, моя мрія сповнилася сьогодні. . . Проповідь, яку я тоді виголосив у церкві, звурушила мене до сліз.

Після Служби Божої вирушив процесійний похід поза церкву, біля головної дороги, на посвячення нововисипаної могили в честь поляглих українських героїв. Після посвячення пам'ятника та відслуження Панахиди, мені припала честь виголосити тут патріотичну промову. Згадав я і про моїх односельчан, яких в 1939 році замучили поляки і мадяри, а в 1940 році большевики. Це була моя друга з черги в селі така промова. Першу виголосив я в 1938 році, з нагоди 950-літнього ювілею хрещення України. Але тоді я дійшов тільки до половини промови, бо польські жандарми стягнули мене з трибуни і заарештували. За ту промову відсидів я пів року в тюрмі в Турці.

ДВЕРНИК МОЯ НОВА ПАРАФІЯ

З рідного села повернувся я знову до Беріжків. Тут уже чекав на мене лист від Єпископа Кир Григорія Лакоти. В листі сказано, що я маю обняти адміністрацію парафії в Двернику, бо старенький о. Микола Була хворий і не може сповняти душпастирських обов'язків. Єпископ також дав мені дозвіл бути даліше вчителем. Дверник, це сусіднє село, віддалене на яких 10 кілометрів від Беріжків. Це село чотири разів більше від Беріжків і школа теж велика. Для мене особисто це краще місце, але питання, як мені покинути любі Беріжки? Що ж я маю людям сказати? Справді я тому нічого не винен, бо я не просив про перенесення. Скоро написав я листа до Ординаріату, щоб, як це можливо оставили мене в Беріжках.

Відповідь прийшла, але відмовна. Багато священників звідси поверталися до своїх давніх парафій. Тепер треба обсаджувати більші парафії, а малі мають бути дочерними. Також і школи в малих селах, з огляду на брак вчителів, треба замкнути. Не було ради, з боєм серця мусів я попрощати свої Беріжки.

У Двернику зараз зачав я навчання в школі. По дворічній практиці та по закінченню учительського курсу йшло мені дуже легко. Всіх дітей в школі я мав 150. Рано вчив я першу і другу класу, а по полудні третю й четверту. Вечером треба

було помагати в господарстві. Ерекційного поля було тут 80 моргів. Частинно треба було самому управляти, а решту винаймати людям. До Дверника належало ще друге село Руське, де раз у місяць я відправляв Службу Божу. На резиденції мешкав старенький хворий о. Микола Була і його дружина. Також був помічник і помічниця до праці на полі і в домашній господарці. Життя моє почало плисти нормальним руслом.

У Двернику був панський двір, що його власником був польський дідич Сендзімеж. Була також поліційна станиця. Поліцаї були українці, а командантом був Стах Шаваринський з Ярославщини. В селі був один млин і тартак. Часто я виїжджав до поблизького містечка Лютовиська, де парохом був мій приятель о. Іван Мак (він тепер у Канаді. В селі Руськім управителем двора був українець Сидорик. Скоро призвичаївся до нового місця і нових обставин життя.

ДО НАС ЗАКРАДАЄТЬСЯ ГОЛОД

Прийшов 1942 рік. Перші Різдвяні Свята в новій моїй парафії в Двернику пройшли добре. Після Йорданських Свят ходив я зі свяченою водою по хатах. Це була для мене перша нагода відвідати всіх своїх парафіян. Відвідав я Дверник, Дверничок і Руське. Багато хат стрінув я дуже убогих, а деякі з них були без димарів, курні. Ось заходжу до такої курної хати. В печі горить вогонь, двері відкриті. Дим виходить горою, а долом стелиться білий туман морозу. Діти босі сидять на печі. В куті стоїть корова з маленьким телятком. Постоїв я хвилину, повитирав окуляри, які зайшли парою, повитирав очі, які з диму залились сльозами і почав співати: . . . “Явился еси. . .” Корова почувла мій спів і почала мукати, а телятко бляяти. Скінчив я кропити хату свяченою водою й подав цілувати хрест. Господар сказав до мене, що тут на столі стоїть решето вівса за коляду. Подивився я в решето, а воно було порожнє, корова ввесь овес з’їла. Такі веселі й сумні історії траплялися в кількох хатах. Багато селян жило в правдивій нужді. Збіжжя й худобу забрали німці на контингент, а молодь на примусові роботи. На полі не було кому працювати, а те, що зародило треба було віддати для Німеччини. Кілька літ війни далось вже у знаки. Над селом зависло марево голоду. Літом виїжджали в околиці Самбора і звідтам привозили збіжжя і кукурудзу.

Часто їх переловлювала німецька поліція і все забирала.

І в мене на приходстві теж було не гаразд. Вівсяний чир, ощипок і капуста, це була одинока їда, але і тих примітивних страв бракувало. Жив чоловік надією, може скоро війна скінчиться, то настануть кращі часи. . .

ВТЯГАЮТЬ МЕНЕ В ПОЛІТИКУ

Одного літнього дня 1942 року прийшов до мене знайомий учитель Михайло Пізняк і мав зі мною довшу розмову на теми світових подій та української визвольної справи; Він сказав, що мене знає, як члена ОУН і, що я мушу займатися не тільки душпастирством і навчанням дітей у школі, але й політикою. Назрів вже той час, що треба проти німців виступати зі зброєю і треба бути готовим ставити теж опір большевикам, які можуть знову повернути на Західні Українські Землі. Він мені дав брошури, листочки та відповідні інструкції. Справді до ОУН включився я ще, як молодий студент львівської гімназії в 1930 році, а від 1928 року я належав до Пласту. В часі т. зв. шкільної акції, яку проводила ОУН (якої Крайовим Провідником тоді був Степан Бандера) я попав до тюрми, відсидів пів року. За ту акцію мене викинули з державної гімназії у Львові. Свої гімназійні студії закінчив і матуру зробив в 1935 році в Малій Семінарії.

Мій друг Пізняк дав мені зв'язок з відповідними людьми в Лютовиськах, Ступосянах і Затварниці. Між тими особами були: священники, учителі та українці, що були в поліції в Двернику і Лютовиськах. Перестудював я всі матеріали і почав діяти. До нас доходили вістки про дії українських партизанів на Волині й Поліссі. Також почали оживати карпатські ліси. Командант поліції в Сянїччині, Мізерний, це один з головних організаторів УПА в тих околицях. В кожному селі було по кілька гуртків зорганізованих хлопців, які мали зброю і чекали на слухний час.

Одної неділі поїхав я до третього села, що називається Криве над Сяном, де парохом був о. Радьо, родом з під Перемишля. Я його знав з Духовної Семінарії. Цей о. Радьо, якого псевдо було Яворенко, був головним капеляном для УПА на Лемківщині, загинув в 1947 р. з рук большевиків біля Відня в часі відомого рейду УПА на Захід. Високого росту, з чорним

волоссям. Бачив я його на двох знімках, один раз, як у лісі відправляє Службу Божу для УПА, а другий раз, як проповідує біля високої могили. В резиденції о. Радя-Яворенка ми мали кілька разів організаційні конференції. Останній раз зустрічався з о. Радьом перед моїм арештуванням у 1943 році.

ПАРТИЗАНИ ДІЮТЬ

Ряди повстанців побільшувалися з кожним днем. Багато хлопців, які не хотіли їхати на примусові роботи до Німеччини, вступали в ряди партизанів. Харчеву поміч одержували партизани від населення, або відбирали від призначених для німців контингентів. Селяни мусли доставити контингент збіжжя чи худоби до Устрік Дільних, чи до Ліська. В лісі партизани відбирали цей весь контингент. Пізніше німці для таких транспортів давали військову охорону. Нераз вдавалося партизанам відбирати від німців контингент хлопців і дівчат, яких везли на роботи, як колись татари в ясир. Селяни дуже раділи, що повстає українська сила, яка захищає їхні права.

У Двернику був двір, що його власником був дідич Сендзімеж, який останньо зробився фольксдойчером. Одної ночі наші партизани зробили напад на цей фільварок. Дідич з жінкою втік до Сянока. Цей наскок був зроблений тільки в тій цілі, щоб вистрашити дідича зі села. Повстанці не забрали нічого з хати, ані нікого не ушкодили. За два дні приїхала до села карна німецька експедиція, обїхала селом, заглядала в ліс, але повстанців не знайшли. В селі запанував страх, бо німці грозили, що спалять село, як щось подібне повториться.

ТРИВОЖНІ ВІСТКИ

Пришов і 1943 рік. Старенький о. парох Микола Була помер, а їмость перейшла жити до Балигорода. До мене приїхала моя сестра Марія зі своїм малим синком Левчиком. Вона взяла в свої руки все мое господарство. Також брат післав свого сина Івася до мене на мешкання. До моєї резиденції прийшли мешкати також панство Сидорики, яких німці усунули з двора з Руського. До села приходили тривожні вістки про те, що большевицькі і польські партизани бушують по наших селах.

Палять села, вбивають священників і учителів. До мене приїхав з Ярославщини о. Іван Тетерка і сказав, що він мусить якийсь час перебути тут у горах, бо ворожі банди хочуть його вбити.

Однієї ночі українці з поліційної станиці в Лютовисках пішли зі зброєю в ліс і включилися в ряди УПА. Також з Дверника кілька поліцаїв українців втекли до УПА. Німці казилися. Вони бачили, що вже під ними земля горить. Почали масові арешти українців. Мій знайомий волосний вїйт зі Ступосян остерігав мене, що Гестапо взяло село Дверник, а спеціально мене “на око”. Він сказав мені, що в селі є хтось, що все доносить до Гестапо до Устрік. Я послухав остороги свого приятеля вїйта і всі підпільні матеріяли, які я одержував з ОУН, закопав під церквою.

ГЕСТАПО ПРИЇХАЛО ПО МЕНЕ

Було це 17 вересня 1943 р. Повернув я зі школи на обід. Сестра подала пироги. Чомусь був я тоді нервовий і поглядав раз у раз у вікно. Нараз побачив я, що дорогою мигнуло авто.

— “Дивись Маріє — кажу — це певно Гестапо приїхало, бо більше ніхто автом у село не приїжджає”.

Авто стануло напроти приходства і з нього вийшло трьох гестапівців.

— Втікай братчику — каже сестра — вони певно за тобою.

— Добре, я йду в ліс, а ти скажи, що мене нема вдома.

Вискочив я через вікно в сад, а звідтам вибіг на горбок і скрився в кущі. Докладно бачив я свою хату. Гестапівці ввійшли до моєї резиденції. Як пізніше оповідала мені сестра, то гестапівці зробили ревізію і запиталися, де я є. Вона відповіла, що не знає. Біля неї стояв її синок, чотиролітній Левчик і каже: “Я знаю де є вуйко. Вуйко втік крізь вікно”. Гестапівці вийшли з хати, оглянулися довкола і сказали сестрі, щоб я завтра зголосився на Гестапо до Устрік. Коли я побачив з ліса, що Гестапо вже відїхало, то вернувся я до хати. В хаті всі плакали.

— Ти вже пропав, братчику — каже сестра — як поїдеш завтра до Устрік, то Гестапо забере тебе до кацету. Ти вже пропав.

— Не журіться — кажу — якось Бог дасть.

Деякі мої парафіяни, як довідалися, що за мною приїж-

джало Гестапо, то прийшли до мене і радили, щоб я втікав у ліс і не йшов просто вовкові в зуби. Німці війну програють, а тоді ви вийдете і будете даліше у нашій парафії. Ми вас просимо, не йдіть голоситися до Гестапа. Так говорили мої добрі парафіяни.

Я самий ще не був рішений, що мені робити. Чи поїхати до Устрік і запитатися, що Гестапо від мене хоче, чи виїхати в другу околицю і там укриватися. На другий день, Івась запряг коні, я попрощався зі сестрою, а малому Левчикові сказав, що як приїде Гестапо, то хай їм скаже, що я поїхав до них до Устрік. Коли я їхав селом, то люди вибігали на дорогу і прощали мене зі сльозами в очах, як на смерть. В серці відчував я, що вже ніколи не побачу ані своїх Беріжків ані свого Дверника. З горбка поглянув я востаннє на свою церковцю і з болем серця поїхав у світ за очі...

ЗГАДКА ПРО ЛЬВІВ І СВОЇХ ДОБРОДІВ

Замість їхати до Устрік Дільних і голоситися добровільно на Гестапо, я сів на поїзд і поїхав до Львова. У Львові була моя сестра Настуня. Перебував я кілька днів, розглянувся і розвідав всі можливості свого укриття. Львів знав я добре, бо ж тут ходив я до гімназії. Почав я пригадувати собі юні літа з-перед п'ятнадцяти років...

В серпні 1927 року приїхав я вперше до Львова. Перший раз у своєму житті їхав я поїздом і перший раз попав до такого великого міста. На головнім двірці станув я і чекав, щоб успокоївся вуличний рух і зробив мені місце. Чекав я кілька годин. Аж підходить до мене один чоловік і питається по-польськи на кого я чекаю? Я сказав, що боюся йти, бо авта їдуть. Я йому показав адресу, де я хочу заїхати. Він взяв мене за руку і всадив до трамваю. Я мав їхати до Інституту ім. св. Йосафата при вулиці Сикстуській. Він мені сказав, щоб я висів біля головної пошти, на вулиці Словацького. Я так зробив. Але знову станув біля пошти і не знав, де вулиця Сикстуська. Аж нараз побачив одного дуже високого священика. Підійшов я до нього і запитався де є Інститут. Він мені сказав: — “Іди, сину, на ліво і там на дверях буде написане число 39 А., а як побачиш біля дверей гудзик, то тисни його так, аж поки тобі не отворять дверей”. Цим високим священиком був о. д-р Йосафат Марке-

вич, ЧСВВ. Він був редактором дитячого журналу “Наш Приятель”. Він був великий любитель молоді. Опісля майже кожного дня я його відвідував і подавав йому дописи і загадки до поміщення в “Нашім Приятелі”. В 1955 році я відвідав о. Йосафата Маркевича в Чикаго, а 1959 року цей великий вихователь молоді упокоївся в Бозі.

Як мені пояснив о. Йосафат Маркевич, так я і зробив. Станув перед брамою Інституту св. Йосафата, побачив гудзик і почав дзвонити. Цей гудзик тиснув я може з десять хвилин. За якийсь час виходить о. ректор Іван Бучко, теперішній Архiepіскоп і запитався мене: — “Чого так дзвониш?” — я зі страху нічого не відповів, тільки подав його картку писану до мене, що я є прийнятий до Інституту. Тодішній о. Ректор подивився на мене згори і каже:

— Ну, добре, але скаже мені, чого ти так довго дзвонив?

— Я не дзвонив, я тільки тиснув за той гудзик.

— Ти повинен знати, що тепер є перша година і є пообідний відпочинок.

На те я вже не знав, що відповісти і хотів вже плакати. Отець Ректор побачив, що я перестрашений і тоді почав лагідно говорити:

— Добре, синку, що ти приїхав, ось тут буде твоя кімната.

З клуночком в руках ввійшов я до тієї кімнати, а там був другий студент Василь Стебельський. З ним мешкав я разом кілька років. Він тепер є священиком в Америці.

В Інституті прожив я сім літ, а до гімназії ходив я на “Філію”, при вулиці Рутовського. Наш Отець Ректор в 1929 році поїхав до Риму, а звідтам вернувся вже висвяченим єпископом. І якраз тепер у Римі відбувалися великі торжества з нагоди 30-літнього ювілею єпископських свячень Архiepіскопа Кир Івана Бучка. Коли пишу ці свої спомини, то з великою вдячністю заношу свої молитви до Господа Бога за здоров'я мого дорогого вихователя й опікуна Архiepіскопа Кир Івана. Він мене прийняв до Інституту, він вистарався для мене, стипендію від Митрополита Кир Андрея Шептицького й завдяки тим добродіям я є священиком. . .

Так ходив я по Львові 1943 року і думав про те, що минуло. А тепер Гестапо хоче мене знищити. Мушу своє життя рятувати.

ШУКАЮ ДОБРОЇ РАДИ

Зайшов я до Українського Комітету і мав розмову з моїм колишнім професором і настоятелем з Інституту ім св. Йосафата, Іваном Теслею. Він мені також сказав, що не варто лізти вовкові в зуби і не треба мені голоситися до Гестапа, тільки укриватися. Він мені порадив, щоб я пішов до Митрополита Шептицького, може одержу парафію в Львівській Архiepархії. Так я і зробив. Митрополит мене пам'ятав ще, як я був студентом в Інституті, бо ми кожного року в навечер'я св. Андрея ходили з побажаннями до Митрополичої палати і там співали "Многая літа", по-українськи і по-грецьки. Диригентом нашого студентського хору при Інституті був Дмитро Котко. Митрополит нас гостив і з кожним питомцем зокрема розмовляв. І сьогодні Митрополит мене пізнав, і коли я сказав, що за мною пошукує Гестапо, Митрополит дав мені таку раду: поїхати в другий кінець своєї Перемиської Епархії і зголоситися до знайомого священика на сотрудника. Якщо буде небезпека, то треба знову приїхати до Митрополита а одержу місце у Львові. Митрополит сказав мені, що кілька вже священиків сидять в тюрмі на Лонцького, а деяких вивезено до концентраційних таборів до Освенцімя. Німці і так війну програють вже в скорому часі, тому треба бути обережним і не наражувати свого життя.

Це востаннє в своїм житті бачив я і розмовляв з Великим Митрополитом.

ЗНАЙШОВ Я СВОЄ ПРИСТАНОВИЩЕ

За порадою Митрополита, поїхав я на край Перемиської Епархії, в Сокальщину. Перебув я два тільки тижні в селі Шмиткові, але я побачив, що й там небезпечно, бо за часто Гестапо заходило до села. Зі Шмиткова поїхав я в Самбірщину, до о. Саєвича, в селі Пиняни. Цей священик був кривний мого колишнього пароха, о. Миколи Були, і тому він дуже радо прийняв мене до себе. На святого Димитрія він проголосив у церкві, що йому Єпископ надав сотрудника "Семена Купицького" (так він змінив моє прізвище). В Пинянах мені було дуже добре. Два рази в тижні ходив я до школи на науку релігії, один раз у Бабині, а один у Пинянах. В неділю відправляв я

Службу Богу і говорив проповідь. В часі тижня помагав я в осінніх роботах в городі. Почувався я вже безпечним. Одного дня поїхав я до міста Самбора. Тут відвідав я знайомого професора й письменника Івана Филипчак. Він мені сказав, що має відомості, що Гестапо за мною шукає в цілій Сяніччині. Треба бути обережним, бо в кожному селі вони мають своїх шпигунів - фольксдойчерів. Тим більше тепер — каже проф. Филипчак — коли українські партизани повели гостру атаку проти німців. Німці шаліють. Тюрми в Самборі, Дрогобичі, Стрию та Львові переповнені українцями й поляками. Багато вивозять до Майданку і до Освенціма, а деяких відразу розстрілюють.

Зі Самбора повернув я до Пинян досить пригноблений. Напав на мене більший страх. Шукав я нагоди, щоб залишити своє сотрудицтво і виїхати до Львова так, як мені радив Митрополит.

СЕРЦЕ ВІЩУЄ

В четвер, 11 листопада 1943 року в Пинянах біля Самбора був я, як сотрудинок о. Саєвича в школі на науці релігії. Була година 11.30 перед полуднем. Ввесь цей час чувся я якось, як не свій. Відчував я в серці неспокій. Мав я дивне передчуття. Ходив я по класі нервово. Навіть діти завважили, що я сьогодні інший ніж був передше.

— Будьте здорові, дітоньки — кажу їм — я мушу вже від вас відходити.

— Що ж сталося? — запитались діти.

— Нічого, ви не сидите тихо в школі, я вас лишаю.

— Отче, та ще дзвінка немає, ще 15 хвилин до обідньої перерви.

— То нічого, ви тут сидіть в класі, а я мушу вийти. Будьте здорові!

Не знаю й досі чому й яка сила мене з класи вигнала.

Вийшов я зі шкільного будинку й пішов дорогою в сторону плебанії (парафіяльної резиденції). Напроти мене їде дорогою авто. В моїй голові нагло мигнула думка: "Це певно Гестапо їде". Але йду далше. Авто почало спинювати біг. Побачив я чотирьох гестапівців, що звернули свої очі на мене. Я довго не думав, почав утікати.

*Знущання в німецьких
тюрмах і концтаборах
1943-45*

ГЕСТАПО КАРАЄ ПОВСТАНЦІВ

Група УПА, яка в горах Карпатах на Лемківщині справляє Великдень.

Гестапо вішає членів УПА на ринку в місті Дрогобичі в 1943 році.

ГЕСТАПО МЕНЕ ЗЛОВИЛО

Скочив у рів, а відтак через тин і поміж хати біжу що сили.

Гестапівці почали гнати за мною і стріляти з револьверів. Кулі свищують мені понад голову. Я був у довгім плащі й не міг швидко бігти. Гестапівці мене зловили. Я впав безсилий на землю. Вони вискочили з ногами на мене й почали копати чобітьми. Опісля піднесли мене напівживого зі землі, вложили на руки кайданки й повели до авта. Нічого мене не питалися, ані нічого зі мною не говорили. Всадили в авто й повезли до Дрогобича.

ПРИВІТ ВІД “ГЕСТАПО”

Коли мене привезли гестапівці до Дрогобича, то відразу повели до їхньої канцелярії на перший поверх. Поставили мене біля дверей. Ніхто нічого мене не питається. Навіть не питаються, як я називаюся. Тільки один високий гестапівець встає з крісла, приступає до мене і відразу валить кулаком межі очі. Мої окуляри розлетілись на куски. Другий і третій удар пішов по щоці. Наслідком чого вилетіли мені чотири зуби й мій язик був покалічений. Другий гестапівець взяв мене за плече, впровадив з канцелярії, повів сходами вділ, відчинив ключами двері й кинув мене до пивниці.

Станув я і не знаю, що зі мною діється. По якомусь часі, коли зір призвичаївся до темноти, завважив я в куті збанок з водою. Обмив я своє закривавлене лице й уста. Сів на долівку і малощо не плачу. “От попався пташку в клітку” — думаю собі. Злий сам на себе, чому ж дав себе зловити? Чому втікав? Чому вийшов скоро зі школи? Таких “чому” було багато, багато, в моїй голові. Видно, що так мало статися. Головою муру не розіб’єш. Підвівся я на коліна й почав гаряче молитися. В молитві знайшов я успокоєння...

ПЕРШЕ ПЕРЕСЛУХАННЯ

За короткий час прийшов гестапівець, відчинив двері й забрав мене нагору, до цієї самої канцелярії, де я був передше. Але в канцелярії був уже якийсь інший гестапівець. Він поводився зі мною дуже чемно. Казав мені сідати й почав списувати “генералія”.

Списував все так, як на передшлюбнім протоколі, починаючи від імені, прізвища, дати уродження, а закінчив аж на моїй прабабці. Пізніше взяв відтиски пальців, зробив кілька фотографій та запровадив мене знову до підземелля, цебто поліційної тюрми в пивниці, де перебував я першу ніч.

На другий день провадять мене знову до цієї канцелярії. За столиком сидів той самий гестапівець, що мені вибив зуби і розбив окуляри.

— Попався ти пташку — каже по-німецьки — ми за тобою вже два місяці шукали, ти бандите!

— Я нічого злого не зробив, — кажу — сповняв свої священні обов’язки й вчив дітей в школі.

Гестапівець зірвався з крісла, взяв телеграму і каже до мене: “Читай”!

Я почав потихо читати: “Пастор Семен Іжик, організатор бандерівської партизантки в дистрикті Лютовиська-Дверник-Затварниця, пошукуваний Гестапом з Устрік Дільних, підпис: Мальотке, шеф С. Д. (Все це було в німецькій мові).

— Ну, що ж скажеш на те — каже протяглим голосом гестапівець.

— Це видумка, це неправда! — відповідаю рішуче.

— Як це неправда, то чого ж ти втік з Дверника?

— Я не втік, мене перенесли на становище сотрудирика до о. Саевича до Пинян.

— Бо я думав, що то польські партизани їдуть. Ви знаєте, що вони вже багато українських священників повбивали.

— Це вже твоя справа, а наша справа ось ця телеграма з Устрік, де виразно сказано, що ти бандерівський бандит!

— То брехня!

— Чекай, пастор, ми з тобою інакше поговоримо.

В тім моменті два гестапівці прискочили до мене, положили на крісло і почали бити гумовими нагаями. При кожнім ударі кричали: “Ду Бандера, ду Бандера”! (“ду” по-українськи значить “ти”).

Били так аж я стратив притомність. До себе я прийшов аж у пивниці, в своїй тюремній келії.

В келії я побачив ще одного в'язня. Він приступив до мене і запитався мене, як я називаюся. Я йому сказав.

— Я чув про вас, — каже він — бо я є теж з турчанського повіту. Мене нині арештували і привезли до Дрогобича.

— А за що ж вас арештували- — питаю.

— Кажуть, що я партизан. Я ніколи політикою не бавився. Але з німаками нема що говорити. Я йшов лісом до міста й вони мене зловили. Не знаю, що зі мною буде, певно буде мені кінець.

— Не журись, приятелю, для німців скоро прийде кінець.

ВІСТКА ПРО АРЕШТУВАННЯ СВЯЩЕНИКІВ

Хлопець з турчанського повіту, що перебув зі мною одну ніч в підземельній келії в Дрогобичі, оповів мені, що Гестапо арештує масово українців, а між ними священиків і учителів. Він мені сказав про арештування о. Євгена Олійника, пароха зі села Лімна, повіт Турка і о. Михайла Климчака, пароха зі села Тур'я, повіт Турка. Вони перебули короткий час у тюрмі в Дрогобичі, а опісля перевезли їх до Львова, до відомої тюрми при вулиці Лонцкого. Пізніше забрало їх Гестапо до концентраційних таборів, Михайла Климчака до Авшвіцу (Освенціма), а о. Євгена Олійника до Бухенвальду (ці обидва священики є тепер у Манітобі, Канада). Ще багато інших новинок оповів мені цей хлопець, про знущання німців над жидами і українцями в турчанському повіті.

На другий день рано, Гестапо забрало цього хлопця на переслухання і вже більше я його не бачив. Його розстріляли гестапівці таки на тюремному подвір'ї.

ДРУГЕ ПЕРЕСЛУХАННЯ

Вечером цього самого дня покликали мене на гору на переслухання. Воно тривало довго й було страшніше і жорсткіше від попереднього переслухання.

— Чи ти знаєш о. Євгена Олійника — перше питання, що його поставило Гестапо на порядок дня.

— Знаю. Я був з ним разом у Духовній Семінарії в Перемишлі, а тепер він є в сусідній від Дверника парафії, в селі Лімна.

— Добре, то все правду говориш. А, коли ти був останній раз в о. Олійника?

— На празник св. Гавриїла.

— Ми маємо тут докладні відомості, що ти говорив проповідь про Бандеру і, що ти закликав до повстання проти німців та говорив про самостійну Україну.

— То правда, що я говорив проповідь на празнику в Лімній, але я говорив не про Бандеру, тільки про св. Архангела Гавриїла і я закликав, щоб люди боролись з гріхом, бо інакше не дістануться до неба.

— Брешеш, крикнув гестапівець, зірвався з крісла і почав мене бити по лиці.

— Ми тут маємо донесення — почав з криком дальше гестапівець, — що ти, о. Мак, о. Олійник, о. Коліда, о. Попель, о. Весоловський, там на плебанії в Лімній мали тайні наради, як організувати партизантські банди.

— То все неправда — кажу — ми вийшли з церкви й мали празничний обід і про політику не говорили.

— Як неправда? Вчора про те нам розказав о. Олійник, він є арештований і до всього признався.

— Абсолютно те неправда. Закличте о. Олійника сюди, хай скаже мені до очей. Я знаю, що це ваш тільки такий поліційний підступ.

Ця моя відповідь привела гестапівця до крайної люті. Він почав мене бити куди попало. Опісля зламав мої руки і почав пхати пальці між двері і тиснути дверми. Це здається, був для мене найбільш дошкульний біль. Пізніше ще били й кричали “признайся”. Я нічого не відповідав. Чомусь ті побої викликали в мені реакцію закам’янілости й впертости. Не відповідав я ні словечком. Неначе занімів.

Около години одинадцятої в ночі вкинули мене знову до тюремної келії.

ПОВСТАНЕЦЬ ПРОСИТЬ СПОВІДІ

На другий день до моєї келії Гестапо впровадило одного в'язня. Він був дуже збитий, ще гірше від мене. Його лице було все в крові. Він впав на землю і стогнав. Він спочатку нічого не відзивався. Аж по якимсь часі розплющив очі, глянув на мене і поспішно сказав:

— Ох, то ви священик. Отче, я вас прошу скоро висповідайте мене. Завтра мене мають розстріляти. —

— Що сталося? Успокойся друже — кажу до нього.

— Я повстанець. Мене зловили зі зброєю. Ви ж знаєте, що за це смерть певна. Перекажіть моїй мамі, щоб на мене не чекала. Просіть її, щоб за мною не плакала. Я називаюся Михайло Гринів зі села Летні.

Опісля він клякнув і відбув свою останню сповідь. Коли він побачив на моїй шії хрестик, взяв його в руки й почав цілувати та говорити: Ісусе, люблю Тебе, спаси мене! Такого сповідника за час моєї п'ятнадцятьрічної душпастирської праці я ще не мав. Короткий час минув по сповіді, як відчинились тюремні двері й двох гестапівців прийшло за повстанцем Михайлом. На прощання ми поцілувались, а він голосно сказав: Я йду на смерть за Україну. Слава Україні!

— Хай буде слава таким героям, як ти!

Пізніше я довідався, що цього шіснадцятьрічного хлопця, українського повстанця, Михайла Гриціва, гестапівці повісили разом з іншими на ринку в Дрогобичі.

ТРЕТЄ ПЕРЕСЛУХАННЯ

За два дні Гестапо покликало мене знову на чергове переслухання. Про о. Олійника, ані про празник в Лімній мене вже не питалися. Видно, що за цей час переслухали о. Олійника і він заперечив поліційні інсинуації, та що наші відповіді не були суперечні. В цьому третьому переслуханні Гестапо знову почало випитувати мене про мою парафію Дверник і про околицю Лютовиська, Ступосяни, Затварниця. Вони закидали мені, що я був організатором українських партизанських "банд" і, що я був спричинником нападу на дідича, фолькдойчера в Двернику. Також Гестапо казало, що я намовив українську поліцію в Лютовиськах і вона втікла зі зброєю до УПА (Україн-

ської Повстанської Армії). Крім цього приписували мені саботаж, що я намовляв людей, щоб не давали німцям контингенту збіжжя, худоби та, щоб не висилали хлопців і дівчат на роботи до Німеччини. Отже закиди були такі важкі, за які чекала мене кара смерти. Я категорично все заперечив і сказав, що це тільки видумка самого Гестапа. Тоді почались правдиві тортури. Не тільки били мене гумовими нагаями, але зв'язали мені руки й завісили на гак, що був високо в стіні і далше мене били. Я вмлівав, вони відливали водою і знову били і кричали: "Признайся!" Я мовчав.

І коли побачили, що нічого з мене не виб'ють, вночі перевезли мене з гестапівської тюрми до міської-судової тюрми в Дрогобичі.

В ДРОГОБИЦЬКІЙ В'ЯЗНИЦІ

По муках і тортурах у часі гестапівських переслухань, перевезли мене до міської в'язниці в місті Дрогобичі.

Дістався я до келії, в якій сиділи вже два українські політичні в'язні. Був це поліцай, родом з Чорткова, який пильнував жидівського гетта в Дрогобичі. Він передавав жидам харчі, Гестапо його на цьому приловило й всадило до в'язниці. Другий в'язень, це був молодий хлопець зі села Мединич. Не хотів їхати на примусову працю до Німеччини, поліція його зловила, прострілила ногу й він опинився у в'язниці.

В сусідніх камерах були селяни з Долинського повіту за те, що допомагали Українській Повстанській Армії. Між ними були навіть старенькі бабусі. Сиділи також наші партизани, яких зловили німці зі зброєю в руках. Цих партизанів повісили гестапівці публічно на ринку в Дрогобичі.

В'язниця була переповнена. Політичних в'язнів тримали в окремих камерах, т. зв. гестапових, а звичайних в'язнів т. зв. посполитих, теж в окремих келіях. В'язні, т. зв. гестапові, були під строгим наглядом. Не вільно було їм виходити на прохід, ані йти в неділю до в'язничної каплиці.

ПЛЯН УТЕЧІ

У своїй келії я заприятелював з поліцаєм, родом з Чорткова, і з хлопцем з Мединич. В день ми читали книжки, а ввечері оповідали свої життєві пригоди. Часом грали в карти, або в шахи. Карти ми собі зробили самі з паперу, а шахи з хліба. Час проминав швидко. Я терпів рани від побоїв. Спати навзгак я не міг, тільки на животі, бо мої плечі і спина була одна рана. Теж і хлопець з Мединич у ночі кричав з болю, бо рана не хотіла гоїтися. Тільки здоровий був в'язень поліцай. Він почав плянувати втечу з в'язниці. Штабою з ліжка вибивав діру в мурі. Робив він це дуже спритно і незаметно. Його плян був такий: Вибрати з муру цегли, щоб зробити такий отвір, щоб можна було вилізти з камери на подвір'я. На в'язничнім подвір'ю українські поліцаї мали закинути шнури на мурах. По шнурах ми мали перелізти досить високий мур. Там мали чекати наші поліцаї й разом з ними ми мали перейти до села Лішні, де парохом був бл. п. о. Григорій Канда. А опісля ми мали піти в ліс до наших партизанів. Мій спів'язень, поліцай з Чорткова, це все не тільки сплянував у голові, але й при допомозі "грипсів" (записок) він одержав зв'язок з українською поліцією, яка була в Дрогобичі. Втеча була визначена з 21 на 22 листопада. Все було готове. Чому ми не втекли? Перепоною до втечі був хлопець з Мединич. Він конечно хотів з нами втікати. Але як? Його нога прострілена. На одній нозі не втечеш. Треба б було його хіба нести. Це ж небезпечно і фізично було неможливе. В'язнична сторожа могла завважити й ми всі три могли потерпіти. Ми йому радили, щоб він залишався, але він почав плакати й просити, щоб ми його взяли зі собою.

Не було іншої ради, треба було закласти діру в стіні під ліжком і резигнувати з втечі.

СПОВІДЬ У В'ЯЗНИЦІ

Одиноким моїм бажанням було висповідатися. Я був свідомий, що кожної хвилини Гестапо може мене розстріляти, або повісити так, як це робили з іншими політичними в'язнями. Перед смертю я хотів прийняти Найсвятіші Тайни.

У в'язниці я висповідав кількадесять в'язнів, але не було священика, перед яким я міг би висповідатися. Ані з о. Клим-

чаком, ані з о. Олійником я не стрінувся, бо їх вивезли з Дрогобича до Львова, інших священників-в'язнів у цьому часі не було. Справді до в'язничної каплиці кожної неділі приходили польські священники й правили Службу Божу й сповідали. Але сторож не хотів мене пустити до каплиці. Він боявся, бо це була заборона від Гестапа. Кожного дня я просив сторожа (він був поляк), щоб дозволив піти мені до каплиці.

Одного дня, а було це на св. Михаїла, сторож відчинив двері й каже до мене: "Нех ксьондз ідзе до каплиці". Я скоро побіг. У каплиці побачив я о. Віталія Байрака, ЧСВВ. Я його знав, бо він давав місію в Лютовиськах у парафії о. Івана Мака. Я відбув Сповідь з цілого свого життя. Вислухав Службу Божу й прийняв св. Причастя. Сповідався я свідомий, що це остання моя Сповідь перед смертю.

Вернувся я до камери дуже щасливий. Сторожеві я дуже дякував і сказав йому, що він мені зробив найбільше добро й найбільшу ласку в моїм житті.

ВИПУСТИЛИ МЕНЕ НА "ВОЛЮ"

На другий день по св. Михаїлі приходять до моєї камери мій знайомий ключник і каже: "Подаю вам, отче, радісну вістку. Ви звільнені. Забирайте свої речі й підете домів". Я йому кажу: "Пане, не жартуйте з мене. Це неможливе".

— Як неможливе? Ось маєте "ентлясунгшайн" (посвідка звільнення). Справді в цій посвідці написано, що мене звільняють з дрогобицької в'язниці.

Попращався я зі своїми в'язничними друзями й зійшов на долину до канцелярії. Там чекав на мене гестапівець і сказав мені, що я маю піти з ним на Гестапо й відібрати свої папери, бо я є звільнений з дрогобицької в'язниці.

Коли я побачив гестапівця, то відразу подумав собі, що це якесь дивне "звільнення".

Ідучи з гестапівцем у місті, я шукав нагоди, як би від нього втекти.

— Дозвольте мені — кажу до нього — вступити на хвилину до Отців Василян до церкви. Я хочу подякувати Богові за звільнення.

Е, ні, ти мусиш піти на Гестапо забрати свої документи.

— За паперами я прийду самий.

— Ні, я маю приказ тебе припровадити до канцелярії Гестапа. Забереш свої документи й тоді підеш молитися.

Не було ради, треба було йти.

В мойому серці, сонце “волі” почало покриватися густими хмарами сумнівів.

Прийшов я до канцелярії Гестапа. Тут видали мої документи й сказали, що я звільнений. Врадуваний я вийшов на коридор. А тут нагло підходить до мене двох гестапівців, і один з них каже ломаною польською мовою:

— Чи ти нас пізнаєш?

— Ні — кажу.

— Ми твої гестапівці з Устрік Дільних, від яких ти втік. Один з них (Йоган Бекер) витягнув з кишені кайданки і заложив мені на руки.

— Та ж я звільнений — кажу — Я маю “ентлясунгсшайн”.

— Так, це правда — він каже, — що ти звільнений з дрогобицького Гестапа, але ми тепер тебе арештуємо й забираємо до Устрік.

ВЕЗУТЬ МЕНЕ ДО УСТРІК

Всадили мене в авто. Зо мною на задньому сидженні сидів гестапівець Йоган Бекер, автом провадив шеф Гестапа з Устрік, Мальотке. В авті були два машинові кріси й кілька гранат. Видно гестапівці боялися, щоб партизани в дорозі мене не звільнили. Мої руки були сковані позаду.

Їдемо. Бекер починає розмову польською мовою зі шлезьким акцентом.

— Ти будеш сьогодні ввечері розстріляний в Устріках. Там уже чекає на тебе ціла твоя банда з Дверника. Ми їх всіх маємо. Є також і Михайло Савко. Вони разом з тобою будуть розстріляні. Тому то ми веземо тебе до Устрік Дільних.

Я нічого не відповідав. Сидів спокійно й думав про смерть і про той світ. По добре відбутій Сповіді я смерті не лякався. На кожний придорожний хрест я глядів з якимсь дивним почуттям. Душа відчувала близьку злуку з Христом. На світ, дерева, поля, ліси, села глядів так, як би дійсно востаннє. Серце стискав жаль за ріднею, за молодим життям.

Шеф Мальотке неначе відгадав мої думки й сказав:

— Не журися, ти не один будеш умирати. Для твого товариства, ми вистріляємо всю українську банду.

Бекер засміявся. Я дальше сидів задуманий. Ні словечком не відізався, так, якби язика забув у роті.

За кілька годин, около години шостої ввечері привезли мене до Устрік Дільних.

ЯК МЕНЕ “РОЗСТРІЛЮВАЛИ”

Вивели мене з авта. Запровадили на гестапівське подвір'я. Мальотке гостро крикнув: “Розстріляти його”! Приступив до мене третій гестапівець, на ім'я Мюллер. Він мав у руках автомат.

— Щоб тобі не було страшно — він каже — я тобі зав'яжу хусточкою очі.

Привів мене під високий мур. Обернув мене лицем до мур, зав'язав хустинкою очі й сказав:

— Тут стій і чекай, аж я стрілю.

Він відійшов, мабуть, кільканадцять метрів у бік від мене. Я стояв під муром і чекав на смерть.

Легко мені сьогодні те писати, але колись важко мені було те пережити. Здоровій, молодій людині стояти й в повній свідомості очікувати на смерть, це не така проста собі справа.

В голові думки скачуть, як на фільмовім екрані. Уста шепчуть молитви.

Чую, як гестапівець стукає замком автомата. Мабуть ладує набойі.

Нараз чую: “Айнс, цвай, драй” (раз, два, три) і стріл.

Чомусь мене ніщо не заболіло і я відчуваю, що я живий. А тут нагло прийшла думка; а може я вже мертвий, лише душа живе, і я може вже на тому світі?

Аж чую кроки близько мене. Хтось зловив мене за плече. Розв'язує хустинку з очей. Біля мене станув Бекер і каже:

— Не бійся, ми хотіли тебе тільки так настрашити. Ми ще сьогодні тебе не будемо розстрілювати. Ми хочемо з тобою де-що говорити. Так відразу стріляти, це для тебе була б ласка. Ти ще мусиш побути в тюрмі, а відтак у концентраційним таборі, аж доки не дійдеш до крематорії.

В УСТРІЦЬКІЙ В'ЯЗНИЦІ

Бекер запровадив мене до в'язниці, що приміщувалася в пивниці гестапівського будинку. Я був так знеможений цілоденним пережиттям і страхом смерті, що заснув твердим сном.

На другий день побачив я в сусідній камері, українського лікаря, д-ра Воробія. Він мені сказав багато новин.

— Перед кількома днями — говорив д-р Воробій — тут сиділи 20 хлопців з вашої парафії, з Дверника. Їх дуже били. Випитували тільки про вас. Хлопці трималися добре. Найбільше били Йосифа Коваліва, видно, що це був найсвідоміший хлопець. Він заявив: “бийте мене скільки хочете, але я свого священника не зраджу”.

— Будьте спокійні — каже дальше мій спів'язень д-р Воробій — ваші хлопці зі села вас не всипали.

— А скажіть, пане докторе — питаю — чи не чули ви, що сталося з Михайлом Савкою?

— Знаю, мені оповідали хлопці, що Гестапо застрілило його враз з його старенькою мамою таки в його власній хаті в Двернику.

Ці всі новини додали мені відваги дальше мужньо триматися і до нічого не признаватися.

ЗАМІТАЄМО ВУЛИЦІ

За кілька днів вигнало мене Гестапо враз з д-ром Воробієм замітати вулиці в місті Устріки Дільні.

Д-р Воробій мешкав таки в Устріках. Коли він замітав вулицю, то його дружина й дитина гляділи на нього крізь вікно. Також мої парафіяни приїжджали до міста з Дверника і дивилися на мене, як я замітаю вулиці. Це було велике пониження. Вони, як мене побачили, то приставали, дивилися на мене і плакали. Говорити не було вільно, бо гестапівці забороняли.

Велику я мав спокусу втікати. Недалеко міста були ліси й гори. Ось там воля. Тільки шмигнути. Але як? Гестапівець з автоматом завжди був позаду мене.

Крім замітання вулиць, ми обидва з д-ром Воробієм різа-

ли дрова на гестапівським подвір'ї. З цієї роботи я був радий, бо міг трохи дихати свіжим повітрям. Тільки, що при такій праці відчував я голод.

ГЕСТАПО ЧИТАЄ МОЇ ПРОВИНИ

Щойно за тиждень закликали мене на перше переслухання в гестапівській канцелярії в Устріках. Шеф Малютке сидів за бюроком, а Бекер взяв папір і почав з нього читати по-польськи:

“О. Семен Іжик є організатором партизанської банди в Двернику. Дня 12 липня приходив до нього знаний бандерівець Михайло Пізняк з Мшанця. Він мав зелений наплечник, а в ньому була зброя.

За намовою о. Іжика втекла поліція з Лютовиськ в ліс, а партизани з Бандрова зробили напад на двір діди́ча Сендземіржа в Двернику. Для бандита Михайла Савки виробив метрику і фалшиву “кенкарту” і носив йому їсти до ліса.

Дня 30 серпня, партизанський командир Гуцуляк приходив з Бандрова до Дверника по інструкції. Кожного вечора на плебанії відбувалися сходи́ни партизанів. Там приходив Йосиф Ковалів, Дичко, Петях, Джула і другі.

Часто о. Іжик виїжджав на зустріч з о. Іваном Маком до Лютовиськ, з о. Радьом до Кривого, з вї́том Кочутом у Затварницю і з другими підозрілими особами.

— Звідки вони про те все знають — думаю собі — видно я мав “добрих сусідів”...

— Ну, йщо ж ти скажеш тепер? Може скажеш, що не правда? — відізався Мальотке.

— Певно, що скажу; це все брехня і фалшиві доноси, і я знаю хто те все вам представив. Це ваш конфідент фольксдойчер Цибульські з Дверника.

— Не має різниці звідки ми те все про тебе знаємо — каже Бекер — але то все правда і за такі злочини чекає тебе смерть.

— Тепер воєнний час. Іди тепер назад до своєї келії й подумай добре, що тебе чекає.

В камері я сидів самий. Думав я над тими всіма “провинами”, що мені в канцелярії відчитав шеф Гестапа. “Звідки вони те все про мене знають?”

Відомим конфідентом у селі був поляк Цибульські, який став “фольксдойчером”. Я його вистерігався і він досить далеко мешкав від мене. Мусів бути хтось зі сусідів, який слідив за мною і обсервував тих, що до мене приходили. Зі сусідів я нікого не підозрівав. Аж щойно в Канаді з листів від рідні й знайомих довідався, що крім Цибульського був у Двернику донощиком ще мій сусід мельник С. Дж. Їх обидвох постигла кара від наших партизан.

НАМОВЛЯЮТЬ ДО ЗРАДИ

За кілька день викликали мене знову до канцелярії. Бекер подав мені папір і олівець, а Мальотке почав говорити:

— На цьому папері напиши тих усіх, що належать до партизанської банди, Я даю тобі гестапівське слово, що ми тебе за чотирнадцять днів випустимо на волю.

— Цього я зробити не можу, бо я не знаю нікого.

— Як не знаєш? — крикнув Бекер — напиши про о. Трицецького, о. Мака, о. Радя, Кочута, Сидорика і там в околиці Лютовиськ, Дверника, Ступосян і Затварниці є багато ще других бандерівців.

— Я не знаю нікого — кажу.

— Ти тільки напиши імена й підпишися — каже Мальотке — про те ніхто не буде знати. В нагороду за це, ти будеш звільнений, бо в противному разі вишлемо тебе до концентраційного табору й там згинеш.

— Що буде, то буде, але я зрадником Юдою, не буду!

Мальотке зірвався з крісла як опарений. Накинувся на мене з кулаками і почав бити куди попало.

Бекер “вспокоїв” свого шефа і сказав йому, що я це зроблю сам у своїй камері.

Він забрав мене вниз до моєї камери, подав папір і олівець і каже:

— Не будь дурний, напиши кілька імен і за це чекає тебе воля. Подумай добре. Ти молода людина, а життя таке гарне. За кілька днів я знову прийду до тебе, але вважай, щоб ця картка не була порожня!

ВИВОЗЯТЬ МЕНЕ ДО СЯНОКА

Картку й олівець відложив я на бік на столику й навіть не дивився в цей бік. Клякнув і почав молитися до Божої Матері. Проказав п'ять разів вервицю. В молитві знайшов я спокій.

Положився я спати і мав дивний сон. Сниться мені Михайло Савка, якого вбили гестапівці й каже мені: “Ви будете звільнені не за чотирнадцять днів, але аж за три роки”.

Я в сні не вірю, але чомусь кожний в'язень до снів прив'язує увагу. І мій сон таки здійснився, я аж за два роки вийшов на волю.

За три дні закликали мене знову на переслухання. Перед очі шефа гестапа, на столику я поклав картку й олівець. Картка була порожня. Мальотке поглянув на картку і сказав: — Ми хотіли тебе рятувати. За кілька прізвищ, тобі усміхалася воля, а так чекає тебе...

— Хай чекає мене й смерть, але зрадником не буду!

— Добре, цікавий я знати, чи ти будеш так гордо співати в кацеті. За короткий час вийде з тебе тільки дим з крематорії. Іди до камери, забери свої речі й ми тебе відшлемо до Сянока.

Спакував я свої речі в один клуночок і чекав, коли мене заберуть. За якийсь час прийшов Бекер, наложив мені кайданки й всадив до свого авта. Було це на латинський Свят-Вечір, як мене Бекер привіз з Устрік Дільних до Сянока.

В'ЯЗНИЦЯ У СЯНОЦІ

Запровадив мене до в'язниці у Сяноці й на прощання сказав польською мовою: до зобачення на другім свеце” (до побачення на другому світі).

— Не знаю, хто скоріше там буде — відповів я йому.

Як пізніше я довідався, то гестапівець Бекер скорше пішов на другий світ. В 1944 році польські партизани з Крайової Армії (“А. К.”) вбили Бекера біля Сянока, як він втікав до Німеччини.

В Сяноці приділили мене до камери ч. 32. Там було 25 в'язнів. На одному ліжку спало по двох в'язнів. Були тут українці й поляки з околиць Сянока, Команчі, Лупкова, Ліська й других. Були тут члени УПА й члени АК, себто українські і польські

партизани. Були теж і такі, що не хотіли їхати на примусові роботи до Німеччини, чи не виконали норми контингенту. У в'язниці творили ми одну родину. Одна доля для українців і для поляків і один спільний ворог: гітлеризм.

Тому, що це був латинський Свят-Вечір, ми разом з поляками святкували. На вечерю були дві страви. На столі стояла мала ялинка, а біля неї горіла свічка. Польські в'язні почали колядувати: "Всьруд ноцней ціши" ("Серед нічної тиші") і другі колядки. Ми їм трохи помагали співати, але українські коляди залишили на 6 і 7 січня, на українські Різдвяні Свята.

Другого дня на латинське Різдво, у в'язниці був святочний настрій, але не для українців. Ми сіли собі в однім куті й почали оповідати: "хто за що ув'язнений". Кожний оповідав по черзі, як його Гестапо зловило. Чому він дав себе зловити? Як його переслухували? Чи били? Ці оповідання були дуже цікаві так, що про кожного в'язня можна було б написати книжку.

Кожний в'язень був тепер мудрий, як каже пословиця: "мудрий поляк по шкоді". "Чому я не був обережний?", "Чому не втік до ліса?", "Треба було зложити таке, а не інше зізнання" і т. п.

Але ніхто не жалівся, що зробив зле чи помилку, що мовляв "бавився політикою". Всі відчували ненависть до німців, які в нелюдський спосіб знущаються над українцями.

Оповідали теж про українських партизан, яких щораз то більше появляється в Карпатських лісах. Надія наша на своїх "хлопців з ліса". Німці війну програють, Але, що большевики повернуться до Галичини, то ніхто не предсказував.

ПЕРШИЙ СВЯТ - ВЕЧІР У ТЮРМІ, АЛЕ ДУМКОЮ НА СЕЛІ

Перший раз у моєму житті прийшлося мені святкувати Різдво Христове в тюрмі в місті Сяноці. На латинські свята була маленька ялинка в камері й ліпша вечеря. На українські свята, ми не одержали нічого ліпшого. В моїй камері ч.32 було 15 українських в'язнів. Ми сіли біля порожнього стола. Я провів молитву "Отче Наш", заспівав "Рождество Твоє, Христе Боже наш" і зложив побажання, щоб ми наступний Свят-Вечір святкували на волі. Всі почали плакати. В камері настала глибока мовчанка. Прийшов час, що треба було оставити тіло в тюрмі, а духом полетіти до рідної хати, до тата, мамі, братів і сестер...

...Як студент, я кожного року приїжджав зі Львова на Різдвяні Свята до рідного села Висоцька на Бойківщині. Спомин про Свят-Вечір стоїть в моїй пам'яті такий живий, як би я це переживав сьогодні: Мама мала найбільше тоді роботи, від самого ранку. Зварити аж дванадцять страв не було так легко. Але зробити треба, бо так звичай велить. Батько ходив і пильнував, щоб худоба не біла голодна, бо це не годиться. Опісля взяв соломку, скручував перевесла і обв'язував в саді яблінки, щоб добре зародили й, щоб їх зайці не обгризали. Брат відносив до сусідів всі позичені речі, бо не годиться, щоб чужа річ святкувала в хаті. Так, як людина мусить бути на Свят-Вечір у своїй хаті, так і всі речі. Вже й жиди в місті те розуміли і пускали служниць домів на Святу Вечерю. Бо так годиться...

На дворі темніє. На небі показалася перша зірка, на яку ми так довго чекали. Подумайте, ми цілісінький день нічого не їли. Мама не дала їсти, казала, що треба святу вечерю їсти натще, бо так звичай велить і так годиться.

— Мамо, мамо! Зірка! Зірка! — ми крикнули в один голос. Час вечеряти!

Батько пішов до стодоли за дідухом (цебто житнім снопом). Мама загасила лямбу. В хаті стало темно, ми стояли тихенько, ані пари з уст не пускали. Ввійшов батько з дідухом до хати. Здіймив шапку і почав говорити, а мама відповідала.

Батько: — Дай Боже добрий вечір!

Мама: — Дай Боже здоров'я! А, що там несете?

Батько: — Золото.

Мама: — Як важить?

Батько: — Як олово.

Мама: — То кладіть і благословіть.

Батько: — Хай благословить Вас Бог і я Вас благословлю щастям, здоров'ям з тими святами, щасливо їх провести й других дочекатися. Христос Раждається!

Ми всі відповідали: Славіте Його!

З повагаю положив батько дідух-сніп на стіл, а мама завітала воскову свічку й заткнула в геречун.

— Ну, діточки, клякаймо і змовимо молитву — каже батько. Ми всі поклякали й почали в один голос проказувати "Отче Наш". Мама взяла в миску жаркого вугля, насипала ладану й обкаджувала нас довкола три рази, а теж і страви обкаджувала. В хаті понісся запах кадила, як у церкві.

Засіли ми до стола. Почали їсти: борщ, пироги, капусту, оселедці, горох, біб і другі страви, а на закінчення кутю. Моя наймолодша сестричка Настуня почала маму випитувати:

— Чому мамо є дванадцять страв?

— Тому дитинко, що було 12 Апостолів.

— Мамо, а котра страва означає Ісуса?

— Оцей найбільший хліб, що зветься геречун. Ти бачила, що я його сьогодні пекла і ось в тім розі дала трошки кожної страви. Бачиш цей геречун обв'язаний прядивом неначе вінцем. В ньому заткнена свічка, що означає світло Христової правди.

— А котра страва означає Юду? — запитав старший братчик Юрко.

Мама подивилася на тата й не знала, що відповісти.

— А котра думаєте? — з усмішкою звернувся до нас батько.

— Я думаю, що оселедець — це Юда, бо він дуже солоний — каже Настуня.

— Ні, — каже Марися — я думаю, що капуста — це Юда, бо капуста квасна.

— Я кажу, що біб, бо як наїстесь бобу, то хворієте цілу добу.

— Мамо, а чому ви викидаєте кожної страви до цієї порожньої миски? — запитав Юрко.

— Це синку для померлих, бо як ми скінчимо вечеряти, то вночі прийдуть померлі душі на вечерю.

Ми засумували, бо пригадали собі померлу бабцю і брата Онуфрія.

— Не годиться сумувати, діти — каже батько — бо будете цілий рік сумувати, ану заколядуймо! Ми всі заколядували: “Бог Предвічний народився”!...

І другі колядки ми колядували. По вечері ми помолилися. Батько сказав, що найменша дитина, цебто Настунька буде гасити свічки, а ми всі маємо дивитися, куди піде дим: вгору, чи до порога, чи до дверей. Від цього залежатиме життя, або смерть в родині в цім році.

Настунька уважно приступила до свічки, перехрестилася три рази й дмухнула. Дим звинувся в клубочок і неначе вагався, раз догори, раз до дверей. Ми з напруженням гляділи. Нарешті дим попрямував просто до стелі. В хаті запанувала радість: “Богу дякувати, будемо в цім році всі жити!”

— Ти Марисько — каже батько — цього року пастушкою будеш, отже знай, що до тебе належить ложки пов'язати, щоб цілий рік худоба трималася купи.

Марися гарно ложки пов'язала і поставила в мисці під столом. Ми пізніше бавилися в соломі, шукали грибів і оріхів.

В годині 12-тій опівночі ми всі пішли до церкви. Там повнісінько людей. Ясно горіли свічки. Лиця всіх красувалися радістю. З грудей грімко нісся голос колядки. Співали всі, аж вікна дрожали, свічки гасли. Священик відправив Повечеріє Велике, а опісля Службу Божу. Відправа на Різдво перед ранком є така чарівна, а рівночасно могутня, яка, як раз вриється в пам'ять, то остається на ціле життя...

ОПОВІДАЄМО РІЗДВЯНІ ЗВИЧАЇ

Щоб перервати глибоку мовчанку в'язнів, які переживали думкою Свят-Вечір, я запропонував таке: наперед заспіваємо кілька коляд, а опісля кожний має оповідати, які є звичаї на Різдвяні Свята в його селі. Відспівання кілька коляд справді трохи розвеселило осамітнених в'язнів. Опісля почали оповідати про Різдвяні звичаї.

Я оповідав про звичаї на Бойківщині, а другі в'язні оповідали, як святкують Лемки, а треті, як Подоляки. І на таких оповіданнях проходили довгі зимові вечори.

ТРАНСПОРТ ДО ТАРНОВА

В Сяноці в тюрмі перебув я до місяця січня. По Святах дні плили монотонно. Кожного дня з другими в'язнями я шив рукавиці для війська. Казали нам, що німецькі вояки, подібно, як колись вояки Наполеона, замерзають на східньому фронті. Ми не знали чи нашої роботи рукавиці дійдуть на фронт і чи врятують вояків від гострих морозів. Одне ми були певні, що Гітлер в'язнями не доробиться. Навіть з нашими рукавицями війну програє.

Одного дня до нашої камери ввійшов ключник, поляк національності і сказав на голос: "Іжик і Соколовські виходзіць з жечамі". Це означало, що я зі ще одним в'язнем, поляком Тадеушом Соколовським, мали забрати свої речі й виїж-

джати або до другої тюрми, або може вже до концентраційного табору. Так воно вже бувало за часів Гітлера, що заки когось доставили до “задротованого раю” — кацету, цей мусів перейти кілька тюрем “чистилищ”. Отже я вже перебув такі тюрми “чистилища” в Дрогобичі, Устріках Дільних і Сяноці. Де мене повезуть сьогодні, не знаю. Це таємниця.

Попрошався я з решту в'язнями, з якими зжився так, що жаль було розставатися і ми обидва зі Соколовським пішли до тюремної канцелярії. Тут вже чекав на нас один гестапівець. Він витягнув з кишені кайданки і скував нас разом. Випровадив нас на вулицю і казав іти в напрямі станції. Ми всіли в поїзд до окремого переділу. Поїзд рушив на захід. Починаємо розмову. Гестапівець знав добре польську мову. Як вийшло з розмови, він був колись “стшельцем”, а тепер є “фольксдойчером”. Соколовський просив, щоб гестапівець скинув з нас кайданки, бо він хоче закурити папіроса. Гестапівець не дозволив. Поїзд мчався полями. Ми гляділи через вікно і нам усміхалася воля. Ми мріяли про втечу. Але як? Найкраща нагода піти до туалети. Я прошу гестапівця, щоб мене випустив залагодити свою потребу і, щоб скинув з нас кайданки та нас розлучив. Він на це не згодився і сказав, що до туалети ми мусимо йти разом. Не було іншої ради. Така то “доля” нас злучила і годі розлучитися.

В НОВІЙ ТЮРМІ

За кілька годин поїзд спинився на якійсь станції. Почули ми голос кондуктора “Тарнуф”. Гестапівець казав нам висідати.

Гестапівець скинув кайданки з наших рук і передав нас управі тюрми. Управа тюрми у Тарнові спочивала теж у руках поляків. Соколовські просив, щоб нас не розлучали, а дали до одної камери, бо ми сидимо за інші справи. Вони згодилися. Нас обидвох дали до одної камери.

Тюрма в Тарнові належала до тяжких, модерно збудованих тюрем. Багато українських політичних в'язнів колись за Польщі коротало там свій молодечий вік. Тюрма була призначена переважно для українців, а тепер переповнена в більшості поляками. Часи змінюються.

Оглядаємо новий свій “покій”. Вузька камера з високою

стелею і одним малим вгорі віконцем. Одне ліжко, що в механічний спосіб в день притягається до стіни. Один столик і одне крісло. В куті туалета, цебто мушля з водою. Цей останній мебелю нас найбільше врадував. Бо в попередніх старих тюрмах були “кіблі”, які дуже занечищували воздух. Стіни камери були заповнені підписами сотні в'язнів. Кожний, який сидів у цій камері, вирізьбив своє ім'я на пам'ятку “грядучим поколінням”. Підписи зроблені за новіших часів, цебто по 1939 році. Ми поволі те все відчитували і знаходили імена своїх знайомих. Вкінці знайшли вільне місце, щоб примістити і своє чесне імення.

ТАДЕК СОКОЛОВСКИ

Годиться кількома словами згадати мого невідлучного тюремного товариша, Тадеуша Соколовського. Був це польський націоналіст, член підпільної А. К. — Армії Крайової. Жив він у селі Новотаньцу, Сяніцького повіту. В тому часі літ йому було 25. Високого росту, блондин. В 1938 році ходив, як диверсант на Карпатську Україну і допомагав мадярам нищити українців. Підпалював хати, нищив мости, одним словом робив те, що робили тисячі поляків, які старалися в зародку вбити Українську Державу, Карпатську Україну. Свою помилку зрозумів Тадек аж у 1939 році по упадку Польщі. Слушні змагання українського народу до своєї самостійности оцінив аж тепер, коли самий почав боротися за свободу Польщі.

Щодо співжиття у тюрмі, то Соколовський був добрий. Багато ми собі оповідали. Ми ділили спільно долю і недолю кілька місяців (Сянік, Тарнів, Краків і Гросс Розен). Як ми розлучувалися, то зробили обітницю, що хто скорше живий вийде з німецької неволі, цей має написати до нашої родини. Адреси один одного то ми вже вивчили напам'ять. Я додержав обіцянки і зараз по приїзді до Канади написав я листа до батька Тадекового до села Новотанця. Батько мені відписав і подав адресу Тадека. Написав я й до нього, живе він зараз в місті Лодзі в Польщі й хворіє на сухоти.

В'ЯЗНІ ЗІ СУСІДНІХ КАМЕР

Коли ми вже все оглянули в своїй кімнаті, коли повідшифровували підписи по стінах і різні “гірогліфи”, тоді прийшла черга довідатися про в'язнів у сусідніх камерах. Стукаємо до стіни. Чуємо відгук. Але, як розмовляти скрізь такий грубий мур? Шукаємо за діркою в стіні, бо не можливо, щоб в'язні, які колись тут сиділи і не знайшли контакту з сусідньою камерою. Шукаємо по стінах і по всіх закутинах. Аж у кутку за мушлею порушена була цегла. Ми її витягнули і побачили широкий отвір до сусідньої камери.

Тадек починає розмову “телефоном без дроту”:

— Кілько вас там є?

— Трьох — чуємо звідтам голос.

— Політичні?

— Так.

— Двух з АК, а еден бандеровец.

— У мене теж ест еден — закінчив розмову Тадек.

Я сказав Тадекові, що вже досить з нього, він говорив зі своїми двома, то я хочу поговорити зі своїм одним. Кличу українця до “телефону”.

— Як називається? — питаю.

— Василь Дичко — відповідає.

— А звідки ви?

— З Дверника.

— З Дверника?! — крикнув я здивовано — таж я теж з Дверника, я священник о. Іжик.

— Неможливо — він відповідає — нашого священника німці в Устріках розстріляли.

— Хотіли розстріляти мене, але не розстріляли. Скажи, хто ще тут є з Дверника?

— Було нас тут десять хлопців. Вони всі вже виїхали до Кракова. Остався тільки я і Йосиф Ковалів.

На цьому ми закінчили розмову, бо коридором проходив ключник.

ТЮРЕМНИЙ “СПАЦЕР”

Один раз у тижні випроводжували нас з камер на тюремне подвір'я на т. зв. “спацер”. Зі заложеними руками взад поодинокі “гусаком” ми проходжувалися пів години. Це була найкраща нагода побачитися з другими в'язнями і бодай хоч перекинутися з ними поглядом. А з деякими, як не завважив ключник, можна було дещо поговорити.

На однім проході побачився я з Василем Дичком, з яким розмовляв через стіну в камері, і який був з моєї парафії в Двернику. Почали ми розмову.

— Чому тебе арештували? — питаю.

— В ріці біля моєї хати — каже шепотом Василь — конфідент Цибульські знайшов старий кріс, заніс його до Устрік на Гестапо. На другий день мене арештували. Дуже мене били, тортурували, що це є мій кріс і, що я належу до партизанів. А, я вам, отче кажу, як на сповіді, що я в своїм житті не мав в руках кріса. Цей кріс, що його знайшов Цибульські, є старий, може ще з Першої світової війни.

Я вірив, що Василь говорить правду. Це шіснадцятьлітній юнак, я його вчив у народній школі. Хлопець Богу духа винен. І таких невинних Василів багато попало до тюрми, завдяки новоспеченим “німцям”, які на швидку руку поробилися “фолькскойчерами”. Щоб підхлібитися німцям, а пімститися на українцях, то доносили на Гестапо правду чи неправду. За Польщі вони були теж конфідентами, але тоді вони належали або до “стшельца”, або до “шляхти загородевей”. Такі то були сумні часи...

Дальше Василь почав мені оповідати про Йосифа Коваліва, теж з Дверника.

— Дивіться, отче, — каже Василь — ось там на третьому поверсі в останньому вікні на ліво, сидить наш Йосиф. Його арештували тоді, як вас. Йому закидали, що він разом з вами організував УПА в Двернику. Його дуже били, але він до нічого не признався.

Глянув я вгору і побачив на третьому поверсі Йосифа. Він наче відчув, що ми про нього розмовляємо і помахав до нас рукою. Це востаннє я його побачив...

МОЇХ ХЛОПЦІВ РОЗСТРІЛЯЛИ

Прохід — “спацер” скінчився. Ми розійшлися по своїх камерах. Думав я про Василя Дичка і Йосифа Коваліва, двох хлопців з моєї парафії в Двернику (повід Лісько). На другий день сталася з ним трагедія. А було це так: По сніданні в годині 10 рано чуємо, що коридором ідуть гестапівці. Пізнаємо їх по маршовім, острим ході. Їхні кроки зупинилися перед дверми сусідньої кімнати. Ключник відчинив двері. Ми обидва з Тадеком нащурили вуха і надслушуємо через отвір нашого “спільного телефону”. Чуємо голос гестапівця по-німецьки: “Василь Дичко, комм міт”! (“ходи з нами”). Пізніше пішли гестапівці ще до кількох камер.

В годині 12 в полудне, чули ми глухий відгук скорострелів. Опісля я довідався, що Гестапо розстріляло: Василя Дичка і Йосифа Коваліва, двох хлопців з Дверника.

Ця вістка дуже мене пригнобила. Василь — це був мій учень з народної школи, а Йосиф був учнем вечірніх курсів українознавства в Двернику. Йосиф був найсвідомішим хлопцем у селі, він був головою читальні “Просвіти”. Майже кожного вечора приходив до мене на приходство, позичав книжки й часописи. Мріяв про вільну Україну й не раз докучав мені, чому вже не кличуть його до УПА. Він був готовий кожного дня на поклик. Військовий вишкіл відбув він у лісі, біля Затварниці. Але конфідент Цибульскі й другий “добрий сусідонька” Семко замельдували на Гестапо. Йосифа і Василя арештували в тому самому часі, що й мене. Тримали в тюрмі в Устріках, Сяноці, а тепер на в'язничному подвір'ї в Тарнові їх розстріляли.

ЖИВЕМО В СТРАСІ

Майже кожного дня з тюремних камер у Тарнові, вибирали гестапівці по десять в'язнів на розстріл (поляки звали то “розвалкою”). Ключник відчиняв двері, гестапівець ставав на порозі, оглядав оком в'язнів, показував пальцем на одного і казав: “Ду комм міт!” (Ти, ходи). І цей ішов на “розвалку” — розстріл.

Кожний готувався на смерть. Кожний жив у вічному страхі. Ніч проходила спокійно, але ранком, по сніданні, це був час о-

чікування на смерть. Ми стояли при дверях і надслухували. Стукають по коридорі гестапівські чоботи, а наші серця сильним биттям відповідають. Скрегоче ключ у замку камерних дверей, скрегоче зі страху серце, неначе б хто в нього встромлювала ніж.

— А може сьогодні прийдуть до нашої камери, — кажу до Тадека — я може “ласкаве” око гестапівця спічне на мені. А може кивком пальця і словом: “Ду, комм міт”, перерветься нитка мого життя?...

— А може я піду нині на “розвалку”? — каже Тадек.

— А може я?

І так минав день за днем у тривозі.

Одинокую розраду знаходили ми в молитві. Я в одному куті молився по своєму, а в другому куті, Тадек по своєму. Вечером ми спільно проказували вервицю. Я говорив “Богородице Діво”, а Тадек додавав на закінчення по-польськи: “Мати Божа, молися за нами грішними тепер і в годині смерті нашої, аминь.”

ЗАМКНЕНІ РЕКОЛЕКЦІЇ

Що більше, ми обидва відбули спільні замкнені (і то правдиво замкнені) десятиденні реколекції. Мовчанка була більше строга як у монастирі Трапистів. Кожного дня я виголошував по три реколекційні науки, по пів години. Решта часу було призначено на розважання. Рекреації ми не мали. Реколекційні науки я ще мав у свіжій пам’яті з Духовної Семінарії з Перемишля.

Ми в Семінарії мали кожного року по вісім днів реколекцій. Проповідниками були знані місіонери з Чину Святого Василя Великого такі як: Преосвященний Єпископ Йосафат Коциловський, о. магістер Павло Теодорович, о. д-р Йосафат Маркевич, о. Мартинюк і другі. Реколекції належали до найприємніших хвилин у Духовній Семінарії. Вісім днів на уединенні, вісім днів на розмові з Богом... Впродовж вісім днів забували ми про книжки, скрипти, іспити, турботи, світ, про себе, а думали тільки про спасення своєї душі.

Це все, розуміється, з деякими змінами, старався я проповідувати для себе самого і для тюремного співмешканця Тадека.

В часі розважання, яке тривало не пів години, як у Семінарії, але по цілих три години, можна було докладно все “перетравити” й сягнути ген-ген до самих глибин душі, до найменших закутин. Був час перевірити кожний день, двадцяти-літнього свого життя. Перетрясти сумлінням так, щоб не остало “сухої нитки”.

Може хтось скаже: “Як тривога, то до Бога”... Хай буде й так, але признаюсь щиро, що за тими десятиденними реколекціями в тюрмі в Тарнові, жалію аж до сьогодні. Це була та пахуча духовна квітка серед того драматичного терня. Хотів би я хоч ще раз у житті зажити цієї духовної радості.

Десятого дня наших реколекцій Тадек висповідався передімною з цілого свого життя. Я не мав перед ким висповідатися, тільки перед Богом.

ВЕЗУТЬ НАС ДО КРАКОВА

Замість на смерть викликали нас на дальший транспорт. Ми здогадувалися, що повезуть нас до Кракова. Сковали нас по двох і всадили до тягарового авта. Пакували нас як оселедців. Щоб більше влізло, то копали чоботами і били нагаями. Ми стояли один коло одного. Повітря не було, бо авто було накрите. Ми дусилися. Їзда тривала три години. Заїхали ми до міста Кракова. Запровадили нас до відомої старинної тюрми “Монтелюпіх”. Це дуже строга в’язниця. Нагляд над нею мало Гестапо. Тут були переважно політичні в’язні. На “Монтелюпіх” привозили в’язнів зі всіх в’язниць і звідси розділювали їх до різних концентраційних таборів. А деяких в’язнів даліше не везли, але викінчували у Кракові.

Нас 36 осіб дали до одної камери, число 45. По середині був стіл і дві лавки. Ліжок не було. Не було тієї “вигоди”, що в Тарнові. Цебто не було мушлі, тільки в куті стояв великий кібель. Крім Тадека Соколовського я не знав нікого з в’язнів. Але ми скоро познайомилися. В більшості це були поляки, а між ними один священник-монах з Чина ОО. Бернардинів, о. Бонавентура Сталінський, з Кракова. Кількох було українців і кількох жидків. Один з в’язнів був вибраний на коменданта камери.

Порядок дня був такий: Вставали ми рано в годині шостій. Вмивалися, робили порядок, виносили кібель і мили долівку. За

пів години приходили гестапівці на перевірку. Комендант камери кричав “ахтунг!”, ми ставали на струнко і гестапівець нас перераховував, переглядав, чи все в порядку і переходив до другої камери. В годині сьомій ми діставали снідання, чорна кава без цукру і кромка чорного хліба. На обід була тільки зупа, а на вечерю знову чорна кава і кромка хліба. Ввесь час ми сиділи в камері. На прохід-”спацер” нас не випускали. Життя було монотонне. Перед нами було одне питання: “Куди нас дальше повезуть? До якого кацету, Авшвіцу, чи Бухенвальду?”

Подібно як у Тарнові, так і з “Монтелюпіх” кожного дня брали в'язнів на розстріл-розвалку. Кожний в'язень був одночасно і закладником. Бо, як відомо, Гітлер запровадив “збірну відповідальність”. Якщо, наприклад, у якійсь околиці вбили одного німця, то Гестапо розстрілювало в селі десятьох закладників, або десятьох в'язнів у тюрмі.

Відбувалося це так: до нашої камери приходило двох гестапівців. Командант крикнув “ахтунг”, ми вставлялися в один ряд і стояли на струнко. Гестапівець змряв кожного з нас згори на долину і на одного показав пальцем і сказав: “ду, коммміт” (ти, ходи”). В'язень виходив. Опісля гестапівці йшли до других камер і звіткам дальше вибирали. Як назбирали десять, то провадили їх на тюремне подвір'я і там розстрілювали. Такі гестапівські відвідини в камері кожний в'язень переживав з великим страхом. Страх перед смертю, це природне явище в кожному сотворінні. Дослівно майже кожного дня вибирали гестапівці в'язнів в “Монтелюпіх” на “розвалку”. В часі двотижневого мого побуту в Кракові, з моєї камери розстріляли вісьмох в'язнів. Ми просили Бога, щоб вже якнайскорше вивезли нас до призначеного місця, цебто концентраційного табору.

ТРАНСПОРТ ДО КАЦЕТУ

Одного дня, в місяці березні 1944 року рознеслася вістка по “Монтелюпіх”, що вибирають в'язнів на транспорт до концентраційних таборів. По камерах ходив гестапівець зі списком і вичитував імена “щасливців”. З моєї камери вичитав моє ім'я, Тадека і о. Сталінського. Ми забрали свої речі й вийшли на коридор. На в'язничнім подвір'ї всадили нас до вантажних авт і завезли на залізничну станцію в Кракові. Всадили нас до спеціального поїзду. Ми були сковані. В цьому транспорті їхало нас около триста в'язнів.

Везли нас під сильною ескортою. Вагони мали малі загра-товані віконця. Кожний з нас сидів і думав. Чим далше відда-люємося від рідної землі, тим більший сум на серці стає. Що буде далше? Куди нас везуть? До якого кацету? Що нас там чекає? Чи ще колись повернемося додому? Ось такі й подібні думки кожний з нас снував...

За кілька годин заїхали ми до великого міста Бресляву (Вроцлав). Поїзд задержався тут пів години. Ми мусіли сиді-ти спокійно. Не вільно було нікому дивитися крізь вікно. Опіс-ля ми поїхали далше, аж поїзд зупинився на малій станції: "Грос Розен". Кажуть нам висідати. Вставляють п'ятка-ми в колону. В окруженні гестапівців машеруємо дорогою. Сніг почав таяти і на дорозі було болото, змішане зі снігом. В моїх черевиках повно води. Так машерували ми чотири кіло-метри. Здалека побачили ми концентраційний табір.

ЯК НАС В КАЦЕТІ ПРИЙМАЛИ?

Отворилася таборова брама. Гестапівці передали нас в ру-ки лягровим посіпакам. Вони неначе дияволи скакали коло нас, рахували і били. Від кожного посіпаки кожний з нас дістав у-дар по лиці. Видно, що це вже такий звичай...

По черзі входили ми до одного бараку, де списували ко-ротко наші особисті дані. Робили це "шрайбери" (писарі). Бу-ли це переважно поляки, старші кацетники. На ший вішали во-ни нам номери.

— Від тепер забудь — каже один до мене — що ти ксьондз Іжик, ти тепер є "**Номер 27.387**". Пам'ятай! Як забу-деш, то ми тобі буком пригадаємо! І то в німецькій мові має має цей номер звучати, голосно, виразно, без заїкання.

Зі "шрайбштуби" (канцелярії) повели мене до другого ба-раку. Тут розібрали мене до нага, як мати на світ народила, тільки на ший на шнурку висів мій номер. Опісля прискочили до мене двох "фрезиєрів", один з машинкою, а другий з брит-вою. Обстригли все волосся, а бритвою на голові виголили по-ясок. Москалі звали це місце "полоскою", щоб мали куди ма-шерувати воші...

Пізніше загнали нас до лазні купатися. По купелі ми бігли до сусіднього бараку, щоб одержати одяг. Одягнули нас в ля-грову уніформу: сорочка, полотняні штани, полотняна блюз-

ка, шапка (берет). Все це було з білої полотняної матерії в довгі паски, подібне до нічних піжам.

Я виглядав так чудернацько, що навіть рідна мати була б мене не пізнала.

ВСТУПНІ ЗАВВАГИ ПРО КАЦЕТ

Німецькі концентраційні табори адміністративно провадили самі в'язні, під контролею німецьких есманів. До цієї самоуправи вибирали переважно неполітичних в'язнів, тільки покараних за кримінальні проступки. Треба було бути довгий час у кацеті, щоб дістатися до самоуправних функцій. З важніших функцій були такі: "Лягерельтестер" — командант, "бльокельтестер" — командант бльоку (бараку), "штубендінст" — командант кімнати, "капо" — командант робочої колони (командіровка), "форарбайтер" — помічник "капо" (форман), "шрайбер" — писар. Над кожним бльоком і над кожною колоною мав нагляд німецький есман.

Кожний в'язень мав спеціальне вбрання т. зв. пасяки. Як це виглядало, поміщую тут свою знімку. Ця знімка зроблена вже по виході з кацету на волю в травні 1945 році. На сорочках і на плащі був вишитий "номер" і трикутник з початковою буквою державної приналежності. І так: в'язні з Польщі носили "П", з ССРР носили "Р" і т. д. Жиди мали зізду і букву "Ю" (Юде).

Трикутники були кілька кольорів. Червоний трикутник носили політичні в'язні, зелений — бандити, чорний — саботажники й цигани, фіолетні — сектанти, рожеві — полові збоченці.

Бльоки (бараки) були це дерев'яні будинки, які склалися з трьох переділів: спальня, їдальня та умивальня. В одному бльоку жило около 200 в'язнів.

“ЦУГАНГ БЬЛОК”

Нас, 150 новоприбулих в'язнів запроторили до “цуганг бльоку” (блок для новоприбулих). Тут бльоковим був поляк Леон. Він поставив нас у їдальні в ряди по п'ять і почав давати нам “поучення”. Заложив руки в кишені, ходив по кімнаті, зробив грізну міну і говорив (по-польськи):

“...Пам'ятай, один з другим, бандите, що ти тут не приїхав на літнисько. Ти попався до найважчого лягру в Німеччині, до Гросе Розен. Тут маеш працювати, слухати й мовчати! Не схочеш, то ми тебе викінчимо. Підеш до комина (до “крематорії”). Звідси виходу немає... Звідси ще ніхто не втік і ти не втечеш. Довкола електричні дроти, а на баштах есмани з машиновими крісами. Тут згинеш, як собака...”

Старенький польський священник, літ 75 не зміг так довго стояти і слухати “поученій” бльокового Леона, впав на землю. Леон прискочив до нього як справжній дикий лев. Бив, копав, кричав. Збитий старушок лежав у крові. Як пізніше я довідався, тим священником був Ян Ржемелка, “супіріор ксенжи місіонажи” з Варшави, парох знаного костела св. Хреста.

По якомусь часі Леон трохи успокоївся і почав продовжувати даліше:

“...Я мушу бити це мій обов'язок. Як не буду бити, то мене скинуть з тієї функції, а поставлять другого. Я вже чотири роки в кацеті. Мене теж били. А переживу його тільки по ваших трупах...”

Ми зрозуміли його положення, а одночасно й наше положення. Тут жарту немає. Німці хитрий народ, чужими руками жар вигортають. Б'ють чужими руками. Щоб в'язень чув ненависть не до німців, тільки до другого в'язня.

На вечерю дістали ми трохи зупи й полягали спати. Ліжка були триповерхові. На одному ліжку нас спало по трьох. Було дуже тісно. Перші враження в кацеті “заколисали” нас до глибокого сну.

НІЧНИЙ АЛЯРМ

Про першу ніч в кацеті не забуду ніколи. Около півночі, коли ми змучені спали твердим сном, понісся по бльоці страшний крик: “Аллес геравс!” (всі виходити). Ми повставали і бігли до їдальні. У дверях між спальнею і їдальнею стояли два гестапівці з палицями в руках і почали нас бити по головах і куди попало. Опісля вставили нас в ряди і крикнули: “ахтунг!” (позір). Ми, немов перестрашені ягнята стояли тихо.

“Ферфлюхте швайне!” (прокляті свині) кричав гестапівець і почав кидати на нас кріслами, а другий взяв гачок від кухні й бив ним по головах. Кров лялась на долівку. Ми підняли крик, плач і зойк.

— “Гінайн” (до середини) впали слова нової команди. Ми вбігли до спальні й полягали спати. За яких п'ять хвилин чуємо знову команду: “Аллес геравс!”

Вбігаємо до їдальні. На порозі зустріло нас те саме “привітання”. Б'ють палицями по головах. Мої окуляри покотились по підлозі, а з чола потекла струя теплої крові. А тут знову команда: “Гінайн!”

Ми вбігли до спальні. Положились на ліжка. Чуємо знову крик: “Авфштеген” (встати). Стоїмо біля ліжок. Кожний труситься зі страху. “Боже, що тут з нами станеться?”

Два гестапівці викрикували: “Під ліжка бігом!” А пізніше: “На ліжка бігом!” І так щось з десять разів. Я такий був змучений, що за восьмим разом остався під ліжком і лежав непритомний.

РАННІЙ АПЕЛЬ

Другого дня ми завважили вислід нічного алярму. Десять в'язнів було вбитих, 20 в'язнів напівживих забрали на “ревір” (шпиталь), а около сто в'язнів мали побиті голови, покалічені лица, очі та порозбивані носи.

Наш “штубендінст” пояснив нам, що ті гестапівці були п'яні, бо це була німецька Велика П'ятниця і, що те вже більше не повториться.

В четвертій годині раненько рознісся по таборі голос дзвінка на вставання. За пів години ми мусіли вратися, вмитися, застелити ліжка і з'їсти снідання. Застелити ліжко була

велика проблема. Коц мав бути рівненько натягнутий. Кожне ліжно мусіло виглядати рівнесеньке мов пуделочко. За недбайливу застілку ліжка чекала сувора кара. Бльокові і штубендісти весь час підганяли криком: “льос, льос менш!”

З ЛОПАТОЮ І ДЖАГАНОМ

По раннім апелю, в'язні вставлялися в колони по п'ять осіб в одному ряді й вимашеровували на працю. Частина в'язнів оставлялась на працю в таборі. Це були ті, що працювали в шевських, столярських і слюсарських майстернях. А теж залишались ці, що працювали в кухні, крематорії, ревері, шрайбштубі й при інших т. зв. домашніх функціях. Решта в'язнів виходила на працю поза брами табору, головню до каменоломів “штайнбрух” і до копання ровів. До цієї останньої роботи — копання ровів, приділили нас “цугангів”.

Працю починали ми раненько, в годині шостій. Одержав я велику лопату й джаган. Було це ранньою весною. Подекуди лежав ще сніг. Всюди було болото, яке ліпилося до дерев'яників. Дерев'яники це були черевики з дерева. Важко було спочатку в них ходити, бо вони не погиналися і зверху давили ноги.

Я почав копати рови. Джаганом копав, а опісля лопатою викидав з рова землю. Робота була важка, а тимбільше, що це вперше в житті я почав таку важку фізичну працю. Надімною стояв капо і кричав: “льос, льос менш!” Ці слова не були пусті, капо чи форарбайтер долучував до них по кілька буків. З глибокого рова для мене малого викидати лопатою землю було дуже важко. Руки вмлівали, а капо ще собі глузував з мене: “ти ксьюндз, не думай, що то так легко, як кадилом махати”. Якщо хто хотів пристанути, піднести голову чи випростувати хребта, то дїставав так по голові, що її ніколи більше вже не підніс. “Працой, або буде тобі капут!” І справді, для багатьох був капут. Наступного дня понеслись з нього тільки синьо-білі клуби диму з крематорії.

Праця, працею, якби людина не була голодною. Бо, як вранці, в годині пів до п'ятої випив горнятко чорної кави без цукру і з'їв крихту хліба, то перед полуднем був такий голодний, як вовк. В очах темніло, а лопата випадала з рук. “Льос менш” і удар по голові скоро приводив до притомности.

— Боже, це ж щойно сьогодні працюю перший день, а що буде завтра, позавтра, за тиждень, місяць, рік? Чи видержу? Як

так буде йти завжди впарі: праця, крики, глузування, побої й голод — то надія щоб витривати тут тільки в Бозі.

І полинула до Всевишнього молитва, прохання про чудо. Бо як я бачив першого дня каторжної роботи, то рятунок без чуда неможливий.

ШПІНАК НАША ПОЖИВА

В годині дванадцятій в полудне ми вставлялися в п'ятиколонні ряди й машерували до табору на обід.

Обід одержували у своїх бльоках. Туди з кухні приносили великі кітли зі шпінаковою зупою. Було це звичайне шпінакове листя, брудне, не обмите, помішане часто з камінчиками, зварене на воді. Не було ради, треба було їсти. Голод не пан. Кожний немов голодний вовк кинувся на миску і заїдав шпінак. Нам казали, що шпінак має вітаміни, а зокрема залізо. Тільки не відомо, які вітаміни мав пісок і камінчики в шпінаку. Деякі казали, що це є вітаміни “Х” (“холера”) — Як будеш двічі вдень — казав нам капо — їсти шпінакову зупу з тими вітамінами, то тебе холера швидко забере.

Ми на це не звертали уваги. Вилизали миски, щоб якась вітаміна в ній не осталася і чекали на додаток. Додаток тут звали “добавкою” або “репетюю”. Такі репети одержували ті в'язні, що виконували додаткові роботи чи то замітали, миски мили чи ввечері шукали вошей. Я теж почав мріяти про якусь додаткову працю, щоб одержувати добавку-репету.

На вечерю рівнож була шпінакова зупа. Щоб заспокоїти цікавість читачів, то скажу, що в Гросс-Розен кожного дня включно з неділею була тільки шпінакова зупа. Можливо по інших таборах було інакше.

В годині першій ми вимашеровували до дальшої праці.

ВЕЧІРНІЙ АПЕЛЬ

По полудні я виконував цю саму працю. Джаганом копав, а лопатою викидав землю, а над своєю головою чув постійно крики капів і форбайтерів: “льос менш, льос, льос, льос менш!”

В годині шостій, ми знову вставлялися в колони й повертали до табору. На цій самій площі, що рано, відбувався “вечірній апель”. Збиралися тут усі в'язні з цілого табору. Тисячі, тисячі

каторжан в однаковій пасястій уніформі. Але вигляд їх був різнородний. Одні були високі, другі низькі, одні грубі т. звані “проміненти”, а другі сухі, в яких була тільки шкура й кости, їх звали “музулманами”. Були тут бандити й політичні в’язні. Були тут в’язні різних націй і народів: українці, поляки, жиди, французи, італійці, бельгійці, голляндці, москалі, словаки, мадяри, чехи, німці та інші — одним словом “нова Європа”, яку старався підкорити під свої гестапівські чоботи Адольф Гітлер. Він за “нову Європу” воював. І якщо б, не дай Боже, Гітлер був би виграв війну, то вся “нова Європа” виглядала б якраз так, як ось тут на таборовій площі стояли на апелю — нещасні невольники. Німеччина мала б “лебенсраум” (землю для життя), німці були б панами — “іберменшами” — суперманами, а ми всі невольниками — “кнехтами”.

Моя думка полетіла далеко на схід, на другий кінець Європи на Сибір. Там теж стоять на апелю тисячі, тисячі каторжників. Там подібний до Гітлера, Йосиф Сталін теж плянує завоювати не тільки Європу, але цілий світ для імперіялістичних цілей московського народу. . .

Два диктатори тепер змагаються між собою за однакову ціль.

По закінченні “вечірнього апелю”, ми машерували до своїх бльоків (бараків). Тут на вечерю одержали ми знову шпінакову зупу. Перед сном склали верхнє убрання, це є плащ, шапку і дерев’яники в “кістку” цебто квадратний пакуночок і клали це на столі в їдальні. Опісля знімали сорочки і йшли до “ентльовзунгу” (відвошивлення). Там сиділо двох в’язнів з електричними лямпами і шукали чи немає вошей в сорочці — робили такий “ексерей”. В чий сорочці знайшли вош, то власник одержав кілька буків і зимний туш в умивальні. В годині дев’ятій ввечері ми йшли спати. Ліжка були три поверхові й на кожному спало по трьох в’язнів. В одній кімнаті, в якій нормально, на подинчих ліжках могло б спати десять осіб, то тут нас спало понад сто осіб. Часто замість відпочинку, сання було причиною ще більшого умучення . . .

БОЛЯТЬ КОСТИ

Наступного дня порядок цей самий, що попереднього: снідання, ранній апель і праця при копанні ровів. Я стояв з лопатою і джаганом у глибокому рові, розбивав твердий граніт і викидав високо понад свою голову. Другого дня я був більше ослаблений, як першого. Крижі, руки, ноги болять немилосердно, одним словом, я цілий зломаний. На обід я ледве приволікся. Він мені пізніше пояснив, що так себе люди потішають в Согим костуром. Того дня теж і шпінакова зупа не смакувала, хоча був голодний. Завважив це умучення мій сусід Ігор зі східних областей України й “потішив” мене: “Не журись Семіон, поживеш, то привикнеш, а як не привикнеш, то подохнеш”. Він мені пізніше пояснив, що так себе люди потішають в Советському Союзі. До всього треба привикнути. Не тільки до гаразду, але й до біди . . .

БРАКУЄ ОДНОГО В'ЯЗНЯ

По шпінаку знову п'ять годин тяжкої праці, а ввечері апель. Апель того вечора був для нас спеціальний. Бракувало одного в'язня і то з нашої “цугангової команди”. Наш бльоковий по кілька разів перечислював і все ж таки одного бракувало. Де подівся? Ніхто не знав. Закликали нашого капо, форарбайтера і шрайбера. Всіх питаються, але ніхто нічого не знає. Нам проголошують, що якщо загублений в'язень не знайдеться то нас будуть “десяткувати”, це значить, що кожний десятий в'язень буде повішений. За кару цілий табір стоятиме на апелю і не одержить вечері.

Есесмани з капами пішли шукати за пропавшим в'язнем. Мі стояли на площі й очікували, що з цього вийде. Зокрема впав великий страх на нашу команду. Котрий з нас буде десятий? Котрий з нас буде повішений? Чого він втік? Чому він один хоче рятувати своє життя коштом других? На площі бльокові не дали нам спокійно стояти. Вправляли з нами “спорт”: лягати, вставати, качатися (“роллен”) скакати “жабки” тощо. Багато з нас, що були перемучені тяжкою працею й виснажені з голоду, падали непритомні на землю. Кількох померло. Тяжка кара тривала кілька годин. Я гарячо молився до Матери Божої. Тому, що я не мав вервиці, то “Богородице Діво” відчислював на пальцях. Завважив я, що й другі в'язні шептали молитви й приготовлялися на смерть.

Около півночі рознеслася радісна вістка, що знайшли загубленого в'язня. Був це Ян Слівінські з Познаня. Він не мав наміру втікати, тільки був так перемучений, що заснув у рові. Ніхто його не завважив і він там остався.

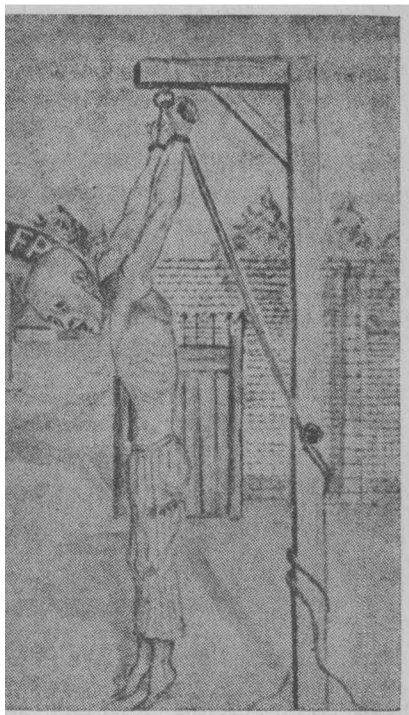
ЗА НАМІР ВТЕЧІ СТРАШНА КАРА

На другий день рано відбувалася кара над в'язнем, що хотів ніби втікати. Його завісили за руки (подібно, як це бачимо на ілюстрації). На грудях була завішена табличка з написами в кількох мовах: "Іх бін відер да!" — "Я повернувся знову до вас!" В'язень висів так цілий день біля входової брами. Ми робили перед цим нещасним "параду". Музика грала, ми маршували і на команду "міце аб"! (шапку здійми!), а пізніше "вліво глянь!" ми віддавали "честь" тому, що його сьогодні вечером мають повісити.

По вечірнім апелі відбулася остання "парада" з нещасним в'язнем. Його випроводили під шибеницю. Командант табору прочитав вирок, у якому сказано, що за намір утечі з концентраційного табору, Яна Слівінського карається карою смерті через повішення. Така кара постигне кожного, хто намагався б втікати, і для того теж, хто йому в утечі допомагав би. На команду: "міце аб!", ми познімали шапки, оркестра заграла марша. На шию в'язня заложили стрижок і повісили.

Перший раз у житті бачив я, як вішають людину. Це зробило на мене дуже пригноблююче враження.

Повішений висів ще цілий день, щоб таким способом відстрашувати від охоти втікати з кацету.

НА НОВОМУ БЛЮЦІ

По двотижнівій “квартанті” на “цугангсбльоку”, нас розділили на різні ब्लюки й команди праці. Нашу групу, що приїхала з Кракова, теж розділили, одних оставили в Гросс-Розен, а других вислали до інших таборів. Я мусів розпрощатися з другом своєї недолі, поляком Тадеком Соколовським, з яким я разом сидів у тюрмі в Сяноці, Тарнові й Кракові. Ми ще раз відновили свою обіцянку, що котрий з нас вийде живий на волю, цей має написати листа на адресу родини. (Обіцянку, як я вже згадав, я виконав і написав листа до батька Соколовського в селі Новотанець, повіт Сянік. У відповідь батько написав, що Тадек вийшов живий з кацету і перебуває тепер в місті Лодзі, в Польщі).

Я остався в таборі в Гросс-Розен і мене приділено до ब्लюку-бараку ч. 5. У цьому ब्लюку було більшість в'язнів поляків. Блюковим тут був поляк Янек, а штубендістом, поляк Владек. Барак був розділений на два крила (“флігель”) — флігель “А” і флігель “Б”. Кожне крило мало свого штубендіста, але відповідальним був блюковий Янек. Був це високий, ясний блондин. Родом походив від Кракова. Його малий номер вказував, що це вже кацетний ветеран від 1940 року. Тут старих кацетників було більше. Вони на нас “цугангів” дивилися згори. Нераз говорили: “. . . що, може тобі кривда? ми вже тут чотири роки бідуємо, а ті, що казали, що “ім кривда діється”, пішли до комина” (кременаторії).

“ШТАЙНБРУХ КОМАНДО”

Не тільки, що нас “цугангів” поприділювали по різних блюках на мешкання, але теж для кожного приділили постійне місце праці, т. зв. командо. Гросс-Розен з огляду на те, що був положений в гористій околиці на Шлеську, славився з каменоломів. Отже найбільше число в'язнів працювало в каменоломах, т. зв. штайнбрух.

Штайнбрух команда працювала далеко поза мурами концентраційного табору. Тут тисячі в'язнів працювали під наглядом капа Макса. Був це німець, бандит, здається німецький циган. Він був пострахом для цілого табору. Хто попадав під руку Макса, цей клав хрестик на своє життя.

Нас, около 200 новиків, привели до Макса. Він бігав, огля-

дав нас, тішився, як диявол грішними душами в пеклі. Переглядав кожного, так докладно, як колись переглядали невільників у Стамбулі. Макс розділював, одних направо, а других наліво. Приступив він до мене, подивився згори й казав стати мені наліво, може тому, що я низького росту. Кріпких і рослих уставляв направо. Сильніших забрав Макс до свого “штайнбрух командо”, а нас слабших, що стояли по лівому боці, передано іншому капові. І я собі сказав: “Боже, дякую Тобі, що я низького росту, бо це врятувало мене від Макса”.

Мене приділено до одного з відділів штайнбруху, що звався “бетонштайн командо”, цебто до виробу цементових “пустяків” і бетонних труб для каналів.

ВИРОБЛЯЄМО БЕТОНИ

Около 30 священників і 20 світських інтелігентів творили “бетонштайн командо”. Праця розподілена була в цей спосіб: десять в'язнів приготувляли “мішунг”: вони мішали цемент, пісок з водою. Робили це все руками. Другі в'язні були приділені по двох до одної “форми”. До цієї “форми” один з них привозив “мішунг” тачкою, а другий всипав потрохи “мішунгу” до форми і обидва втовкали молотками. Як це все добре затвердло, тоді розбирали форму. Пустяк висихав на сонці, а ми заповняли другу форму “мішунгом” і праця поступала вперед.

Разом зі мною працював біля одної форми, польський священник-монах з Варшави, о. Йосиф Фльорко. Як у в'язницях ділив я долю і недолу з Тадеком Соколовським, так у кацеті моїм приятелем був о. Йосиф Фльорко. В “бетонштайн командо” працювали ось такі польські священники, яких імена я пам'ятаю: Ян Ржемелка, протоігумен ОО. Місіонерів з Варшави, Бронислав Бавер, місіонер з Варшави, Вітолд Орнаф Орлінський, місіонер з Варшави. З Отців Салезіянів працювали разом зі мною: Цибульські, Юліян Рикала, Робаковський і Янік. Були ще: о. д-р Володимир Конопка, провінціал Отців Єзуїтів з Кракова, Чеслав Кек з Чину ОО. Христусівців з Познаня, Казимир Будзінський з Чину Павлінів з Ченстохови, Бонавентура Сталін-

ський, францішканин з Кракова. Зі світських священиків були: Сопила, Курп'евич, Войцеховський і Тачала.

Крім польських священиків були ще бельгійські, французькі й німецькі. З українських духовників був один євангелицький пастор з Волиня, Гузар (який живе тепер у Монтреалі в Канаді).

Зі світських осіб (т. зв. вищих риб) пригадую собі графа Радзівілла з Кракова і Розтворовського, редактора, “Варшавського Кур'єра”. Всіх лучила однакова доля, однакова праця і однакова кацетна уніформа. Ані імен (бо кожний мав свій номер), ані титулів ніхто тут не вживав. Всі говорили між собою через “ти”.

НАЦІОНАЛЬНА НЕТЕРПИМІСТЬ В КАЦЕТИ

Хоча ми в кацеті були всі однакові, то все ж таки існувала велика ненависть національного характеру, зокрема між українцями і поляками та між українцями й москалями. Польські в'язні, які були в кацеті немов “автохтони”, знущалися над в'язнями-українцями, які прибули до кацету пізніше, цебто в роках 1941-1944. Якщо хто говорив по-українськи, або його ім'я вказувало, що він українець, то гірка приходила йому година.

Деякі новоприбулі в'язні, яких привозили з Польщі до кацету, оповідали “нечувані історії” про різню українців з поляками на Волині чи Ярославщині.. “Ветерани-в'язні”, як почули такі “історії”, кричали: “Давай мі ту тего українчика, ми го зараз виконьчими”. Так у 1942 році викінчили поляки двох братів Степана Бандери — Василя й Олексу. У нас у Гросс-Розен викінчили мого знайомого в'їта з Поляни, Ярослава Веселого, родом з Дрогобиччини. Тільки за те, що називався “Веселий”, а не “Весоли”. Поляки теж викінчили на ревірі (лічниці) богослова Осипа Каравана зі Сокаля, за те тільки, що йому на ім'я було “Осип”.

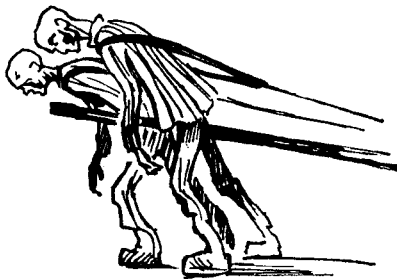
Деякі українці шрайбери рятували своїх земляків у цей спосіб, що “цугангів” записували, як поляків. От наприклад, новоприбулий в'язень заявляє, що він українець і називається Володимир Ковалишин. Тоді такий шрайбер йому каже, як хочеш жити, то я тебе запишу, як Владислав Ковалішін.

Рівно ж ті, що походили з ССРСР, теж ненавиділи українців, звали їх “вредними западніками, бандитами, ізменніками родіни”, тощо. Зі всіх сторін падали громи на українців. Така то

вже нещасна наша доля. Можливо, що в інших таборах, як наприклад в Авшвіці чи Саксенгавзен, де було більше українських в'язнів, то там може українці мали більші права, але в Гросс-Розен українці були в значній меншості тому то їх так "добрі сусіди" переслідували.

РУССКИЙ КАПО ВАСИЛЬ

Пострахом у "штайнбрух командо" крім капа Макса був руский капо Василь. Родом він був з Москви. В 1941 році попав до німецького полону, опісля з полону передали його до кацету. Це кол. старшина червоної армії. Він так по-звірськи знущався над в'язнями, що його прозвали всі "Сталіном". Василь був капо для карного відділу в "штайнбрусі". Оповідають, що в 1942 році він майже кожного дня вбивав по кілька в'язнів під час праці, щоб від цих "викінчених" (померлих) забрати "фріштіг" (друге снідання) і самому з'їсти. Попастися в його команду, означало насправді те саме, що бути засудженим до крематорії. Він запрягав в'язнів, як коней, у шлії й вони мусіли тягати каміння. Голос його лайки ("матюкання") розносився по цілому "штайнбрусі". Він бив і кричав: "Давай бистрей! ти. . . сякий, такий. Епітети були не тільки огидні, але й богохульні.

Хоча я не належав до групи Василевих робітників, але одного разу мені таки добре попало від нього.

Капо Василь станув біля мене й крикнув:

— "Ти в очках, ступай сюди"!

Я прийшов до нього і станув.

— "Наверно — каже Василь — ти не походиш з робочого класу, бо ти в очках (окулярах). Я тобі січас спідні глаза (очі) повибиваю, а з верхніми (окулярами) будеш ходити". ..

Не чекаючи на мою відповідь, капо Василь почав мене бити, але замість спідніх очей, розбив мені верхні очі — окуляри.

Я ледве втік від того бандита. Прийшов я до свого капа і пожалівся, йому, що Василь — чужий капо, мене набив.

— Від "русака" втікай — каже мій капо (німець зі Шлеська) — з "русаком" до розмови не приставай, бо "русский на-

род” є хитрий. З тобою нібито приязно розмовляє, а за пазухою ножа держить..

І це правда. Ми бачимо, що таким хитрим є сьогодні Микита Хрущов. Він влєсливо всміхається, запрошує на “приязні” розмови. Пропонує “мир”, “роззброєння”, “коєгзистенцію”, а в дійсності за тим всім криється: підступ, фальш, облуда. Хрущов використовує ті розмови — конференції тільки на те, щоб мати більше часу вигострити ножа, що його опісля запхає в спину тим усім, які йдуть з ним на розмови й на коєгзистенцію.

Крім капа Василя, пострахом для в’язнів був бльоковий Гріша на дев’ятому бльоці, й Саша, з бльоку ч. 16. З німців таким пострахом був Макс, капо “штайнбруху” і Фогель, бльоковий карного бльоку. Вони на своїм сумлінні мають тисячі невинних товаришів — спів’язнів.

ВІДПОЧИНКОВИЙ ЧАС

В неділі по полудні був призначений час на відпочинок. Був це час вільний від праці в “штайнбруху”, але не був вільний від т. зв. домашньої праці: зашивати, латати, церувати, шукати вошей, замітати, чистити, тощо.

Отже “відпочинок” перемінювався в працю.

Але дехто відпочивав, це так звані проміненти: капи, бльокові, шрайбери, штубендісти, форарбайтери й другі функційники. Вони навіть грали копаного м’яча. А ми, так звані музулмани, що ледве ноги волочили за собою, ходили й шукали чим би то наситити “чрево” своє.

У таборі була теж своя “кантина”. Тут можна було купити буряки і “пиво”. Це був якийсь сок, що чомусь його звали пивом. В кантині можна було купували не за гроші, а за т. зв. “преміншайни”. Ці “преміншайни” одержували деякі в’язні в нагороду за виконання важких робіт. Властиво більший рух під кантиною був у неділю вечером. Тут відбувалася чорна біржа — “гандель, пшемисл і ошуство”, як популярно називали поляки. Ви тут могли за крихту хліба і кусок маргарини виміняти: плащ, черевики, шапку або другі речі. Часто такий чорний ринок закінчувався лайкою, криком і бійкою. Діялось це тоді, як ви дали хліб, а ваш “купець” замість плаща дав вам кулаком межі очі й втік. На такий чорній біржі під кантиною, я однієї неділі виміняв за хліб і маргарину, вервицю. Про те опишу ще окремо.

У відпочинковому часі, можна було слухати музики таборо-вої оркестри. Нам голодним музулманам не треба було таборо-вої музики, бо кожному з нас “власні кишки грали марша”.

До найприємніших хвилин у часі відпочинку була стріча зі знайомими, земляками чи взагалі з українцями. Українці-в'язні найбільш любилися між собою, потішали себе та помагали собі взаємно в кожній потребі. Такого щирого співжиття, яке було між українцями не було в других народів. Я запізнав багато українців з Львівщини, Сокальщини, Стрийщини, а деяких з Києва. Зокрема знайшов я знайомих зі Сокальщини, як теолога Каравана, Скопляка (брат священика Скопляка) та інших, які недавно були прибули транспортом з Львівської в'язниці при вулиці Лонцкого. Ми розпитували про своїх знайомих, потішали один одного і мріяли про волю. . .

ЗА ХЛІБ ВЕРВИЦЯ

Молитися на вервиці я навчився і при звичаївся ще в Малій Семінарії у Львові, тоді, коли ще належав до Марійської Дружини. Опісля в Духовній Семінарії в Перемишлі та пізніш, як священик кожного дня молився на вервиці.

У в'язницях у Дрогобичі, Сяноці, Тарнові чи Кракові, маючи більше часу то й по п'ять разів на день молився на вервиці. При вступі до кацету в Гросс-Розен, від мене відобрали вервицю, часослов, а навіть хрестик зі шиї зірвали. Я дуже жалував за вервицею. Розуміється, що я не занедбував молитви. Замість зерняток на вервиці, я відчислявав “Богородице Діво” на пальцях. Але це було для мене не вигідно й я все сумнівався чи справді я проказав 50 разів чи тільки 49 разів “Богородице Діво”.

Один з моїх знайомих порадив мені, що вервицю часом мож на купити під кантиною від тих в'язнів, які працюють в лазні при цугангах. Одного вечора я пішов під кантину і довідався, що вервицю можна купити за три “бріфштіки”, цебто три кромки хліба з маргариною. Для голодного каторжника-музулмана, такого, як я — це була дуже висока ціна. Три дні не їсти снідання, а при цьому важко фізично працювати в “штайнбруху” — це могло б закінчитися навіть смертю.

Що мені робити? — думаю. Що важніше? А може я вмру з голоду? Е ні, Мати Божа мені допоможе витривати. Я це роблю з любови до Неї.

По таких думках я відкладав своє снідання впродовж трьох днів. Добре зберігав у кишені, щоб мені хто не вкрав. Розуміється, третього дня я вже був такий голодний, що валився з ніг і в очах мені темніло. Заволікся я ледве під кантину і там купив вервицю за три кромки хліба і три куски маргарини.

Вам, що читаете ці спомини, може дивно, а може декому і смішно. В Канаді три куски хліба це ніщо — це три центи. А це тому, що ви не голодні. Але, якби ви були голодні, то ви напевно стягнули б з пальця дорогоцінний перстень, або зняли з руки золотого годинника й виміняли за кусок хліба. Недаром наше прислів'я говорить: “голод, це великий пан”.

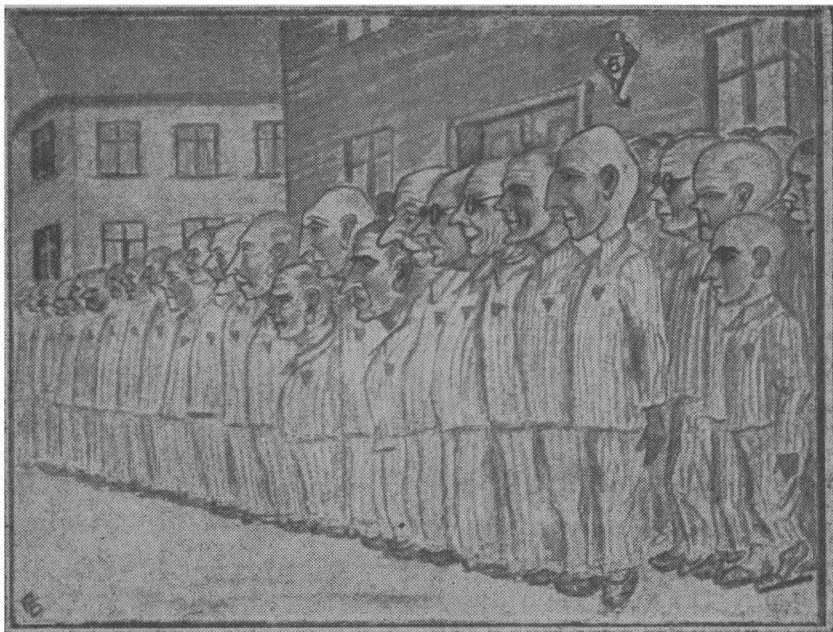
Як я одержав в руки вервицю, то так втішився, що забув про голод. Поцілував її, перехрестився і таки під кантиною, перший раз у кацеті проказав не на пальцях, але правдиву вервицю. Ця щира молитва дала мені якоїсь дивної сили, потіхи, віри й надії. Я хочу жити, я буду жити, я ще вийду на волю! В цьому допоможе мені оця вервиця. Мати Божа колись в Люрді й Фатімі обіцяла, що допоможе тим, що моляться на вервиці.

МОЛИТВА Й ПРАЦЯ

Найкращою нагодою для молитви на вервиці були ранні й вечірні апелі. Ранній апель під бльоком тривав пів години, а опісля загальний апель на площі тривав годину. Вечірній апель тривав часом більше, як годину.

Стоячи на апелю в другому ряді, одну руку тримав я в кишені в плащі й молився на вервиці. Часом це завважив бльоковий. За тримання руки в кишені в часі апелю я дістав кілька разів по лиці. Також мої сусіди спів'язні сміялись з мене, що я щось “румегаю”, мов корова. Але я собі з цього нічого не робив. Я був радий, що “зорганізував” вервицю та що мав на чому молитися. В молитві знаходив я потіху, розраду й надію на краще життя.

Працював я кожного дня по дванадцять годин у “бетонштайн командо”. При одній формі працювало нас по двох в'язнів. Виробляли ми бетонні пустяки, що їх вживають на будовах. Я працював разом з о. Йосифом Фльорком, польським монахом - місіонером з Варшави. Ми обидва виробляли денно по 75 до 80 пустяків. Це була наша норма. Ми мусіли це зробити, бо кожного вечора капо перечислював. За невиконання норми чекала нас кара. Тут не можна було маркерувати, чи, як поля-

Так виглядали в'язні на апелі в таборі. З карикатурного альбому Паладія Осинки.

ки називали “обіяцьсев”. Також не можна було застосовувати “русску методу”: “работай глазами, а не руками”, цебто своїми очима слідкувати, де обертається капо чи форарбайтер, а руками тільки рухати, вдавати, що працюється.

Від ранку до вечора, ми добре звивалися, щоб зробити 80 пустяків. Ноги, руки й хребет боліли. Спочатку я думав, що вже ніколи не випростую свого хребта, але пізніше призвичаївся, так, що ця праця видавалась навіть легкою. . .

До одного не можна було привикнути, а це: до голоду. Як людина має що їсти, то праця хоча б і важка, не шкодить. Кромка хліба і горнятко чорної кави без цукру на сніданок, у годині п'ятій раненько, а в полудне — на обід: одна літра шпінакової зупи без хліба і без товщу, а часто навіть без солі — то при такому харчуванні працювати 12 годин і виробляти норму (80 бетонних пустяків) — це вже називається каторжна робота. Найбільше дошкуляв голод около одинадцятої години перед полуднем. В очах темніло, руки вмлівали, а ноги дрижали. Година здавалась роком. Годі було дочекатись дзвінка на обід.

ПОСИЛКИ Й ЛИСТИ

В часі праці мав я нагоду розмовляти зі своїм співпрацівником о. Фльорком. Він мені оповідав про своє життя в манастирі у Варшаві, а я йому розказував про свою душпастирську працю на Лемківщині.

Родом о. Фльорко походив зі села Лагодів, повіт Перемишляни. Отже він був за юних літ вихований між українцями. Був це справді щирий мій друг не долі. Не тільки, що потішав мене словами, але час-до-часу вділив мені дещо зі своєї харчевої посилки. Польські священики одержували харчеві посилки з Варшави, а найбільше з Кракова.

Українці мало одержували посилок з уваги на те, що українські землі попали вдруге під большевицьку окупацію в 1944 році. Я одержав тільки одну посилку від своєї сестри Марисі, яка осталась на приходстві у Двернику. Посилка йшла поштою понад місяць часу. Хліб був уже зацвілий, але для голодного немає перебору. Диво, що я тоді не захворів на шлунок. Бо тепер тут у Канаді від білого хліба, кейків, паїв і других ласощів чомусь часто хворію на шлунок і жаліюсь на брак апетиту. А в кацеті зацвілий хліб чи сира бруква — це був люксус, — “канада”. У в'язниці і в кацеті звали “канадою” ліпше харчування і краще поводження.

Один раз у місяць дозволено було написати листа до найближчої родини. Писати листи треба було в строго приписаній формі, в німецькій мові й на спеціальній листівці. Не вільно було в листі просити про посилку харчів. Лист переходив строгу цензуру. Обов'язково в листі треба було написати: “Я є здоровий. Мені тут поводитьсь добре. Я тут працюю і за працю одержую заплату. . .”. Навіть бідний і умираючий на ревірі музулманин мусів написати, що “здоровий і поводитьсь йому добре”. Найближча родина могла теж відписати на лист, але у німецькій мові й коротко про своє життя і здоров'я. Одержання листа з дому, хоч і такого стандартного, було для в'язня великою радістю.

ДАЛИ МЕНЕ НА “РУСКИЙ БЛЮК”

Як я вже згадував, я перебував на п'ятому бльоці, де в більшості були поляки. Я вже був досить призвичаївся до співв'язнів, так, що на цьому бльоці було мені навіть добре. Бльоковий Янек думав, що я польський “ксьондз”.

Одного дня я одержав листа від моєї сестри Марисі з Дверника. Конверта була заадресована “о. Семен. . .”, а в листі сестра написала, що в сусідньому селі польські партизани спалили кілька хат і замордували нашого священика.

Бльоковий Янек дав мені кілька разів по лиці й крикнув: “ти українчику пуйдзеш на рускі ब्लюк!”

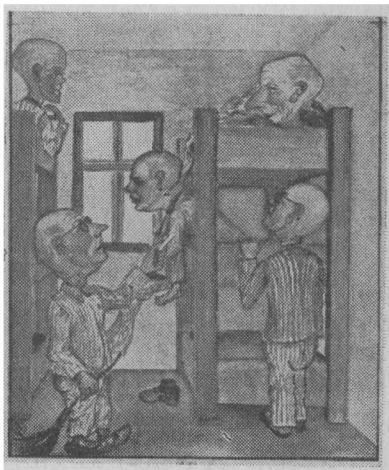
І так я опинився в бльоці ч. 16, в якому жили в'язні москалі та українці зі Східніх Земель України. Тут бльоковим був Саша, “настоящий бандіт”, як популярно звали його в цілому таборі, родом він був з Московщини. Штубендінстом був Ванька з Полтавщини.

Прийняли мене на цей блюк з великими кпинами: “от маємо нового полячка в очках”. Як на п'ятому бльоці розговорною мовою в'язнів була польська мова так на бльоці ч. 16 була московська мова.

РОЗМОВА У СПАЛЬНІ

В спальні одержав я ліжко разом зі старшим чоловіком Ігором з Вінниці. Він показався добрягою так, що ми відразу заприятюлися. З початку він ставився до мене з певним застереженням, бо думав, що я поляк. Але, коли я йому розказав дещо зі свого життя і за що мене німці арештували, тоді Ігор повірив, що я український політичний в'язень.

— Я теж політичний — каже Ігор, — До нас до Вінниці прийшли наші хлопці зі Західної України. Ми їх називали бандерівцями. Вони нам казали, що у Львові є вже український уряд.

Ми їм повірили й почали творити самостійне українське життя в себе. Ми думали, що будемо мати Україну, вільну від большевиків - москалів і вільну від фашистів-німців. Гестапо довідалося, що між нами є хлопці з "Похідних груп" зі Львова й заарештували тих, що були в міській самоуправі. От і так і я попав за драти цього проклятого пекла на землі, фашистського кацету.

Сказав це Ігор і замовк. Лежав на ліжку. Очі його гляділи в стелю. . .

— Ігоре, про що так думаєте? — запитався я по якомусь часі.

— Про Україну, про свою Вінницю. Перед моїми очима стоять так живо ті спільні могили, в яких тисячі живцем закопав Микита Хрущов, цей кат України. В тих розкритих могилах, між трупами віднайшов я свого брата Володя. Це було щось страшного, трагічного. . .

Ігор заслонив очі долонями і замовк. Я більше про Вінницю його не розпитував, бо його зранене болем серце розкривалось і боліло.

Я заснув, а Ігор може й цілу ніч снів про Україну та могили у Вінниці.

ПЕРЕД ВЕЛИКОДНЕМ

На другий день ранком по апелю, ми пішли кожний до своєї праці. Ігор до "штайнбруху", а я до "бетонштайн командо".

Був це час Великого Посту 1944 року. До Великодня був тільки один тиждень.

Для нас в'язнів то піст був справді строгий. Ані м'яса, ані товщу, ні молочних продуктів, тільки хліб, чорна кава і шпінак з водою, або краще говорячи, вода зі шпінаком.

— Навіть в найстрогіших монастирях такого посту не мають — каже о. Фльорко.

— Але монахи бичуються — кажу.

— А тебе ще замало німці набичували? Ти "браце" правдивий монах-трапіст — зі сміхом сказав о. Фльорко.

— Добре, як ми вже монахи-"трапісти", то маємо один одного поздоровляти словами: "мементо морі".

— Не треба нам "браце" словами пригадувати про смерть. Кожного дня ми глядимо на ці клуби білого диму, що виходять з високого комина крематорії. Це для нас є "мементо". Може

сьогодні, а може завтра завезуть нас до крематорії. Два клубки диму вийдуть з комина, а в печі остане жменя попелу по нас.

На згадку про смерть нам стало страшно й сумно. Поза шкуру пройшло щось холодне. Ми скоро почали виробляти бетонні пустяки, немов хотіли швидким рухом завітися й відігнати згадку про смерть. Видно, що страх перед смертю, це природний вияв у кожного.

— Знаєш Юзек — кажу до о. Фльорка — ми повинні відбути реколекції перед Великоднем. Хоча твій Великдень вже минув, але буде мій і тому провідником реколекцій будеш ти. Колись у в'язниці в Тарнові я проповідував реколекції до одного спів'язня Тадека. Тамті реколекції були замкнені і в строгій мовчанці проведені, бо це була в'язнична камера. А тут широке поле. Мусимо ходити, працювати й дещо говорити. Хоч стисло говорячи, ми можемо назвати ті реколекції теж “замкненими”, бо окружені ми колючими дротами.

— Згода, — каже о. Фльорко — я буду провідником реколекцій. Я вже давав два рази реколекції для священників у Варшаві. Те, що ми говорили про крематорію, це вже була перша реколекційна наука. Пам'ятати про смерть допоможе тобі охоронитися від покус і тяжких гріхів.

Про смерть говорив о. Фльорко ще десять хвилин. Говорив гарно, переконливо. Пізнати було, що це місіонер з довголітньою практикою. Щоб хтось не подумав собі, що я сидів, а він, як місіонер стояв і проповідував. Ні. Ми праці не переривали ані на хвилину. Вечером ми мали 85 вироблених пустяків, себто, п'ять пустяків більше від приписаної норми. Навіть одержали ми признання від капо.

Наступного дня ми продовжували знову свої реколекції та свою працю. Чверть години він говорив, а опісля було півгодини розважання зі збереженням глибокої мовчанки. І так проходили дні за днями на праці, молитві й роздумуваннях. Моя думка й серце були далеко поза просторами цього світу тільки тіло мов тіль воліклося по бруках табору. Чомусь в цьому Страсному Тижні не відчував я ні голоду, ні утомлення. Дух запанував над тілом.

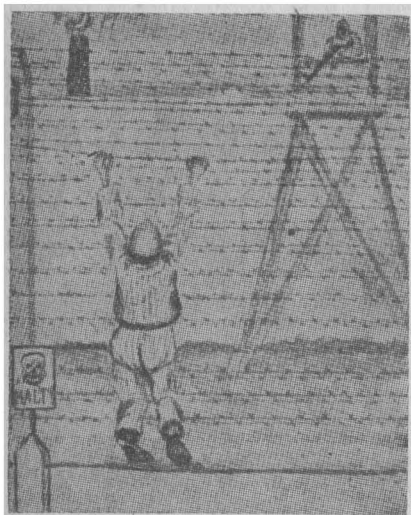
В суботу я відбуд св. Сповідь з цілого свого життя. На душі стало легко, якби на світ народився. Сміло я міг повторити слова мого іменника св. Симеона Богоприємця: “Нині одпускаєши раба Твого, Владико. . .”

Жалко мені було, що не мав я змоги прийняти св. Причас-

тя. Хоча священників у таборі Гросс-Розен було около двісті, але нікому не вільно було відправляти Службу Божу. Кажуть, що в концентраційному таборі Дахав, деяким священникам було дозволено відправляти в неділю Службу Божу. Наш кацет під тим оглядом був дуже строгий.

КАРНЕ КОМАНДО

Таки у Великодню Суботу обгорнув усіх нас великий страх. З нашої команди почали вибирати в'язнів до т. зв. "Карної команди". Капом цієї команди був Василь званий "Сталін", про якого я вже згадував. Хто вже попав до карної команди — цей клав хрестик на своє життя. Для цих нещасних вихідною брамою на волю — був комин у крематорії. В'язні виконували найтяжчу працю в штайнбруху. Капо Василь їх дуже бив. На працю чи з праці вони йшли бігом. Вони теж жили на окремому карному бльоці.

Блок був обведений дротом. Якщо якийсь в'язень заломився духово і не зміг більше знести знущань в карному бльоці, тоді кидався на дротяну загороду. Дроти були наелектризовані й в'язень гинув, а вартовий з вежі його дострілював. В такий спосіб скорочували собі терпіння не лише в'язні з карної команди, але й другі музулмани.

З нашого "бетонштайн командо" вибрали до карної команди двох визначних польських діячів: графа Радзівілла й редактора Розтворовського. Казали, що вони в таборі планували польське повстання. Ми всі співчували з нещасливими "вибранцями" карної команди. Зате капо Василь тішився ними як "дідько цвяшком". Кричав, вживаючи, як звичайно, лайки, полученої з кпинами: "панове, давай бистрей, льос менш, завтра буде вам капут! . . ."

Кожного вечора несли на ношах виснажених в'язнів з кар-

ної команди до табору. А ранком з їхніх тіл виходили з комина білі клуби диму.

ЗНОВУ ВІШАЮТЬ

А ось по вечірнім апелю відбулася знову “парада”. Оркестра грала марша. Ми всі стояли на струнко, знявши шапки (“міце аб”). На місце страчення випроводили десять в’язнів. Для всіх була це велика несподіванка. Бо ці в’язні були не звичайні собі музулмани, але т. зв. проміненти: капи і один “бьокельтестер”. Нам цікаво було знати, чим вони “прошкробалися”?

Командант табору, есесман, прочитав вирок, в якому було сказано, що ті “проміненти” закрали золото від жидів “цугангів”. Для пояснення треба сказати, як це відбувалося.

До табору часто приходили нові транспорти жидів. Жиди забирали зі собою своє майно: золото і брилянти. При вступі до табору це все від них відбирали. Капи, а теж і есесмани при цій нагоді наповняли золотом свої кишені. Як трапився хтось, що таку “організацію” всипав — тоді карали смертю, вішаючи винних. Таким “ремеслом” займалися тільки німці.

Дуже прикрий це був вид — десять повішених в’язнів. Ця сцена справила пригнітаюче враження на нас. Тіла повішених висіли для постраху впродовж 48 годин.

НА ВЕЛИКДЕНЬ МЕНЕ БИЛИ

Глибоко в моїй пам’яті записався Великдень в 1944 році.

Раннім ранком, по апелю вимашерували ми на працю до штайнбруху (каменоломів). Перед початком праці капо перечислював в’язнів своєї команди. Викликав тільки по числах, а не по прізвищах. Викликаний мав стати на струнко і відізва-тися “гір” (тут). Числа викликував капо дуже скоро в німецькій мові зо шлеським акцентом. Наприклад він вимовляв “цво” замість “цвай” (два).

— “27,387”! — крикнув капо.

Ніхто не відізався. Капо почав бігати й оглядати, хто має число 27.378. Числа кожний мав пришиті над кишенею блюзки.

Нагло станув капо біля мене і крикнув: “Ду, швайне рай (ти, свинство) і почав мене бити по лиці.

Це було моє число 27.387. Я задумався про те, що сьогодні Великдень так, що навіть призабув свій номер. Моя вина. Капо не вдоволівся тим, що набив мене по лиці, але виволік мене перед в'язнями і казав повторяти десять разів номер 27.387. Я повторяв свій номер, а капо за кожним разом "смарував" мене дручком по плечах. Не знаю, чи дочислив я до десяти, чи ні, бо впав я непритомний на землю. З уст і носа потекла кров. . . Капо якось відчувив мене, схопив за обшивку і поставив у ряд.

— А тепер будеш пам'ятати свій номер, "ду швайн"? — процідив кризь зуби капо.

— "Я воль!" (так є) — відповів я по кацетному звичаю.

ХРИСТОС ВОСКРЕС !

В шостій годині ранку станули ми до праці. Наложив я повну тачку піску й везу, бо треба виробити сьогоднішню норму — кількадесят бетонних пустяків.

Крижі болять, руки умлівають, а в голові крутиться. Весняне сонечко починає сьогодні якось дивно світити. Неначе дивується, що я на Великдень працюю, а може воно мене жаліє. Колись сонечко померкло, як Христос вмирав на Голготі. Здається, німа природа, має більше почуття людяности, як самі люди. Люди часто є злобні, а серця людські твердші від каменя.

— "Христос Воскрес", Отче Симеоне! — почув я нагло над своєю головою голос. Оглянувся і побачив свого друга Ігоря з Вінниці.

— "Воістину Воскрес", друже Ігор! — відповів я, а в моїх очах станули сльози. . .

— Жалко мені було — каже Ігор — дивитися, як на самий Великдень, вас німачисько ломакою по плечах "святив". . . Хай його Бог скарає за вас.

— А, як ви, Ігоре, без календаря знаєте, що сьогодні Великдень?

— Для нас, старших людей, календаря не треба. Я вмію з пам'яті наперед обчислити, коли і які свята будуть.

— "Льос, льос менш!" пронісся голос капа, який завважив, що ми станули на розмову.

— На "фріштіг" (друге снідання) я прийду до вас паску святити — сказав на відхіднім Ігор.

Ігор працював при "мішунгу", а я при вироблюванні з "мішунгу" бетонних пустяків. З Ігорем я стрічався тоді, коли приїжджав з тачкою набирати "мішунг".

ВЕЛИКИЙ ПІСТ НА БОЙКІВЩИНІ

По розмові з Ігорем почав я думати, в який спосіб я буду святити паску. “До “фріштіку” ще було три години часу. Ввесь цей час хотів я провести в глибокій мовчанці.

Але мій співробітник о. Фльорко не дав мені часу на роздуму.

— Ти “браце” — каже він — перестань думати. Час реколекцій вже скінчився. Будь веселий. Сьогодні твій Великдень.

— Це правда, Юзек, — кажу — але сьогодні хотів би я бути дома, хотів би бути малим хлопцем і бігати з писанкою біля церкви. Великдень, це свято радості. Колись було весело, а сьогодні, — а сьогодні важка праця в голові. . .

— Не сумуй “браце”! От краще розкажи мені, як у вас відбувалися свята? Які були звичаї?

— Заки зачну оповідати тобі про Великдень, то наперед мушу коротко розказати про передвеликодній час, про час Великого Посту та про Страсний Тиждень.

У нас на Бойківщині, звідки я походжу, дуже строго зберігали Великий Піст. Як піст, “браце”, то піст. Ані яєць, ані м'яса не вільно було їсти, а молоко тільки в неділю, вівторок, четвер і суботу.

На пущення наварила мати багато яєць. Ми всі їли досхочу, бо пізніше яєць вже не можна було їсти, аж на Великдень.

Перший і останній тиждень Великого Посту був строгий піст. Не вільно було їсти нічого з набілом. Пісна, неомашена бараболя, капуста, хліб і чорна кава. В наступних тижнях Великого Посту, мати давала нам молоко у вівторок, четвер, суботу і неділю. М'яса нікому не вільно було їсти, хіба важко хворому. Пригадую собі, як мій брат Онуфрій був хворий і мати зарізала курку. Ми, діти дуже лакомо заглядали в піч, як варилася курка. Носами втягали запах курячого росолу. Брат Онуфрій був при смерті і не міг їсти курки. Трішки ковтнув росолу й тільки.

— То певно мати дала тобі цю курку з'їсти — перебив мою розповідь о. Фльорко.

— Ні, друже! Мати м'ясо викинула, а росіл виляла, а нам дітям нічого не дала. Щобільше, цей горщик, у якому варилася курка, то мати довго мила й чистила, немов від якоїсь зарази.

— Це так тільки жиди кошерують, щоб не було трефне. Думаю, що ваша Церква такого строгого посту не приписувала.

— Це правда, що Церква такого посту не приписувала.

Хворі, діти і важко працюючі могли їсти з набілом і м'ясо. Церква це дозволяла, але люди зберігали давні Великопісні звичаї.

Мати нерозумно нам говорила: Як будете тепер їсти “порзно” (це є м'ясо або молоко), то не буде вам смакувати на Великдень. Христос сорок днів нічого не їв, то й ви можете обійтися без м'яса і без молока. Вистачить, що маєте: чир, ошипок, капусту й картоплю. Ми слухались матері і тишилися, що на Великдень будемо їсти сир, сметану, паску і ковбасу.

— У нас, у поляків — каже о. Фльорко — м'ясо не вільно було їсти тільки в п'ятницю і середу, а з набілом можна було їсти кожного дня впродовж всього Великого Посту.

— Е, вам полякам все вільно було, а наші предки зберігали піст, мов пустельники.

— А ми за те ходили до косцьола на “Горжке жалє”, а в середу “попельцову” посипали попелом голову.

— А в нас кожної середи і п'ятниці відправляв священник у церкві Службу Божу Пржедеосвященних Дарів. Ми били поклони в церкві і в хаті, перед молитвою і по молитві. А в одну середу відправляв священник поклони в церкві, тоді треба було вдарити 360 поклонів.

Ось так ми обидва перехвалювалися, де строгіші приписи в церкві чи в косцьолі.

Тепер у Канаді, то нам прийшлося би хіба перехвалюватися в якому обряді піст є лагідніший, або майже зовсім його немає. М'ясо тут їдять кожного дня крім середи і п'ятниці. Поклонів не б'ють, бо в церкві є лавки, а в хаті стільки меблів, що немає місця де бити поклони. Часи змінюються.

СТРАСНИЙ ТИЖДЕНЬ І ВЕЛИКДЕНЬ НА БОЙКІВЩИНІ

Спеціальний настрій був у Страсний Тиждень — почав я даліше оповідати о. Фльоркові про звичаї на Бойківщині. У квітну неділю перед Страсним Тижнем було трохи радості, немов передсмак Великодня. В церкві посвятили шутки (лозу). Цією шуткою один одного вдаряв, приговорюючи: “Я не б'ю, шутка б'є, від нині за тиждень Великдень. . .!”

Цю посвячену шутку зберігали цілий рік. В літі, коли були громовиці, то клали шутку на вікно, а теж кидали кілька кусків шутки на вогонь у печі, щоб грім у хату не вдарив.

У Страсний Тиждень був строгий піст, подібно, як першо-

го Великопісного тижня. У вівторок, середу і четвер мати пекла паски. Ми насичувалися видом і запахом пасок.

Гарний був у нас звичай у Живний Четвер (Страсний). Ввечері, як звичайно, відправляв священник у церкві Страсті Христо ві і читав дванадцять св. Євангелій. Перед і по кожнім читанні Євангелія, паламар на дзвінниці дзвонив у дзвони. На цвинтарі, що був у нас біля церкви, люди світили лямпадки на гробах. Здалека це робило чудове враження. На горбі церква із трьома високими вежами (бойківський стиль), з вікон продиралось світло, а довкола церкви освічений цвинтар. Сотки лямпадок, немов зірки мерехтіли на небі. Мати говорила, що ввечері цього Живного Четверга померлі оживають і теж б'ють поклони. Треба їм світити, щоб вони бачили.

Я на цвинтар не йшов, бо лякався. Я думав, що справді вийде з гробу і битиме поклони мій брат Онуфрій, який помер у середп'єсті (третьій тиждень посту). Це той, що йому мати варила курку. Взагалі я лякався померлих, я як нераз треба було проходити біля цвинтаря, то я біг аж за мною курилося.

У Велику П'ятноньку (п'ятницю) мати не давала нам нічого їсти, доки ми не прийшли з церкви від Плащаниці. Багато було людей в мойому селі, що нічого не їли впродовж трьох днів: у четвер, п'ятницю і суботу. Щойно їли аж на Великдень. З п'ятниці на суботу й зі суботи під Великдень перебували люди на зміну в церкві при Божому Гробі.

ВЕЛИКДЕНЬ НА БОЙКІВЩИНІ

На Великдень відправа в церкві починалася дідня (ранесенько), ще перед сходом сонця. Як сонце сходило, тоді священник відчиняв хрестом церковні двері і співав "Христос Воскресе". Тоді й дзвони задзвонили, що мовчали від вечора у Живний Четвер аж дотепер. За те калатала працювали. Ми, діти мали найбільшу потіху з калаталами. Воскресна Утреня, Служба Божя, проповідь, мировання — все йшло своїм порядком, дуже врочисто зі спеціальним настроєм, такий може бути тільки на Великдень.

Свячення пасок відбувалося біля церкви по закінченні всіх Великодніх відправ. Паски вставляли люди довкола церкви. Паски були дуже великі. Були вони житні або пшеничні, були чорні, були й білі т. зв. питльовані, залежно чи це були паски

багачів чи бідняків. Біля кожної паски стояли батьки родини. Часом і діти тулилися біля батьків і ласо поглядали на свячене. Священик з великим кропилом ходив святити кожную паску. За кожним разом треба було мачати кропило в свячену воду. Кілька крапель не вистачало. Треба було, щоб свячена вода аж текла по пасці. Тут у Канаді святить священик з маленької пляшечки. Одна крапелька попаде на паску. В нас на Бойківщині таке свячення вважалося би неважним. Як святити, то святити, пощо жалувати свяченої води.

Негайно після посвячення пасок, кожний брав паску на плечі й біг додому. Хто скорше прийшов, цей був щасливіший. З пасками були правдиві перегони. Немає чому дивуватися, це був такий звичай.

Зі свяченою паскою входив господар найперше до стайні між худобу. З нею треба було найперше поздоровитися з празником Воскресення Христового. На Бойківщині чи то на Різдво чи на Великдень худібка була першою, вона була завжди у великому пошанівку. Бо так годиться. Якби не худібка, не було б життя. Коні працюють, корови дають молоко, а вівці бриндзю і вовну.

До свяченого ми засіли всі до стола так, як на Святий вечір. По молитві батько давав нам по кусочкові свяченого яйця, бажав нам в здоров'ю дочекати другого Великодня. Після довгого посту ми смачно заїдали: яйця, сир, сметану, ковбасу, паску і хрін.

Снідання довго не тривало, треба було скоро бігти до церкви. Діти бігли бавитися біля церкви писанками, а старші виходили на дзвінницю дзвонити. Кожний господар, кожний парубок обов'язково мусів дзвонити, щоб льон вродив такий довгий, як мотуз від дзвона. Дзвонили без перерви впродовж цілих трьох днів, а для нас упродовж тих днів тривала забава біля церкви. До дому ми прибігали тільки наїстися.

В Поливаний Понеділок обливалися водою. Кожна дівчина мусіла бути мокра. Якщо були б її хлопці не обілляли водою, це була б образа для неї. Кожна приходила додому зовсім мокра, й була з цього горда.

По полудні виходила процесія на цвинтар і священик відправляв воскресні Панахиди по гробах. Годиться і померлим сказати "Христос Воскрес".

От так то було колись у нас на Бойківщині.

— Гарні звичаї — каже о. Фльорко — вони, як бачу мають

в собі багато символіки. Цікаво, як довго будуть бойки зберігати свої звичаї? Бо воєнна хуртовина приносить зі собою не тільки руїну матеріальну, але й духову.

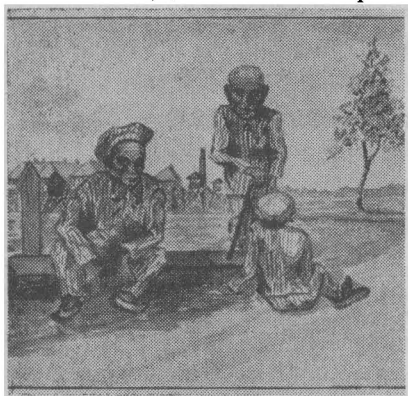
— Це правда. Мати говорила, що перед Першою світовою війною було ще більше звичаїв таких, що їх уже тепер не зберігають. А які настануть по цій Другій світовій війні не знаємо.

ЯК Я СВЯТИВ ПАСКУ У КАЦЕТИ

На друге снідання т. зв. фріштіг ми мали десять хвилин перерви. В тому часі ми їли кромку хліба з маргариною. Було це в годині восьмій рано. Мій приятель Ігор з Вінниці обіцяв, що прийде святити паску. І він прийшов, а з ним ще один українець зі Сокальщини.

— Ну, отець Симеон, святіть паску!

— Але, я не маю ані требника, ані свяченої води.

— Робіть, як знаєте — настає Ігор, — Бог свідком, що інакше неможливо. Я почав пригадувати собі всякі можливі “казуси” з пасторальної богословії, що “нужди ради” священик може виконувати деякі функції без священичих риз і без требника, щоб тільки висказав відповідну формулу. Ігор приніс у кубочку воду. Цю воду я освятив “у кратці”.

Зі свяченням води пішло гладко, але зі свяченням паски була трудніша справа. Пригадав я собі, що колись я святив: сир, масло, паску, ковбасу, хрін, яйця й “прочіє сніди”. А тут є передімною тільки кромка хліба і кусочок маргарини.

Час перерви був короткий і не було часу розбирати в “казу сах”. Поблагословив я три рази рукою і, зливаючи свяченою водою вимовив “кацетну” формулку: “Благословяється і освящається окропленням води сія священія, хліб сей замість паски, маргарина сія замість масла. . . сира, яець, ковбаси, і других прочія сніди”. Сказав я теж три рази “Христос Воскресе із мертвих, смертью, смерть поправ, і сущим во гробіх живот дарував”.

Бідна наша кацетна паска була освячена “нужди ради”. Бог

з неба, бачучи нашу добру волю, напевно зіслав і Своє благословення.

— Давай похристосуємося по старому православному звичаю — каже Ігор з Вінниці. Дай Боже, щоб наша Україна воскресла і щоб на другий рік ми справляли Великдень на волі!

— Дай Боже, дай Боже!

Ми поцілувалися. Розділили “паску” на три кусники, помазали маргариною і смачно з’їли. Сльози котилися по наших лицах так рясно, як весняний дощ. Замість кадила розносився в повітрі запах диму з комина крематорії. Замість дзвонів чути було стукіт молотів у штайнбруху. . .

— “Льос, льос менш! . . .” — пронісся проразливий голос капа. Час “фрїштїгу” закінчився. Ми станули до праці.

ДЛЯ НАС ЩЕ НЕ ПРИЙШОВ ВЕЛИКДЕНЬ

Для нас невільників ще не прийшов Великдень. Для нас сьогодні ще триває Голгота. Але не тільки для нас, але й для тих в’язнів, що караються в Сибірі, та взагалі для цілого українського народу, якому воєнна хуртовина принесла руїну. Те, що не докінчили нищити німці, це докінчують тепер большевики. І тут і там замість воскресних дзвонів, кайдани дзвонять...

Працював я далше. Возив тачкою пісок і виробляв цементові пустяки. Думкою знову полинув на Рідні Землі. Ще минулого року відправляв у Двернику в моїй парафії. Грімко співав я “Христос Воскресе!” Навіть пригадую собі проповідь, яку я вголосив. При кінці проповіді я сказав: “... Мої дорогі! Це останній Великдень, який святкуємо разом. Чорна хмара наступає зі сходу. . . Комуністи не спиняться на Збручі. Вже здається цього року останній раз дзвонять у нашому селі воскресні дзвони. . .” Люди почали голосно плакати. Мені проповідь застрягла в горлі й я вже більше не міг промовити слова. Так, це був останній Великдень для парафії Дверник. Прийшли большевики, село спалили, церкву теж спалили, а людей переселили на східні українські землі. Сьогодні в моїх Беріжках і Двернику вже дзвони не дзвонять, церкви немає. Ніхто не співає “Христос Воскресе”, тільки вовки виють. . .

ТАМ, А ТУТ

По Великодні таборове життя плило швидко своїм руслом. Ця сама важка праця при виробі бетонних пустяків, це саме прикре життя на т.зв. рускім бльоці й ця сама погоня за куском хліба, щоб заспокоїти хоча частинно голод. Поволі, поволі привичаївся до такої системи життя. Дивно мені стає сьогодні, як я міг так привикнути й те все витримати. Завдяки Божій ласці я ані одного разу не хворів. У голоді й холоді працював по 12 годин, нераз наповняв “чрево своє” різними корінцями, кусками сирої брукви, а то й прямо травою, щоб лише заспокоїти прикийр голод.

І ніяка хвороба мене не чіплялася. А тут у Канаді від ковбаси, чи від пая в животі крутить, а як подує холодний вітер так негайно вже чіпляється катар чи флю. А там, у кацеті, як падав дощ у літі чи сніг у зимі, то не було в що сухе перебратися, ані ввечері не було можливости, де висушити мокрий одяг. Ранком треба було надівати знову мокрий одяг й іти до праці. І навіть не пчихав. А тут ані їжа не смакує й всяка недуга скоро чіпляється. Може тому, що чоловік уже старіється, або тому, що так про себе думає і так на себе хуває. Там не було часу думати про себе. Під нагаєм капа і його командою: “льос, льос менш!” треба було працювати мов віл. Людина є твердша від криці. У кацеті хто постійно працював і не хворів, цей мав надію, що колись вийде на волю, а як захворів, так негайно

давали його на “ревір” (лічниця), а звідтам був тільки один крок до крематорії. Думка: я хочу жити, я не смію захворіти, я мушу витримати додавала сили. А тут закралася інша думка: відпочати трохи, уважати на себе, уважати на страви, тощо — відбирала силу й витривалість. Одначе, не зважаючи на нестерпно важке життя й поневіряння, кожний в'язень хотів жити й леляв думкою про волю.

Забирають в'язнів до крематорії.
З альбому Осинки.

МЕНЕ ВІДЗНАЧИЛИ

На т. зв. рускому бльоці ч. 16, я одержав функцію головного відвошивлювача. Після кількамісячного перебування на цьому бльоці, одного дня бльоковий Вдовиченко з Києва закликав мене до себе і каже:

— Ти в очках (окулярах) будеш відповідальний за відвошивлення. Не смієш пропустити ні одної воші, бо вб'ю, як собаку. Понятно?

— Понятно — кажу — спасибіг за функцію.

Ця функція для мене мусулмана була “високим відзначенням”, бо до цієї функції була долучена й заплата — добавка. На обід і на вечерю я одержував “репету” (добавку) цебто одну літру зупи більше. Моя робота була така: ввечері перед сном приходили в'язні до мене, скидали свої сорочки, а я з електричною лампою в руках шукав, чи немає вошей у сорочці. Був я немов доктор, що при допомозі рентгену (ексерей) шукає в людині за хворобою, так шукав я у сорочці за вошами. Як знайшов я вошу, тоді голосив до штубендінста, а цей вже самий розправлявся з власником сорочки; бив і мив його. В цьому “уряді” працювали нас п'ять відвошивлювачів.

Спочатку я свій “уряд” виконував дуже солідно. Майже в кожній сорочці знаходив воші. За те в ночі власники вошей добре мене вибили й загрозили, що якщо я ще знайду хоч одну вошу в них, так вони мені зіб'ють очки (окуляри) і тоді не буду бачити й втрачу “посаду”. Не було ради, я мусів слухати більшості. Від тепер на воші глядів я крізь пальці.

Добавки (репети) мене трохи підкріпили на силах. З мусулмана я ставав поволі “промінентом”.

ВІСТІ ЗО СВІТУ

В 1944 році ми в кацеті час до часу діставали цікаві вісті зо “світу”. Під “світом” тут треба розуміти все те, що діялося поза кільчастими дротами кацету. Ці вісті приносили новоприбулі в'язні, т. зв. цуганги. Цуганги переважно рекрутувалися з польського Варшавського повстання. Ми довідалися про те, що на Гітлера зроблено невдалий атентат. Як був би цей атентат вдався, то ми всі були б вийшли на волю. Ми довідалися, що німці програють на цілій лінії, що большевики зайняли вже

Галичину й посуваються переможно на захід. Ці вістки багатьох з нас, а зокрема мене тривожили. Большевики можуть прийти й тут до нас на Шлеськ. Вони можуть захопити наш табір і тоді ми попадемо з-під ринви на дощ. Переїжджати з Гросс-Розен на Сибір нікому таке “щастя” не всміхалося, а тимбільше мені. Я мріяв, щоб виїхати чиммога дальше на захід, щоб бути ближче англійців чи американців.

До нашого табору почали перевозити в'язнів з Майданка і Авшвіцу (Осьвенціна). Табір Гросс-Розен вже був ущерть переповнений. В західній його частині почали будувати новий табір. Бараки були провізоричні. Довколо них болото. В цих новозбудованих бараках приміщували переселених в'язнів з Авшвіцу. Ці переселенці гинули там мов мухи. Їсти вони майже не діставали, бо кухня не вспівала для всіх приготувати. Ми теж одержували обід з кількогадинним опізненням. З цього всього ми відчували, що для нас настають нові часи. Що станеться з нами? Чи німці нас вимордують голодом, чи може оставлять нас на поталу большевикам? Тривога зростала з кожним днем.

Якщо в'язневі вдалося коли “зорганізувати”, цебто знайти в горшку чи на смітнику залишки якоїсь страви то вилизував її до кінця. Часом наскочив несподівано гестапівець. Тоді він казав в'язневі брати горщик на голову й робити присідки сто разів. При цьому гестапівець його бив. Від таких вправ бідний в'язень-музулманин вже довго не жив. На другий день пішов з нього тільки дим з комина крематорії.

ВІДОКРЕМЛЕННЯ СВЯЩЕНИКІВ

В місяці листопаді 1944 р. по вечірньому апелі бльоковий повідомив мене, щоб забрати свої речі й перейти на транспортний бльок ч. 17. Попрошав я руский бльок ч. 16, попросився з другом Ігорем з Вінниці й перейшов на т.зв. транспортний бльок. Тут побачив я всіх священників-в'язнів. Від них я довідався, що нас священників мають транспортувати до Дахав. Цією вісткою я дуже втішився з двох причин. Поперше загально всі говорили, що в таборі в Дахав є краще. Там є около дві тисячі священників. Деяким з них дозволено відправляти Службу Божу. Подруге, я тішився, що виїду на захід, дальше від більшовицького фронту. Гросс-Розен був на Шлеську, а чутки доходили до нас, що большевики зближаються уже до Кракова. Попасти з-під ринви на дощ, з Гросс-Розен на Сибір, нікому не усміхалося. З Дахав є ближча дорога до американців чи англійців. Надія на визволення на заході є певніша ніж на сході.

На транспортному бльоці зібралось нас понад 50 священників. Тут були мої знайомі священники зі штайнбруху, але були теж незнайомі з других команд. В більшості це були поляки, хоча були теж французи, бельгійці й німці. Нам стало жити веселіше всім разом. Кожний лелівав надію, що з виїздом до Дахав зачнеться для нас краще життя.

НАШ ТАБІР ПЕРЕПОВНЕНИЙ

До Гросс-Розен з кожним днем прибували нові транспортні в'язнів з Авшвіцу. Їх приміщували в нових на швидку руку збудованих бараках, як про це я згадав. Були це в більшості жиди. Вони жили ще в гірших умовах ніж ми. Їсти давали їм один раз і то вночі. Бракувало харчів і кухня не була в силі готувати їжу для такого великого числа в'язнів. Над табором зависла загроза голоду. . .

В транспортному бльоці ч. 17, ми священники очікували на вивіз до Дахав упродовж двох місяців. Але нас не покликали. Навпаки, сильніших в'язнів покликали знову на працю до штайнбруху. Від шрайбера ми довідалися, що транспорт до Дахав є відложений.

— Може взагалі не поїдете! — каже шрайбер — бо дохо-

дять до нас вістки, що американці розбомбили майже всі німецькі міста на заході.

НЕ ІДЕМО ДО ДАХАВ

Надія на вивіз до Дахав, розвіялась, мов те осіннє листя.

Я вкрутився на працю головного замітача на бльоці й біля бльоку. Від ранку до вечора “урядував” я з великою мітлою. До помочі неначе на сотрудника, приділили мені єзуїтського протойгумена, о. д-ра Володимира Конопку. Ми обидва заміта-

ли, мили долівку та відгортали сніг з подвір'я біля нашого бараку. В кожному разі ця праця була легшою ніж у каменоломах (штайнбруху). Ми мали урядову назву “штрассенрайнігери” (замітачі вулиць). Часом на вулиці я міг знайти “цюк” (недокурок) і за нього, в завзятого курця я зміг виміняти крімку хліба. Я мав щастя, що не був курцем, бо у в'язниці чи в таборі на логові курці вимінювали останній кусок хліба за одного папіроса.

СВЯТЕ ПРИЧАСТЯ

Було це на латинські Різдвяні Свята 1944 року. Деякі з польських священиків одержали пакунки на Свята. Один священик з Ченстохови одержав у посилці оплатки і в маленькій плящинці вино. В ночі, як усі спали, він у кутку їдальні на столу при засвіченій свічці, відправив Службу Божу.

Службу Божу відправив він без риз у скороченій формі, заховуючи тільки канон. Зробив це у великій таємниці, бо за це чекала його сувора кара. На другий день перед сніданням, ми священики одержали св. Причастя. Зроблено це так скоро й незаметно, що ніхто з небажаних осіб цього не завважив.

Велика це була ласка одержати по такій довгій перерві, Ісуса, утаєного під видами хліба й вина. Святе Причастя скрипило мене на дусі, влило в серце бальзам надії на визволення. Я благав Ісуса, щоб я дочекався волі, щоб могли відправляти Служби Божі й роздавати св. Причастя другим. Молився я теж до Матері Божої та навіть в цьому дні зробив обітницю, якщо вийду на волю, то впродовж мого життя буду, крім звичайних молитов, проказувати ще одне “Богородице Діво”, як подяку за рятунок з обіймів смерти німецького концентраційного табору.

ЕВАКУАЦІЯ

Одного дня з початком місяця лютого 1945 року по таборі в Гросс-Розен рознеслася тривожна вістка: загальна евакуація!

На ранішньому апелі кожному в'язневі дали більшу, як звичайно, кромку хліба й два куски маргарини. Нам сказали, що підемо всі на станцію й вийдемо поїздами в глиб Німеччини.

— Видно, що большевики вже близько, коли така нагла евакуація — каже мій друг, о. Фльорко.

— Певно, що близько — відповідаю — дивись, як есмани бігають мов шалені.

Справді есмани й бльокові бігали й викрикували: “шнель, шнель!”

В могому серці перепліталась радість з тривогою. Куди їдемо? Що з нами буде?

В ДОРОЗІ ДО БУХЕНВАЛЬДУ

П'ятиколонними лавами прибули ми на бангоф (станцію). Тут почали пакувати нас, як оселедців до вагонів. До одного вагона впхали понад 120 в'язнів. Ми мусіли стояти один біля одного. Сісти не було місця. Вагони були відкриті. На нас падав сніг. На від'їзд поїзду ми чекали дві години.

В годині третій по полудні поїзд вирушив у дорогу. Їхав доволі повільно. Куди їдемо, годі було відразу зорієнтуватися. Першу ніч ніхто з нас не спав. Може тому, що були під враженням подорожі, а може тому, що не було місця де спати. В кож-

ному разі ніч пройшла в правдивому холоді. Кожний з нас трусився зі зимна й тулився один до одного, мов ті овечки.

Другого дня засвітило сонечко й трохи нас розвеселило. Випадково ми довідалися від есманів, які нас ескортували, що ми їдемо в напрямку Турингії, мабуть, до концентраційного табору в Бухенвальді. Час від часу поїзд зупинявся на різних станціях. Більша кромка хліба, що її я одержав на дорогу, стала за два дні така малесенька, як шибка у віконці лемківської хижі (хати). По маргарині вже й сліду не було. Того ж дня ввечері вже і тієї кромки хліба не стало. Значить, від завтра треба починати строгий піст не тільки без хліба, але навіть без води.

Надійшла ніч.

Це вже друга з черги. Надії про зміну зникли, а сон під кожним гнув коліна. Одні посідали, другі полягали, а інші на них. І так без порядку, мов снопи поскидані з воза до клуні. Хто куди попав.

Вночі падав сніг. Над ранком кожний був прикритий грубою верствою снігу, неначе периною.

Настав третій день подорожі, а Бухенвальду ще не видно. Хліба вже в нікого немає. Крім есманів ніхто не снідає. Кишки витинають циганського марша. На обід і на вечерю теж нічого. Одежа від снігу промокла, холод дійшов аж до кости. Голод і холод це два нерозлучні друзі нашої подорожі. В таборі бодай хоч раз на день дали шпінакової зупи, а тут нічогісінько. Навіть води не дають напитися. Згортаємо зі шапок сніг і лижемо. А поїзд не спішиться.

Щобільше, часто заїждає на бічні рейки й відпочиває по кілька годин. Знову приходиться ніч і знову день.

А ось одного дня замість снігу падав дощ. Нє тільки, що ми змогли до нитки, але у вагоні було повно води.

— Яке ж це буде спання цієї ночі? — питається мій друг, о. Фльорко.

— Мокре — відповів я без надуми.

— Спанья мокре, це правда, але зате шлунок сухий.

— В мене кишки вже перестали марша грати. Навіть не рухаються. Так, якби їх не було.

МАРЕВО ГОЛОДУ

— Труп, труп! — піднявся крик у нашому вагоні.

Двох з голоду померло. Есмани приказали викинути трупів з вагону в поле, яким їхав поїзд. Ми завважили, що й з других вагонів викидають трупів.

Настав страх.

Поїзд їде поволі. На кожній станції зупиняється по кілька годин. Вже п'ять днів їдемо голодні. П'ять днів без хліба й води.

— Німаки хотять нас тут виморити голодом! — піднявся крик.

— Втікаймо браття — крикнув хтось другий.

У вагоні постала паніка. Кількох без надуми пустилися втікати. Посипалась серія з автоматів. Це заговорили вартові-есмани.

І знову нові трупи.

Розстріли успокоїли охотників до втечі.

— Моліться браття, бо приходить нам кінець — закликав ксьондз Конопка і почав молитву “Здоровась Мар'їю” (“Богородице Діво”). Одні голосно, другі потихо, залежно в кого скільки ще збереглося сили.

— Гей, цей вар'ят трупа їсть! — крикнув хтось з кута вагону.

Так, це була правда. Почали їсти трупів. Один в'язень гинув з голоду, а другий гриз його і їв. Бачив я це своїми очима.

Колись я не вірив, як оповідали про те, що в Україні в 1933 році в часі штучно викликаного голоду, їли трупів. Як можна їсти людей? Тепер я переконався, що це можливе.

Голод це страхітливе явище.

До загального людодівства не допускали вартові-есмани, бо кожного мертвого вони швидко викидали з вагону.

У нашому вагоні прорідилось. Викинули кількадесят трупів. Для нас, що осталися живими було вже більше місця. Було вже вигідніше де сісти, а навіть пожитися спати.

Я не мав сили встояти на ногах. Сів і куняв. В очах темніло, а в голові шуміло. На розум налягав якийсь туман. Це перший раз у житті прийшлося мені пережити справжній голод у стислому розумінні цього слова.

Ось, вже і шостий день без їжі. А нашого Бухенвальду не видно. Я взагалі не вставав, щоб глядіти на назви станцій.

Не мав сили. Мене це вже не цікавило. Час від часу я втрачав притомність. Часто будив мене ксьондз Фльорко словами: “Колего, чи ти еще жиєш?”

— Я не жию, тільки доживаю.

МИ ПРИЇХАЛИ ДО ДОРИ

— Нордгавзен! Нордгавзен — крикнули з радістю есмани — ми вже доїхали до цілі. Поїзд зупинився. Частину вагонів відчинили і вони остали на станції в Нордгавзен, а решта поїхала до Бухенвальду. Наш вагон остався в Нордгавзен. За кілька годин до наших вагонів причіпили машину і привезли нас на малу станцію “Дора”. Тут був великий концентраційний табір, що був афільйований до Бухенвальду. Нам приказали виходити з вагонів і вставлятися в ряди по п’ять осіб. Хто мав силу, цей вийшов з вагонів, а хто не мав сили, цього витягнули.

Поволі доволіклися ми до табору “Дора”. Частину около 500 осіб примістили в одному великому бараці, що його називали “кіно”. До цього кіна попав і я. В просторій залі ми розташувалися. Було це ввечері. Нам принесли у великому казані зупу. Була це зупа з рижу. Що за щастя! По шістьох днях перший раз дістали ми їсти. Зупа була знаменита. Не знаю, чи ще коли в житті буде мені щось так смакувати, як ця перша зупа. Де-хто ликнув ту зупу одним душком і за короткий час зловився за живіт і кричав з болю. Добрі в’язні, що принесли нам зупу, остерігали нас, щоб ми їли дуже поволі й потрошки, бо можемо вмерти.

Настала ніч.

Всі заснули твердим сном. Тижневий транспорт вимучив нас до краю. Голод і холод нас здесяткував.

Є ВИГЛЯДИ НА КРАЩЕ

Наступного дня нас не покликали ані на апель, ані на працю. Ніхто з нас не мав сили встати на ноги. Нам дали снідання і ми пролежали цілий день.

Концентраційний табір т. зв. Дора належав до головного табору в Бухенвальді. Тут у Дорі працювали в’язні в підземельях-тунелях. У високій горі був викопаний тунель, в якому ви-

робляли частини до т. зв. нової гітлерової зброї V-1, V2. Головними механіками були цивільні робітники, а в'язні були допоміжною силою. В тунелях працювали кілька тисяч в'язнів.

Дора це була гарна гірська околиця. Бараки були менші, розкинені по горбках. Тут був дещо відмінний порядок, як у Гросс Розен. Їсти давали тільки один раз на день і то ввечері. Давали зупу й кромку хліба. Зупу треба було з'їсти, а хліб заховати на другий день на снідання.

По кількаденім відпочинку почали нас приміщувати по бараках і приділювати до праці. Також дали нам нові номери.

Мене приділили на бльок ч. 26, а номер дали мені 112936. Працю одержав я в "картофель командо". В Гросс-Розен працював я при каміннях, а тут при картоплі. Виглядало, що в Дора стелиться для мене краще життя.

Крім поляків у таборі було багато українців зі східних областей України. Було теж поважне число французів.

На новому місці треба було починати таборове життя від початку, значить треба було наново бути "цугангом". Ті, що в Гросс-Розен були "промінентами", цебто на різних функціях як: шрайбери, капи, бльокові, формани, штубендінсти — то в Дорі вони вступили в ряди "музулманів". І тому дехто з нас їм докоряв: "прийшла криска на Матиска". Ми до біди вже привикли, а вони щойно почали привикати.

Для всіх нас вигляди на краще заповідала весна 1945 року. Всі відчували, що для німців приходить вже "капут".

КАРТОПЛЯНА ПРОБЛЕМА

Поза дротяною огорожею табору на одному горбку, біля залізничної станції, були окіпці з картоплею. Наша "картофель командо", около 30 осіб викопувала цю картоплю з окіпців, очищувала з глини і розділювала малу від великої. Опісля тачками відвозили на станцію. Тут уже інше "командо" в'язнів нагружували картоплю у вагони. Куди даліше відсилали цю картоплю, я не знаю. Чи для війська, чи для баворів (господарів)? Це неважне.

Важливою справою для кожного з нас було питання, якби то можна було з'їсти хоч одну картоплину. Спекти чи зварити не було можливості на полі. З'їсти сиру картоплину можна бу-

ло. Але проти цього бунтувався шлунок. Сира картопля не лізла в горло. Одинокий вихід з цієї ситуації був тоді, коли якомусь в'язневі вдалося заховати одну-дві картоплини за пазуху й при нести на бльок (до бараку). В бльоці були кухонки й там було можливо спекти чи навіть зварити картоплю. Але була одна велика трудність. Як перейти через браму? Кожного вечора, як ми поверталися з праці до табору, есмани нас обшукували. В кого знайшли картоплю, цей одержжав 25 буків. Був я свідком кількох таких екзекуцій. З-під тих буків мало хто вийшов живий. Це була осторога для других. Деякі відважніші або голодніші бралися на спосіб і заховували картолини в черевики, але й там есмани знаходили. Життєвий ризик за одну чи дві картоплини не виплачувався.

Декому пощастило знайти в окіпці між картоплею: буряк, брукву, а часом і моркву. Це вже був празник. Сира бруква чи морква є дуже смачна й поживна. Але таких щасливих днів було мало. Переважно це були голодні дні.

Рано на снідання одержували ми горнятко чорної кави без хліба. З тим треба було працювати без перерви дванадцять годин. Аж по повороті з праці по апелі в годині восьмій була вечеря. Одна порція зупи й це все. Ті в'язні, що працювали в тунелі, одержували в додатку одну кромку хліба.

З кожним днем видавали менше зупи. Про добавку не було мови. Я потрохи кожного дня при звичаював свій шлунок до стравлювання сирої картоплі. Вкусив кусок картоплини. Якийсь час держав в устах, щоб її огріти, а опісля жував, як гуму і поволі ковтав. Спочатку кишки корчилися, бунтувалися, а пізніше успокоїлися. З смаком було гірше, але й він мусів замовчати й заховати свої примхи аж до приїзду до Канади.

ТАБОРОВІ БУДНІ.

В Дорі теж була велика крематорія, в якій палили тіла померлих в'язнів. Була теж "газ камера", в якій загазовували в'язнів і була шибениця, на якій вішали кожної суботи по кілька в'язнів. Вішали тут більше ніж у Гросс-Розен, за якубудь дрібну крадіж, за спробу втечі або за невиконання призначеної праці. Все це підтягали під параграф саботажу й за те чекала смертна кара на шибениці.

В одному великому бльоці мешкали дівчата-в'язні. Були це в більшості циганки. Вони були призначені для послуг есманам.

Ми цей бльо́к називали “есман гарем”. Вони були гарно вбрані та добре відживлювані. Хоча морально терпіли більше ніж ми фізично. Їхня доля була незавидна.

Для німецьких нацистів ані людське життя, мораль, ані почуття гуманності не мали ніякого значення.

В Дорі прожив я цілих два місяці. Один день був подібний до другого. Ця сама праця, цей самий голод, ці самі труднощі. На своєму бльоці я запізнався з кількома українцями з околиць Харкова. Були це старші люди, які пам'ятали ще давні царські часи. Вони були побожні, коли довідалися, що я священник, то кликали мене батюшкою і дуже прихильно до мене відносилися.

Одного разу один з них на ім'я Опанас каже до мене:

— Батюшка, чи ви знаєте, коли буде цього року Великдень?

— Ні, не знаю. Не маю календаря.

— А я знаю без календаря, хоча я не є батюшка. У нас за календарем ніхто не глядів.

— Ну, то скажіть, коли буде Великдень?

— Тоді, коли ми вже будемо на волі.

— Не жартуйте, а кажіть, коли Великдень.

— Пізенько, пізенько, коли травиця буде по коліна, коли святий Юр на білому коні приїде. Аж шостого травня.

— Боже, так пізно. Чи ми дочекаємося його.

— Кому призначено жити, цей дочекає, а кому ні, то хоча б й завтра був Великдень, то він не дочекає. Кожному Бог призначив вік...

ПІДЗЕМНА ФАБРИКА В ДОРІ

Я вже згадував про те, що в концентраційному таборі “Дора” виробляли в'язні при допомозі цивільних (не в'язнів) інженерів і механіків, ракети “Ф-2”. Фабрика цієї таємної зброї приміщувалася у великому тунелі. Ми звичайні в'язні не знали, що це за зброя. Ті, що там працювали, то казали, що в тунелі криється Гітлерова таємниця.

Пишучи ці спомини, прочитав я в “Новому Шляху”, від 13 травня 1960 р., коротку статтю п. н. “Як большевики дістали ракетну зброю?” Тому, що це доповняє й вияснює дещо про концентраційний табір і фабрику в Дорі — дозволю собі навести цю статтю в цілості:

“Підполковник московсько-большевицької армії, до 1947 року вірний вояк Сталіна, Володимир Собінський, який утік у вільний Захід, розповів, як наочний свідок, репортерам однієї швейцарської газети, яким способом у руки большевиків попала німецька зброя і як “найпередовіша в світі” московська наука випередила Америку.

Собінський сказав, що в 1945 році американці, які зайняли були Турингію і Саксонію, відступили ці дві німецькі провінції советам, що зараз обсадили їх своїми військами. В місцевості Дора наказано большевицьким воякам розібрати фабрику цементу, щоб вивезти її до Москви. Деякі вояки шукаючи за “здо биччю”, пішли кількадесят метрів далі від фабрики й знайшли сто великих екскаваторів (машина до вигортання землі), якими дуже втішилися советські командири, бо “родіна” не мала цих приладів. Завантажуючи ескалатори на авта, вояки заважили недалеко дві пари залізничних рейок, які стирчали з землі. Досліджуючи ці рейки, вони знайшли підземний вхід до великих льохів. Виявилось, що під землею були великі склади як спершу большевикам здавалося — морських торпед. Кожна з цих торпед, (а було їх кілька тисяч штук), завантажених на залізничних возах, була довга на 15 метрів. Коли ж прийшли фахівці, що ствердили, що це не торпеди, але легендарні німецькі “Ф-2”, ракети, якими німці обстрілювали Англію. В підземеллях був теж великий склад запасних частин до ракет. Крім того були машини до виробу цієї страшної зброї. Як заявив місцевий вїйт, в Дорі була єдина на всю Німеччину фабрика ракет “Ф-2”. Большевикам дісталися в руки також списки німецьких інженерів та спеціалістів зі згаданої фабрики й вони негайно виарештували їх та запроторили в Московщину, подібно, як і вчених, що займалися атомною енергією.

Підземна фабрика в Дорі знаходилася на глибині 300 метрів і була розташована на просторі багатьох кілометрів. Один з большевицьких полковників сказав тоді:

— Все, що американці нам дарували, пімститься на них. За десять років вони плакатимуть, коли “наші” ракети перелетять через океан!”

ДОРА ПІД ОБСТРІЛОМ БОМБ

З кінцем місяця березня 1945 р. над Нордгаузен і Дорою почали літати американські літаки. Недалеко станції Нордгаузен впало кілька бомб.

Наше “картофель командо”, в якому я працював, було недалеко. На нас посипалась земля. Деякі з нас полягали зі страху, а деякі відважніші підскакували з радості. Американські бомбовози це для в'язнів ознака волі. Як колись над аркою Ноя літали голуби і сповіщали, що потоп уже скінчився — так і для тисячів нас невільників, це були “голуби”, які сповіщали близький кінець Гітлера, кінець потопу людської крові і сліз...

Бомбардування Дори відбувалося кожного дня. Видно що американці щось знали про таємну фабрику зброї в тунелі, але ані одна бомба туди не потрапила, хоча вдаряли у високу гору. Ми вірили, що американські літуни знають, що в Дорі є тисячі в'язнів і вони нас не будуть бомбардувати. Ми до них навіть вимахували шапками й полосатими сорочками.

ЗНОВУ ЕВАКУАЦІЯ

Нам проголосили, що мусимо з Дори виїжджати. “Ми такі добрі ваші опікуни, що не хочемо, щоб ви попали у ворожі американські руки” — з такою іронією сказав головний командант табору. Есмани боялися за себе, а не за нас. Це для них було страшно попасти в американські руки.

Німецькі сатрапи поділили в'язнів на три категорії. Сильніших пігнали піхотою, слабших всадили в поїзд, а хворих і німецьких розстрілювали. Як прибули американські війська до Дори й Нордгаузен, то знайшли гори трупів.

ПОДВІЙНА ВЕСНА

З Гросс-Розен втікали ми від большевиків, а з Дори втікаємо від американців. Куди? Не знаємо.

Це був початок місяця квітня, 1945 року. В повітрі пахло весною. Пахло весною подвійною. Поперше: весною природною. Трава зеленіла, дерева розвивалися, а городи й сади вкривалися квітами. Йшла весна в повнім значенні того слова...

Подруге: пахло весною волі. Хмари літаків, розбиті станції, збомбардовані міста й заводи, сповіщали кінець Німеччини, а тим самим для нас усміхалася воля. . .

Всі позначки вказували, що Друга світова війна добігає до кінця. Хто, як хто, але ми в'язні цього кінця очікували найбільше.

До тієї частини Німеччини, де приміщувалися концентраційні табори: Бухенвальд, Дора, Нордгавзен, наближалися американські війська. Німці не хотіли, щоб ми попали в руки американців, і тому зарядили евакуацію таборів. Як колись з Гросс-Розен ми втікали від большевиків, то ми тішилися, але тепер, коли треба було втікати від американців, то ми сумували. Але немає ради, це від нас не залежало. Ми, все ще тільки в'язні-невільники, а нашу долю вирішували есмани.

Всідаємо до поїзду в Нордгавзен. Всідають сильніші, а слабших вистрілюють. Як це виглядало, то можна бачити з оригінальної знімки, яку поміщую на стор. 122.

ІДЕМО В НЕЗНАНУ ПУТЬ

Нам на незнану путь дали по кромці хліба і одну меншу м'ясну консерву. В кацетній мові це називалося "канада", значить добре. Тільки одне питання стоїть перед нами, як довго ми будемо їхати?

Поїзд рушив.

Нас в одному вагоні около сотня в'язнів. Вагони відкриті, але це весна і надворі тепло. Поїзд їде поволі й що кількадесять кілометрів зупиняється. З цікавістю оглядаємо станції, вони вже подекуди знищені бомбами. У містах кам'яниці теж розбомблені. Видно, що альянти з німцями не жартують.

Ідемо вже три дні.

З кромки хліба й консерви вже й сліду немає. Ані їсти, ані води до пиття нам не дають. Повторюється з нами ця сама історія, що була тоді, коли нас вивозили з Гросс-Розен.

Розстріляні німцями в'язні перед приходом американців у концентраційному таборі "Дора" Нордгаузен.

ГОЛОД І БОМБИ

Голодова смерть починає своє жниво. Вмирають в'язні. Їхні тіла викидають з вагонів.

Над нами літають американські бомбовози. Нищать станції, залізничні шляхи. В часі таких налетів, есмани втікають з вагонів і криються в ровах. А ми своїми кацетними "міцями" (шапками) вимахуємо до літунів і кричимо: "Не стріляйте! Ми в'язні — "признери"! Рятуйте нас!"

Не знаю, чи літуни нас розуміли чи ні, але ані одна бомба не впала на наш поїзд. Але в тому було теж наше лихо. Наш поїзд не міг доїхати до розбитої станції. Ми мусіли чекати один день, заки направили рейки, або мусіли вертатися окружною дорогою. Подумайте, з Дори до Ганноверу ми їхали цілий тиждень. Нас хотіли везти до Гамбургу, але там уже була англійська і канадійська армія. Отже від американців втікаємо до англійців. Есмани бачили, що вже в Німеччині немає такого місця для нас. Деякі з есманів ніччю дезертирували.

Ми тиждень без їжі.

Поїзд стоїть і машиніст не знає куди їхати. Ми як ті вівці залякані очікуємо, коли голодова смерть загостить, або бомба нас повбиває, або кулі з есманських револьверів.

Починають їсти трупів. Я обгриз собі всі нігті й добирався гризти свої власні пальці.

В очах темніло й я часто тратив притомність.

Пізніше я довідався, що ми їхали десять днів. Дня 10-го квітня 1945 року ми заїхали на станцію Берген-Бельзен, недалеко Целле (около 60 кілометрів від Ганноверу).

Сміло можна сказати, що тільки около п'ятдесят відсотків в'язнів доїхали живими, а решта згинули з голоду.

ХОЧУ ЖИТИ!

Ми мусіли вилазити з вагонів. Хто мав силу, цей вийшов, а хто не мав сили, цього у вагоні оставляли на поталу долі.

Нас усталили в ряди. Ми мали машерувати до знаного концентраційного табору Берген-Бельзен, около чотири кілометри.

Ми не машерували, тільки ногами волікли. Хто впав на

землю, то негайно прибігав есман і дострілював його. Дорога зі станції до табору була вслана густо трупами.

Не знаю звідки в мені взялося стільки сили, що я йшов. Страх перед смертю і бажання жити. “Боже, дай мені сили! Ось до сонця волі так уже близько. Завтра може тут придуть англійські війська. Завтра я буду вільний. Перемучився я два роки, дай Боже прожити ще хоч два дні. Не вільно мені впасти, бо мене застрілять. Хочу жити, мушу йти вперед!”

Я шептав молитву, напружував усю свою мізерну енергію. Силу волі сталив. І йшов. Щобільше, навіть підніс одного польського священника, який впав на землю. Есман вже готував револьвер, щоб його вбити. Я його підніс. Мені допоміг о. Фльорко. Ми обидва провадили його, підтримуючи попід руки. Він колишній військовий капелян, шість стіп високий, а я малий і о. Фльорко теж низького росту. Але ми доволікли його до табору й врятували йому життя.

Так робили й другі в'язні. Один одному помагав.

В ТАБОРІ БЕРГЕН-БЕЛЬЗЕН

Наш марш тривав три години. Над вечір ми прийшли до табору. Нам приділили кілька окремих бараків. На вечерю дали нам по горняткові чорної кави. По вісьмох днях голодівки, дякувати Богові й за те. Положилися ми покотом спати. Це був пів сон, а пів смерть.

Рано дали нам знову горнятко чорної кави без цукру й без хліба. Значиться, прийдеться нам тут з голоду пропадати.

По полудні вийшли ми на подвір'я. Деякі в'язні знайшли за бараками окіпець з бруквою. Ми всі туди побігли. Кинулися на цей окіпець, мов саранча. Бруква була зігнила. Але хто її схопив, то зразу їв враз з глиною. Одні від одних виривали, билися. Кричали, плакали. Люди стали звірятами. Прийшов я до переконання, що голодна людина перестає бути людиною, стає гірш тварини. Зникає розум, а кермують тоді людиною інстинкти.

Завважили це есмани. Посипався град куль. Замість брукви лежав окіпець трупів. Але багато врятувалось, між ними і я теж.

Ті, що врятувалися від есманських куль, загинули від гни-

лої брукви. На порожний шлунок, гнила бруква враз з глиною — це смерть на місці. Це страшна смерть. Бідні в'язні корчили ся, вилися, мов гадюки, стогнали й кричали з болю не своїми голосами.

Сирої брукви я не їв. В бляшанці з консерви я зварив кусочок брукви, випив юшку і знову налляв води і варив. По кількаразовім варенні, я з'їв кусок брукви. І це мені не пошкодило. За моїм приміром ішли інші в'язні. В такий спосіб ми врятувалися від смерті.

ЩО З НАМИ БУДЕ?

В таборі Берген-Бельзен ще тиждень ми жили бруквою. Кухня вже не працювала. Їсти нам не давали. Ми були полишені на ласку долі. Щобільше, однієї ночі, перед 15-тим квітня 1945 року, не стало в таборі есманів. Табор перейшов у руки кількадесятьох військовиків. Вони мали на руках білі опаски. З табору почали зникати деякі важніші “риби”, як капи, бльокові та штубендінсти. Ті, що мали на свому сумлінні сотні в'язнів. Повтікали перед правосуддям.

Недалеко від табору був уже англійський фронт. Ми чули стріли. Що буде? Ми боялися, щоб німці не висадили наш табір у повітря. Що буде з нами? Воля, чи смерть?

Кожний з нас ставив собі це питання. Ми всі знали, що наближається кінець, але який це буде кінець, то годі було вгадати. Ми тільки дивилися крізь вікна наших бараків. Кожний дрозжав. Кожний молився.

НАСТАВ ДЕНЬ ВОЛІ

Була це неділя, 15-го квітня, 1945 року. Незабутня неділя. Небо було чисте. Сонечко вже від ранку світило ясно весело, немов усміхалося до нас. Того дня сонечко якесь не звичайне, якесь відмінне. Вже кілька літ воно світило над нами, в'язнями, але нам усе здавалося, що це сонце є байдуже на наші муки, терпіння, каторжну працю, голод, побої. . .

Сьогодні це сонце волі!

В третій годині по полудні ми почули сильний гуркіт танків. Наші бараки дрижали, як від землетрусу. З вікон ми побачили, що це були англійські танки.

Хто мав силу виходив з бараків на подвір'я. Вийшов і я. По таборі рознеслися оклики: "Англійці! Англійці!" На подвір'ї зупинився танк. З нього виліз старшина, став на танку і сказав: "Ю ар фрі!"

Другий старшина по-польськи проголосив: **"Ви є свободні! Німці вже не мають над вами права, ви всі від нині є вільні. . .**

Ми з радости кричали, плакали, обіймалися, цілувалися. Одним словом ми з радости божеволіли.

Англійські вояки, які це бачили були зворушені до глибини. Деякі з них теж плакали.

Пізніше я довідався, що там було багато канадійських вояків. Головна квартира канадійської окупаційної армії була в Ольденбургу і в Целле. Це було не так далеко від нашого табору Берген-Бельзен.

Нашій радості не було кінця. Дехто з в'язнів не вірив. Думав, що це сон. Головно ті, що були хворі, слабі, вмираючі.

Англійські вояки оглядали нас, наш табір. Робили знімки. Вони своїм очам не вірили, що щось подібне могло бути. Кожен з нас то був тільки кістяк. Ми всі були ходячі трупи. Як були б англійці нас не звільнили, то ніхто був би живий з табору не вийшов. Ми були б погинули з голоду.

НАС ВІДЖИВЛЯЮТЬ

Вечером приїхали до нас військові санітарі. Приїхала теж військова кухня. Ми одержали зупу з рижу. Санітарі й лікарі рятували вмираючих в'язнів.

Годі мені висловити на письмі те почуття, що крилося тоді в мому серці. Що значить воля — то може зрозуміти тільки цей, хто її стратив. Відзискати те, що було страчене, що було пропавше — це радість, яку годі описати.

Нас годували, мов маленьких дітей. Давали їсти потрохи і то зупу, кашу. Захланність голодного кінчилася звичайно страшними болями і смертю.

В легкий спосіб нас відживляли і ми були під опікою лікарів цілий тиждень.

В таборі створено самоуправління. До голосу прийшли покривджені. Деяких "промінтів" і т. зв. "капусів" то самі в'язні злінчували і вбили. Самосуди відбувались кожного дня. Настав час пімсти й відплати тим, які упродовж кількох літ вбивали других в'язнів.

Ті самосуди були б продовжувалися далі, але військова влада заборонила. Різних капів і різних німецьких садистів військова влада арештувала й вивозила з табору.

В наслідок самосудів потерпіли теж і деякі невинні особи. Різні особисті розрахунки полагоджувано самочинно. Поста-ла національна ворожнеча, голов-но між українцями і поляка-ми. З цієї причини таборове самоуправління розділювало нас на окремі бльоки-бараки. Українців відокремили на один бльок, поляків на другий, москалів на третій, а жидів на четвертий.

РЕЛІГІЙНІ ВІДПРАВИ

Польські священики пішли до сусідніх сіл біля табору і одержали від німецьких римо-католицьких священиків церковні ризи, богослужбні книжки і все потрібне до відправлюван-ня Служби Божої. В неділю, 22 квітня, 1945 р., в Берген-Бель-зен відбулася велика релігійна маніфестація.

На площі зроблено престіл, біля якого відправили польські священики Службу Божу. Один з них виголосив гарну проповідь. Це була Благодарствена Служба Божа, подяка Господеві за звільнення з німецької неволі.

На цій релігійній маніфестації були приявні польські вояки, які служили в британській армії. Вони дуже допомагали польським в'язням.

Я був позбавлений того щастя, щоб могти відправити Службу Божу в нашому українському обряді. Ні Службника, ні молитовника, ані риз, ні просфори я не міг між німецькими священиками одержати. Мусів вдовольтися тільки вислухан-ням Служби Божої та прийняттям св. Причастя.

ПЕРЕВЕЗЛИ НАС ДО ЦЕЛЛЕ

З початком місяця травня 1945 р. з Берген-Бельзен перевезли нас до недалекого міста Целле.

Нас примістили в гарних військових казармах. Їсти давали нам добре. Нами опікувалася британська армія. Хоча ми були вільні — то все ж таки не зовсім. Ми не могли ходити свобідно по місті. Без дозволу не вільно було виходити з табору.

На це були поважні причини. Поперше, це було щойно по

закінченні війни. Ми не мали жодних документів. Подруге, деякі колишні в'язні допускалися грабіжею в довколишніх селах. Вони це не називали грабіжжю, тільки "організацією". Свої вчинки оправдували тим, що німці їх так довго морили голодом у кацеті — то тепер забрати від бавора (господаря) свиню чи убрання, або масло, то немов належиться.

Англійці за такі вчинки карали. Але хто був відважний і хотів на швидку руку віджитися і вбратися, то ходив ніччю на "організацію".

Я чувся дуже самотнім.

Не мав я охоти далі перебувати в таборі, без можливості відправити Службу Божу і без зв'язку з українською громадою.

Нам сказали, що ми мусимо ще довго сидіти в таборі в Целле, аж доки не прийде рішення, що з нами зробити й хто буде нами опікуватися.

Москалі почали масово виїздити на родину. Поїзди прикрашували червоними прапорами й верталися до "батька" Сталіна. До табору в Целле приїхала советська військова комісія, (СССР в тому часі був у союзі з Англією і ЗДА), і своїх громадян забирала до східної частини Німеччини.

ВТІКАЮ ДО ГАННОВЕРУ

Сидіти в таборі на пів невільником, мені вже не хотілося. На наш Великдень, (травень 1945 р.), я втік з табору.

З міста Целле я пустився пішком у напрямку Ганноверу. Йшов я самий. По дорозі зустрічав англійських і канадських вояків. Вони їхали на джіпах або на вантажних автах. Мене вони не зачіпали. З одного авта посипались на мене куски хліба і шоколяди. Вояки тішились, як я це все скоренько збирав і їв. Я був голодний. Моє убрання було на половину військово й цивільне. Виглядав я мов кацетник або воєннополонений.

Пізно ввечері прийшов я до Ганноверу. Це велике місто, але було дуже знищене бомбами. Зайшов я на станцію (бангоф) і там переспав усю ніч. Там було багато таких "фліхтлін-гів" (утікачів) як я. На мене ніхто не звертав уваги.

Життя на скитальщині
1945-47

ШУКАЮ ЗА СЛУЖЕБНИКОМ

В Ганновері розпитував я за українцями. Мені сказали, що тут є багато українців, але де їх знайти, не сказали. Не міг я довго крутитися в чужому місті. Треба було найперше знайти якесь пристановище.

Один німець сказав мені, що на Гайнгольці є “авслендер лягер” (чужинецький табір). Я подався туди, але зразу пізнав, що це польський табір. Не було ради. Я сказав, що я є поляк, учитель з професії, втік з кацету й шукаю приміщення. Вони мене радо прийняли. Приділили мені кімнату і харчі.

Знову таборове життя. Але тут було вже свobodно. Ніч я переспав, а рано на подвір'ї варив зупу та пригрівав консерви. Це було близько залізничного шляху. Туди часто проїжджали поїзди. В поїздах їхали переважно поворотці—колишні робітники або в'язні, які верталися до своїх країн. Вони кидали з вагонів хліб, консерви, тощо. Ми це збирали і мали чим харчуватися.

Але я шукав за Служебником. Це була моя ціль і моя мрія — відправити Службу Божу.

Одного дня пішов я до німецького католицького священика при Штекенерштрассе. Розпитував я його про українців, і про церковно - слов'янський Служебник. Він мене скерував до о. декана Людвіка Пропста. Цей о. декан теж не міг мені нічого допомогти і післав мене до Отців Ісусовців (Єзуїтів).

Їхній монастир і церква є при Гільдесгаймерштрассе число 21. Отець ігумен, патер Шітте, дуже гарно мене прийняв і дав мені більше інформацій. Він мені сказав, що тут кілька разів правив Службу Божу, Апостольський Візитатор о. д-р Петро Вергун. А душпастирем у північній частині Німеччини був о. Михайло Москалик. Він мені сказав, що в Ганновері є багато українців і дав мені адресу п. Михайла Доскоча. Але Служебника не має, бо монастирську бібліотеку гестапівці знищили.

— Що мені робити? — питаюся.

— Ви мусите йти до нашого єпископа до Гільдесгайму, бо хоча б ви мали Служебник, я не можу дозволити Вам відправляти Службу Божу в нашій церкві. Не тільки я, але і жоден католицький священик — закінчив патер Шітте.

НА ІСПИТІ В ЄПІСКОПА

Не було ради треба було йти до єпископа до Гільдесгайму. Ганновер належав до Гільдесгаймської Дієцезії. Там був єпископом Преосв. Йозеф Годегард. Знову треба було брати ноги на плечі і йти пішком 30 кілометрів з Ганноверу до Гільдесгайму.

В мене була тільки одна думка: **знайти Службник і відправити Службу Божу.**

Зайшов я до єпископської палати. Ледви мене допустили на авдієнцію. Єпископові зачав я оповідати, що я греко-католицький священик, українець, сидів два роки в кацеті, а тепер вільний і шукаю за Службником, бо хочу відправляти Служби Божі.

А чи маєш документи? — питається єпископ.

— Ні. Нічого не маю — кажу.

— А чим ти докажеш, що ти є священиком?

— Нічим. Гестапо забрало всі мої документи.

— То тобі не вільно в наших церквах відправляти Службу Божу.

— То може маєте в своїй бібліотеці церковно-слов'янський Службник?

— Ні, не маю.

Як я це почув то аж заплакав з розпуки.

— Я так хотів бути священиком. П'ять літ учився в Духовній Семінарії в Перемишлі й тільки два роки був священиком, тільки два роки відправляв Служби Божі. Ваші німці прийшли, знищили мою Україну, мене арештували, мучили, били, я працював важко в каменоломах. Уже понад два роки не відправляв я Служби Божої. І ви тепер не даєте мені можливості відправити Службу Божу. Тому, що я східнього обряду, але я католик і визнаю цього самого Папу, що й ви, Ексцеленціє.

— Те все добре, сину — каже єпископ — але де є написано, що ти священик?

— В моїм серці!

Настала мовчанка.

— Як Ексцеленція не вірять мені, то прошу мене іспитувати з догматики, філософії моральної. Ми ці предмети основно вивчали в латинській мові, з підручників виданих у Німеччині.

— Ти міг студіювати теологію, але міг не бути висвячений на священика. А як був висвячений, то міг бути суспендований.

Висвячений був, на це можу присягнути, а суспендований був вашим німецьким Гестапом.

Цієї розмови було вже мені досить, я встав і хотів відходити.

— Ну сідай, сину, бачу, що твоє серце наповнене жалем до німців, але знай, що між народом німецьким, а Гестапом то різниця така, як між небом, а пеклом. Гестапо арештувало теж багато наших німецьких священників. Гітлер теж переслідував нашу Церкву.

По цих словах, єпископ поставив мені кілька питань зі св. Богословії, на які я йому дав відповідь в латинській мові.

Опісля я зложив присягу, що я висвячений католицьким єпископом на священника і я не є суспендований.

Відтак єпископ видав мені два документи, один на право відправляти Служби Божі, а другий документ на юрисдикцію слухання сповіди та голошення слова Божого. На доказ подаю відпис цих документів:

“ . . . Nihil obstat

quonimus Rev. Dom. Simeon Izyk ad celebrationem sancti officii Missae admittetur . . . ” No. 4023

“ . . . Hisce concedo Tibi jurisdictionem ad confessiones Christi fidelium audiendas et facultatem ad verbum Dei praedicandum. Quae jurisdictionis atque facultas valet pro dioecesi Hildesiensi ad tempus circumstantiarum, quae pro tempore ratione belli hic vigent . . . ” No. 4503.)

Я щиро подякував за ці два важливі документи.

Єпископ сказав мені піти до о. ректора Духовної Семінарії в Гільдесгаймі, може там у бібліотеці буде слов'янський Службник.

КЛОПІТ ЗІ СЛУЖЕБНИКОМ

З документами, що мені їх видав німецький католицький єпископ, пішов я до Духовної Семінарії в Гільдесгаймі.

— Отче Ректоре — кажу — чи немає у вашій бібліотеці слов'янського Службника?

Маю. Дістав я в дарунку від о. д-ра Петра Вергуна, який приїжджав сюди з Берліну.

— Дуже прошу позичити мені цього Службника, бо я хочу відправити Службу Божу.

— Добре. Я тобі позичу.

Отець ректор дав мені Служебник. Був це підручний Служебник, що його видав у Відні о. д-р Горникевич.

Довго я не придивлявся до Служебника, взяв його і чим-скорше вертався додому, до Ганноверу. Я був такий радий, що скоро пройшов пішком понад 30 кілометрів.

В своїй кімнаті почав я докладно переглядати цей Служебник. Ектенії були писані в грецькій і слов'янській мовах, переложені на німецьку мову. На моє велике здивування дочитався я, що молитви, які відчитує священник потихо на Службі Божій, були подані в німецькій мові.

Що ж мені вдіяти тепер?

Чи перекладати на українську мову, чи відчитувати молитви в німецькій мові?

До перекладу я не брався, бо не знав настільки добре німецької мови. А молитися в зненавидженій німецькій мові я не хотів.

Хоч сядь і плач.

Два тижні шукав я за Служебником і знайшов такий, з якого не міг відправити Службу Божу.

ПИШУ СЛУЖЕБНИК

Другого дня зайшов я до д-ра Доскоча при Фрідаштрассе ч. 20. І я йому розказав свій клопіт зі Служебником.

Пан Доскоч порадив мені піти до білоруського православного священника о. Дмитрія при Якобіштрассе ч. 1.

Отець Дмитрій дуже радо мене прийняв. Я йому розказав про все, показав документи від єпископа з Гільдесгайму і кажу:

— Отче Дмитріє, чи маєте церковні книги?

— Єсть у мене багато багато церковних книг. Ось моя бібліотека.

Я почав переглядати книжки. Тут були Служебники, Требники, Минеї і багато других церковних книжок.

На моє прохання отець Дмитрій позичив мені Служебник додому.

Сів я в своїй кімнаті й почав думати? Що мені тепер діяти? Маю два Служебники. Один в грецькій, слов'янській і німецькій мовах з бібліотеки німецького римо-католицького Духовного Семінаря, а другий в церковно-слов'янській мові від православного батюшки.

З цих двох треба мені зробити третій Службник, греко-католицький.

Порадितись не було в кого. Цей “казус” я мусів розв'язати самий і робити так, як мені тоді диктувало мое сумління.

Знайшов я чистий грубий зошит (рахункова книжка в твердій обгортці) і почав писати свій власний Службник.

Ектенії переписував я зі Службника о. д-ра Горникевича, а тихі молитви з православного Службника від отця Димитрія.

Писав я поволі, докладно, великими буквами, навіть з такими викрутасами, як давні літописці. Червоним олівцем підкреслював важніші частини Служби Божої. Це переписування Службника тривало кілька днів.

Як все вже було готове, пішов я до отця Димитрія і ми разом переглянули чи не пропущено “ніже титли, ніже коми”.

(Жалко мені аж донині, що цього історичного Службника не привіз зі собою до Канади).

— Всьо харашо — сказав отець Димитрій — навіть св. Йоан Златоустий не буде гніватися, що ви його Службу Божу переписали.

Службник уже маю, але до Служби Божої ще багато мені треба. Треба мені: просфори, вина і священничих риз. Богослужбне вино напевно дістану від німецьких священників, просфору хтось мені спече, а що буде з ризами? Ризи пошити це не така легка справа, як переписати Службник. Що ж діяти? Чи ж ризи мали бути для мене перешкодою до відправи Служби Божої? Ні!

І цей “казус” мусів я розв'язати. Рішився відправляти в латинських ризах.

ЯК МЕНІ ПЕКЛИ ПРОСФОРУ

Відносно просфори то пішов я до німецьких католицьких Сестер Візиток, які мешкали в “Марієнгавзі” при Геллертштрассе ч. 5 у Ганновері.

Показав я свої документи й просив Сестер, щоб спекли для мене просфору і я їм пояснив, як треба пекти.

Опісля пішов я до монастиря Отців Ісусовців і замовив капліцю на неділю 3 червня 1945 р. на мою першу Службу Божу.

Моїх знайомих д-ра Доскоча і д-ра Ярослава я просив, щоб повідомили українців про Службу Божу.

Усе йшло добре.

За кілька днів пішов я до Сестер відібрати просфору. Сестра, що працювала в кухні подала мені просфору. Я розвинув і побачив, що просфора була жовта.

— Як ви, Сестро, цю просфору пекли?

— Так, як ви казали.

А, що ви там ще додали?

— Я додала два яйця і трохи цукру.

— Чому?

— Бо я побачила, що ви такий бідний авслендер, і я хотіла щось ліпшого вам спекти, тільки не кажіть Сестрі Настоятельці, бо ми цукор і яйця дістаємо на картки.

Дякую, Сестро, що ви такі добрі для мене. І я цю просфору собі смачно з'їм, але Служби Божої відправити на ній не можу. Спечіть мені другу таку бідненьку, без цукру, без яєць і без солі.

За три дні мав я вже правдиву просфору.

Нетерпеливо очікував я неділі, щоб відправити так довго очікувану Службу Божу.

ПЕРША СЛУЖБА БОЖА

Дня 3 червня 1945 року в четверту неділю по Великодні, в п'яту річницю моїх ерейських свячень, по дволітньому перебуванні в німецькому концентраційному таборі, відправив я першу Службу Божу.

Була це неділя Самарянки. Колись п'ять літ тому, себто в 1940 році, саме в неділю Самарянки відправляв я свою першу Службу Божу (преміцію) в Беріжках.

В годині 9.00 рано прийшов я до монастирської каплиці Отців Ісусовців при вулиці Гільдесгаймер ч. 21.

Очікував я на перших своїх парафіян. Дуже я був цікавий знати скільки приїде українців на Службу Божу. Я просив д-ра Яросевича і д-ра Доскоча, щоб вони повідомили українську громаду в Ганновері про мою Службу Божу.

Я чекав на подвір'ї. Каплиця була в пивниці.

Около 10 години зачали приїжджати роверами хлопці й дівчата. Відкладали ровери в сторону, віталися одні з одними. Були всі веселі.

Я стояв осторонь самий. Я був тут чужий. Нікому незнайний. Убрання на мені було наполовину військове, наполовину

цивільне. Волосся на голові обстрижене. Виглядав я на кримінальника, а не на священика.

По якімсь часі, набрав я трохи відваги, приступив до гурту хлопців і дівчат і кажу їм.

— Чи потрапите ви співати Службу Божу?

— А що вас то обходить — каже один.

— Нічого кажу — я так питаюся з цікавості.

— Ми співати потрапимо, щоб тільки священик приїхав.

— Я є священик — кажу.

Гурт хлопців і дівчат вибухнув сміхом. Я не мав часу вияснювати, що я є священиком і чому маю таке чудернацьке убрання.

— Ходіть люди до каплиці, бо може вже там чекає священик. Так я сказав і пішов чимскорше до каплиці.

Відразу пішов я до захристії й почав одівати німецькі священничі ризи. Ці латинські ризи перемінили мене в священика, але чужинця.

Що ж тепер собі подумали про мене хлопці і дівчата не знаю. В каплиці постало шепотіння. Одні до одних шепотіли. Зачув я тільки: “Це не наш ксьондз”. . .

“Благословенне Царство” . . . зачав я. Не було кому відповісти “Амінь”. Я відспівав самий. Теж відспівав я кілька разів “Господи помилуй”. Аж по якімсь часі почали деякі за мною підтягати і так ішло до св. Євангелія. По св. Євангелії сказав я проповідь. Годі мені сьогодні по так довгих літах відтворити докладно слова цієї проповіді. Знаю одне, що по перших словах я почав плакати й всі приявні в каплиці плакали. Такого плачу навіть на похоронах не буває.

“.. . Ось так, Дорогі Брати і Сестри, кацет знищив мене, що ви навіть не хотіли повірити, що я є священиком. Це правда. Німці здерли з мене не тільки священничу одєжу, але хотіли здерти з мене людську гідність. Зробили з мене раба-невільника. Мені їсти не давали. Я дуже важко працював у каменоломах. Не думав я, що ще стану при престолі, що зможу відправити Службу Божу. . . Я був ніщо. Таких як я загинуло тисячі. Я вирвався з обіймів смерти. Але не сам. Не своїми власними силами, бо я був безсильний. . . Мене врятувала Мати Божя! Своє життя і священство завдячую Пречистій Діві Марії. Величає душа моя Господа. . .”

Здається, що це була найкраща і найбільш зворушлива проповідь в моїм священничім житті. Рівночасно це була й найкраща проповідь в честь Пречистої Діви Марії.

Дальше відправляв я Службу Божу аж до кінця зі ще більшим зворушенням ніж першу свою преміційну Службу Божу. Хлопці і дівчата всі вже гарно співали. Всіх тоді в каплиці було около 50 осіб.

Після закінчення Служби Божої я зняв священичі ризи й вийшов з каплиці. На подвір'ї чекали на мене всі люди. Обступили довкруги і почали розпитувати і запрошувати до себе в гості.

МІЖ СВОЇМИ

На обід забрав мене до себе Іван Батько з Карпатської України, а його жінка Стефка походила родом зі села Нагуєвич, (село де родився Іван Франко), повіт Дрогобич. Іван Батько привіз мене ровером на своє мешкання. Ці добрі люди мене гарно погостили й переоділи в нове убрання. Тут перебув я кілька днів.

Цієї самої неділі Іван Батько повіз мене ровером у гостину до родини Іванунькових. Вони жили в бараку над каналом. Це одна з краших і дуже прихильних до мене родин у Ганновері. Вони походили родом зі села Помірців, повіт Бучач.

В них було двоє дітей і стара мама та братанок Мартинюк. Гриць Івануньків ввесь час свого побуту в Ганновері належав до Церковного комітету і завжди мені допомагав. (Родина Іванунькових є тепер у ЗДА).

На далекій чужині знайти своїх щирих людей, це справді щастя.

НА "СІЧ"

З приходом англійських військ до Ганноверу в місяці квітні 1945 року, кількох українських хлопців, колишніх робітників, насильно вивезених до Німеччини — замешкали в однім будинку при вулиці "Ан дер Лістер Кірхе" ч. I. Цей будинок вони назвали "Січ". "Січ" відіграла визначну ролю в творенні табору ім. Миколи Лисенка в Ганновері та взагалі "Січ" була славна в британській та американській зонах Німеччини.

Спочатку тут жило 50 хлопців. Всі вони були самітні.

Між ними було кілька родин. Я перейшов мешкати на “Січ”. Замешкав я в родині Миколи Бенека (вони тепер є в Чикаго, ЗДА). Відповідальним за будинок “Січ” був Степан Жукровський (є тепер у Вінніпегу, Канада).

Зогляду на те, що я колишній політичний в'язень німецьких концентраційних таборів мав спеціальні привілеї перед окупаційною британською владою і німецькими міськими властями, мені вдалося зареєструвати “Січ” у “Вонунгсамті” та одержати для мешканців “Січі” харчеві картки т. зв. “Лєбенсмітгелькартен”. В тому часі ще УНРРА не діяла.

На “Січ” з кожним днем прибували нові втікачі з польських чи московських таборів. Ми їх приймали. Число мешканців на “Січі” зросло на 150 осіб. З харчевих карток годі було прожити всіх січовиків, тому треба було купувати харчі від німецьких баворів (фармерів).

ПАМ'ЯТКОВІ ОБРАЗЦІ

“Величає душа моя Господа...”

НА ПАМ'ЯТКУ

першої св. Служби Божої,
що її відправив у Ганновері
в 4 неділю по Великодні,
1945 р., по дволітнім пере-
буванні в тяжкому нім.
концентраційному таборі
о. Семен Їжик

Своє життя і священство
завдячую Пр. Діві Марії,
тому цілковито її посвя-
чуюся.

Як колись в Беріжках роздавав я образці з нагоди моєї першої Служби, так хотів я роздати образці з нагоди першої Служби Божої по виході з кацету. Не знав я, де можна надрукувати такі образці в українській мові. В цьому допоміг мені мій знайомий Михайло Білик, фаховий друкар ще зі Львова, який в тому часі працював у німецькій друкарні в Ганновері. Михайло Білик надрукував мені образці, які я наступної неділі роздавав людям у церкві після Служби Божої.

ЦЕРКВА СВ. ЙОСИФА

Тому, що каплиця Отців Ісусовців, у якій я відправив свою першу Службу Божу, була задалеко віддалена від “Січі”, знайшов я другу церкву. Була це німецька римо-католицька парафіяльна церква св. Йосифа. Вона була дуже близько біля “Січі”. В часі війни була дуже знищена назовні і внутрі. Ненарушена була бічна нава з престолом Найсвятішого Серця Христового. Тут відправляли німці свої Богослуження.

Місцевий парох, о. д-р Георг Копп, дозволив мені вживати церкви св. Йосифа для українців. Кожного дня я відправляв Служби Божі в годині 8.00 вранці, а кожної неділі в годині 11.00 перед полуднем. З кожною неділею церква св. Йосифа була щораз то більше переповнена українськими скитальцями. З кожним днем я ставав великим парохом.

ПЕРШІ ЗЕЛЕНІ СВЯТА В ГАННОВЕРІ

На Зелені Свята я вже відправляв Службу Божу в церкві св. Йосифа. Хлопці зі Січі зробили символічну могилу. Станув я до Служби Божої. Мені обслуговував Михайло Холод зі села Сороків, повіт Бучач (він тепер є у Вінніпегу, Канада). Людей було багато в церкві. Співали всі самоїлкою, церковного хору ще не було. По св. Євангелію я виголосив проповідь з нагоди празника Зіслання Святого Духа. В часі “Іже Херувими” в церкві постав великий рух і замішання. Люди почали з церкви виходити. Я не знав, що сталося. Думав, що може пожежа. До престолу приступив мій паламар Михайло Холод і каже: “На Січ напали енкаведисти!”

Я правив даліше Службу Божу. Церква була майже порожня. Люди вернулися до церкви аж в кінці Служби Божої. Вони мені розказали, як це сталося. На Січі рано осталися тільки хворі й кілька жінок з малими дітьми, решта людей пішла до церкви. На Січі на варті остався Микола Пуляїв. Чотирьох москалів-комуністів, членів НКВД, приїхали автом під будинок Січі. Ввійшли до середини і сказали жінкам збиратися і їхати “на родіну”. Хлопець Микола Пуляїв вискочив бічними дверми, прибїг до церкви і крикнув: “Ходїть, бо енкаведе напало на Січ!” Около сто хлопців вийшли з церкви й пішли на Січ. Енка ведисти, як побачили так багато січовиків, то зі страху повтікали.

СИМВОЛІЧНА МОГИЛА

Після Служби Божої я відправив Панахиду за спокій душ українських героїв. Хлопці зробили символічну могилу в церкві св. Йосифа. Біля могили стояла почесна сторожа. В часі Панахиди я сказав патріотичну промову.

ЗУСТРІЧ З УКРАЇНСЬКИМИ СВЯЩЕНИКАМИ

В місяці липні 1945 року довідався я, що в місті Гослярі, в горах Гарц є великий український табір і, що там є теж наш священник. Я поїхав до Госляра. Там знайшов я греко-католицького священника, о. Михайла Москалика. Він по національності білорус. Студії закінчив у Мюнхені й був весь час у Німеччині душпастирем для українських робітників. Він мене дуже радо прийняв, дав мені свій старий Службник і Требник. Подав мені теж цінні вказівки щодо душпастирювання в Німеччині. (о. Михайло Москалик душпастирює і досі в Німеччині між українськими скитальцями).

Від о. Москалика, який жив приватно в одній німецькій родині, пішов я до українського табору. Тут на моє велике здивування стрінув я мого доброго приятеля о. Євгена Олійника. Про нього я вже згадував у своїх споминах. Він був парохом у сусідньому від мого села Лімній. Гестапо його заарештувало в цьомуж самому часі, що й мене. Він був ув'язнений у Дрогобичі, а пізніше був у кацеті в Гросс Розен. Був

Символічна Стрільцька Могила в церкві св. Йосифа в місті Ганновері на Зелені Свята в 1945 році. Біля Могили стоять: о. Семен Іжик (автор цих споминів) в латинських ризах і почесна сторожа: Григорій Спас, Микола Беник, Іван Гой, Андрій Гарасимів і Іван Пасіка.

теж у кацеті біля Дори в Турингії. Ми довго оповідали собі свої тюремні та кацетні переживання. Пізніше о. Євген Олійник був призначений на душпастирювання в місті Геттінгені, а тепер є в Канаді, в провінції Манітоба.

Стрінув я в Гослярі ще двох священників зі Станиславівської Епархії, а це о. Ярему Гаврилюка (який тепер є в Англії) і о. Йосифа Каменецького (який тепер є в провінції Манітоба, Канада). Вони душпастирювали в поблизьких таборах, а о. Йосиф Каменецький пізніше перейшов на мешкання до великого українського табору в Галлендорфі.

Стріча з нашими священниками додала мені охоти і піднесла мене на дусі в дальшій душпастирській праці. Я вже тепер не чувся самотній.

Відсвіжений на дусі повернув я до Ганноверу.

РЕПАТРІАЦІЙНА КОМІСІЯ НА СІЧІ

Після закінчення Другої світової війни, большевики забирали своїх громадян з Німеччини додому. Вони створили репатріаційні комісії і їздили по таборах чи приватних мешканнях і забирали українців на т. зв. “родіну”. Українці не хотіли вертатися під владу жорстокого Сталіна. Вони крилися по лісах, чи по німецьких баворах, або в польських таборах. Найбільше на репатріацію були наражені українці зі східних областей України, бо вони числилися громадянами ССРСР. Українці зі західних областей числилися як польські громадяни, і тому большевики не так їх чіплялися.

Одного дня в місяці липні 1945 року на Січ приїхала большевицька комісія в асисті англійців. Нас вигнали всіх на коридор. Довкола Січі стояли англійські вояки.

Один енкаведист запитав нас: “Чому ви не хочете вертатися до свого батька і матері?”

— Бо я не маю батька і матері — каже Григорій Спас — ви мого батька і мою матір забрали на Сибір і там замучили. Чи може хочете і нас туди вивезти?

— А може хочете якоїсь від нас помочі, убрання, харчів?

— Від вас комуністів нічого не хочемо. Ми радше помремо тут з голоду, а до “батька” Сталіна не поїдемо!

Всю цю розмову один перекладав на англійську мову. Один англійський офіцер сказав большевикам: “Як не хочуть їхати, то ми їх силувати не будемо”.

Комісія від’їхала з нічим.

Другого дня німецький шофер привіз вантажним авто багато харчів. Скинув біля Січі і від’їхав. Ми не знали від кого цей дарунок. Певно, що це большевики післали, хотять нас заманити в свої сіті. Ми вирішили цих харчів не брати. На другий день знову вантажне авто привезло повно харчів.

Третього дня два англійські військові авта привезли около сто українських хлопців і дівчат. Англійці їм сказали. “Ось тут є Січ, звідси большевики не мають права нікого забирати на “родіну”!

Ми пізніше довідалися, що з наказу англійського командування нам доставляли харчі на Січ.

Англійці допомагали нам організувати українські табори в британській окупаційній зоні північної Німеччини.

ПОЧАТКИ ТАБОРУ ІМ. ЛИСЕНКА

Будинок “Січ” при вулиці “Ан дер Лістер Кірхе” у Ганновері був переповнений. З кожним днем прибували нові втікачі. Заходила потреба дістати нові будинки на приміщення скитальців.

Завдяки старанням проф. К. Подільського, Ст. Жукровського, інж. В. Шеховича, п. Михайла Білика, п. Ю. Плавайка, п. Івана Фенцика та других впливових тоді осіб, вдалося набути кілька військових німецьких будинків при Мекернштрассе. Ці будинки були дещо знищені, але наші люди швидко відремонтували і тут замешкали. Цей табір назвали ім. М. Лисенка. Він був недалеко табору Січі.

Першим командантом табору став полковник Грінченко, а його заступником п. Михайло Білик. Головою Таборової Ради був проф. К. Подільський.

Спочатку зайняли українці п'ять будинків, а пізніше других п'ять. Отже табір ім. М. Лисенка мав десять будинків (блоків) і около п'ять тисяч мешканців.

З уповноваження Українського Червоного Хреста в Женеві, проф. К. Подільський видавав у Ганновері легітимації, які частинно захоронювали від примусової репатріації. Українці зі східних областей України подавали своє місце народження в Галичині і бездержавну приналежність (“штатенльос”).

ПРАВОСЛАВНІ СВЯЩЕНИКИ

Спочатку в таборі ім. Лисенка і на Січі я був самотнім священиком. На мої Богослуження до церкви св. Йосифа приходили всі українці як католики, так і православні. В місяці серпні 1945 р., до Ганноверу приїхало 15 православних священиків, wraz з Митрополитом Полікарпом Сікорським.

Вони зайняли євангелицьку церкву св. Марка при Лістер Пляц. Проголосили перше Богослуження. З цікавості пішли всі таборовики. Я остався майже самотній. “Важко буде мені витримати “конкуренцію” — подумав я собі — там 15 священиків, Митрополит і великий церковний хор”.

По двох тижнях мій “страх” проминув. До моєї бідної церкви повернули всі греко-католики, а теж і багато православ-

них. Вони сказали: “Тут ліпше, так як вдома, а там більше па-
ради, як церковної відправи. . .”

Митрополит Полікарп з деякими священиками і єпископа-
ми перейшов жити до німецького монастиря в Годенав, 30 кі-
лометрів від Ганноверу.

Для обслуги православних у таборі Лисенка остався о.
митрофорний протоєрей Григорій Антохів, о. Миколай Чер-
нявський і о. Михаїл Карачківський.

Поволі між двома Церквами наладналося співжиття і бра-
тня любов.

ТАБОР У БАД НЕННДОРФІ

Не вдоволявся я одним табором у Ганновері, а розшуку-
вав другі табори, в яких мешкали українці.

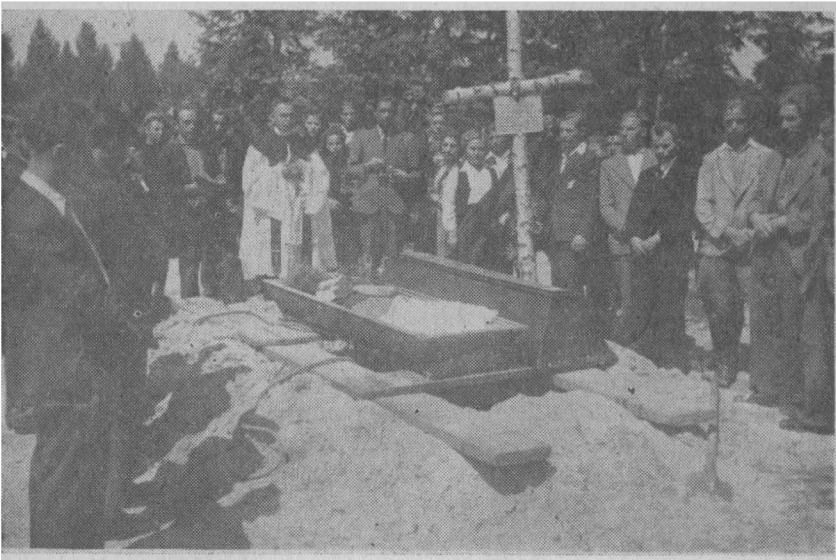
Такий табір віднайшов я в Бад Ненндорфі, 30 кілометрів
від Ганноверу. Тут було около сто українців, переважно інтелі-
генти зі східніх областей України. Був тут теж і ансамбль
Київської Опери, з диригентом, проф. Сергієм Горбенком. З
галичан був директор Мирон Луцький, (він тепер є в Торонті,
Канада). Всі вони втекли з Берліну і за підмогою німців англій-
ці їх інтернували. Завдяки старанням Мирона Луцького, який
нав'язав контакт з канадійським сотником літунства, Богда-
ном Панчуком — англійці зняли домашній арешт з українців.

Службу Божу в Бад Ненндорфі я відправив у німецькій
католицькій церкві. Було це свято, Різдво св. Івана Хрестите-
ля. Багато людей приступило до св. Сповіді. Деякі з них були
перший раз у житті на Службі Божій. В часі проповіді майже
в кожного в очах були сльози. На закінчення Служби Божої
всі клякнули і хором, під керуванням проф. Горбенка, відспі-
вали “Боже Великий”. В церкві чути було голосне хлипання.

В короткому часі весь цей табір перевезли англійці до
українського табору ім. Лисенка в Ганновері. Проф. Горбенко
зорганізував великий український хор ім. Кошиця, який часто
співав на моїй Службі Божій у Ганновері.

ПЕРШИЙ ПОХОРОН

Перший похорон у Ганновері мав я дня 10 липня 1945 р. Помер Яків Беген, двадцятлітній хлопець, колишній політичний в'язень. Довший час він сидів у гестапівських льохах, а опісля в "штраф лягері" в Лібенау. В наслідок гестапівських знущань він дістав сухоти й помер. Величавий похорон відбувся на цвинтарі Зельгорст. Я ще не мав своїх риз і мусів відправляти в німецьких, латинських ризах.

Автор (о. С. Іжик) над домовиною Якова Бегена. З книжкою стоїть дяк Мирослав Нижник, а кадило тримає Михайло Холод.

МЕНІ ПОШИЛИ ФЕЛОН

Не хотів я вже довше вживати німецьких латинських риз до церковних Богослужень. І люди це не любили. Однієї неділі я проголосив в церкві, щоб мені пошили стихар і фелон. На стихар білого полотна я дістав і дівчата стихар пошили. Трудність була з фелоном. Ніхто не мав у себе відповідної матерії.

Гриць Івануньків подарував звичайну жовту (не шовкову) матерію. Анна Павлів подарувала червону матерію на підшивку, а Стефка Батько обшила це малими білими квітами.

Церква св. Йосифа в Ганновері в якій майже десять літ відправлялися українські католицькі Богослужби.

Автор (о. Семен Іжик) у новопошитім своїм фелоні читає св. Євангелію в церкві св. Йосифа в Ганновері. Служачий Михайло Холод зі села Сороків пов. Бучач.

Але вшити фелон це не було легке діло. Дівчата краяли і шили так "з пам'яті". Крій зробила і вшила фелон на машині Анна Сенишин. Епітрафіль був добрий, а фелон був подібний до пелярини, застібався вгорі на один гудзик.

На наступну неділю я вже відправляв у своїх власних ризах. Люди тішилися. Хоча ризи були не такі гарні, не були позолочувані, як правдиві, але були свої, а не чужі.

В дні 14 серпня 1945 р. в Ганновері я влаштувала урочисте свято хрещення України. Службу Божу і водосвяття я відправив у церкві св. Йосифа. Співав гарно хор ім. Кошиця під керуванням проф. Сергія Горбенка. Приявних у церкві було около п'ятсот осіб, з яких дуже велике число було українців і білорусів православного віровизнання.

ТАБОР У БАРСІНГГАВЗЕН

Не вдоволявся я працею тільки в таборі ім. Лисенка в Ганновері, розшукував я українців у других містах. Багато українців жило в польських таборах. Поволі я їх відшукував. Так віднайшов я около сто українських родин у польському таборі в містечку Барсінггавзен, віддаленому 30 кілометрів від Ганноверу. Однієї неділі я поїхав там зі своїм дяком Мирославом Нижником і паламарем Михайлом Холодом.

Службу Божу відправив я в в євангелицькій церкві в містечку Барсінггавзен. Всі українці приступили до св. Сповіді і св. Причастя. Вони кілька років не бачили свого священика. По Службі Божій пішов я відвідати табір. Цей табір був у лісі і дуже гарно виглядав. Українці мали окремі свої бараки.

Зголосилися до мене кілька молодих пар до вінчання і було кількоро дітей до хрещення.

Дітей я похрестив, а молодятм казав чекати кілька тижнів аж до часу полагодження приписаних церковним і цивільним правом усіх формальностей.

Приобіцяв я людям, що буду до них приїждати кожного тижня у вівторок.

Табір у Барсінггавзен я обслуговував майже один рік, аж до того часу, коли звідтам не забрала УНРРА українців до Ганноверу і до Госляру.

ПЕРШЕ ВЕСІЛЛЯ НА СІЧІ

В моїй душпастирській праці найбільше було весіль і хрестин. Німці забирали від 1939 року з України хлопців і дівчат на примусові роботи. Після розвалу Німеччини ця молодь опинилась в Д. П. таборах. Настала свобода і вони могли дружитися, бо гітлерівська влада забороняла робітникам зі сходу дружитися.

Молодята предкладали всі свої документи. Я проголошував у церкві оповіді. Опісля вони заключували цивільний шлюб у "штандесамті", а потім у церкві. Делегацію до вділення шлюбу я одержував від місцевого німецького пароха.

Перше весілля в Ганновері відбулося на Січі. Я звінчав першу пару, Василя Матвійчука з Настею Хамуляк з Радехівщини. (Вони живуть тепер у Вінніпегу).

Перше весілля на "Січі". Молодята — це Василь Матвійчук і Настя Хамуляк.

КОНТАКТ З АПОСТОЛЬСЬКИМ ВІЗИТАТОРОМ

Перебуваючи у британській окупаційній зоні Німеччини, я не знав, що діється в американській зоні. Не знав я, як розвивається там наше церковне життя. Одного разу в місяці вересні 1945 р. прийшов до мене до Ганноверу о. Петро Романишин. Йому вдалося вирватися з большевицьких рук з Берліну, де він був парохом. Він розказав мені про арештування Апостольського Візитатора, о. д-ра П. Вергуна та про іменування нового Візитатора о. Николая Вояковського, з осідком у Мюнхені. Дальше я довідався, що в американській зоні є дуже багато наших священників, які душпастирюють між українськими скитальцями в таборах.

Отець Петро Романишин (який тепер є в Канаді) став парохом у таборі "Огайо" в Бургдорфі біля Ганноверу. Отець Михайло Москалик, парох з Госляру, виїхав до Мюнхену, щоб нав'язати контакт з Апостольським Візитатором.

По якомусь часі о. М. Москалик привіз від Апостольського Візитатора з Мюнхену для мене всі грамоти й документи та Урядовий Вістник Апостольської Візитатури.

З днем 22 вересня 1945 року я одержав від о. Николая Вояковського юрисдикцію бути душпастирем для українців католиків у західній, середній та полудневій частині Німеччини, британської зони, з осідком у Ганновері (Грамота ч. 568/45).

Отець Н. Вояковський, це колишній парох села Страдча, біля Львова. Від 1940 року він був душпастирем для українських робітників у Лятмеріц на Судетах. (Тепер о. Н. Вояковський є в ЗДА).

В “Урядовому Вістнику”, в числі 3-8, 1945 року було написано таке: “. . . Апостольський Візитатор з правами Апостольського Адміністратора греко - католицької Церкви в Німеччині, о. д-р Петро Вергун, урядовим письмом ч. 54/45, від дня 2 лютого 1945 р., іменував своїм заступником о. Николая Вояковського, який за відомом і згодою Папської Нунціатури та Святішої Східньої Конгрегації сповняє обов’язки Апостольського Візитатора з правами Апостольського Адміністратора в Німеччині й Австрії.

Високопреподобне й Всечесне духовенство, зобов’язане супроти нього до канонічного послуху та належної пошани...”

Дуже я втішився, що вже відтепер моїм зверхником буде українець.

МЕШКАННЯ І ТРАНСПОРТАЦІЯ

Моє мешкання на “Січі” між хлопцями і дівчатами було не-вигідне. Я знайшов собі приватне помешкання при Целлерштрассе ч. 61, в домі пані Гаазе, яка була старшою сестрицею в церкві св. Йосифа. Тут я одержав до своєї диспозиції три кімнати і кухню. Було тут мені вигідно й спокійно.

Доїжджав я до табору ровером. Але, щоб обслуговувати другі табори, подрібно було мені авто. Одного дня поїхав я до Гільдесгайму і там у одного бавора (фармера) купив я гарне авто “фольксваген. З цим авто трапилась мені маленька пригода, називаю її “маленькою” тому, бо вона була щоденним явищем у кожному таборі. Було це так: Купив я авто. Заплатив за нього кілька тисяч німецьких марок. Тому, що я не вмів керувати авто, то просив бавора, щоб він привіз мені авто до українського табору в Гільдесгаймі. Я оставив авто на таборівім подвір’ї і просив деяких хлопців, щоб уважали на авто, а сам я поїхав до Ганноверу шукати шофера. Наступного дня

я враз зі шофером, інж. В. Шеховичем, приїхав до Гільдесгайму, щоб забрати своє авто. На моє ввелике розчарування я завважив, що моє авто лежить на подвір'ї без коліс і без мотору. Хлопці все в ночі закрали.

Вернувся я до Ганноверу і мусів дальше їздити ровером. Хоча ровер мені три рази вкralи. Деякі мені признавалися одверто: “Ми ровер вкralи, бо ми знаємо, що ви маєте можливість купити для себе новий ровер, а ми цієї можливості не маємо”. Не було ради, я мусів купувати нові ровери, а по якомусь часі я купив мотоцикль. Авта вже більше не купував. Як треба було мені їхати кудись дальше, то винаймав таксівку, або їхав поїздом.

ЦЕРКВА СВ. ЄЛИСАВЕТИ

Найкращою церквою в Ганновері, що не була знищена бомбами, була церква св. Єлисавети (Елізабеткірхе) при Геллертштрассе 59. Першу Службу Божу в цій церкві я відправив у Свято Цариці України — Успення Пресвятої Богородиці.

Нутро церкви св. Єлисавети в Ганновері. Тут часто відправляв о. С. Іжик Богослуження з нагоди більших свят.

Співав хор ім. Кошиця, під керуванням проф. С. Горбенка. Хоча це дійсно велика церква, то була переповнена таборянами, як католиками, так і православними. Всі разом просили Божу Матір про заступництво та опіку на скитальщині.

Величава церква св. Єлисавети дуже припала до вподоби моїм парафіянам. Вона була віддалена від табору понад три кілометри, але ми почали частіше користуватись цією церквою з нагоди більших церковних свят.

КУРСИ Й ШКОЛА

По кількох місяцях існування табору ім. Лисенка в Ганновері — деякі з визначніших таборян почали думати про організування фахових курсів і школи. Деяким курсам, як шоферським, англійської мови, малярсько - промисловим дав початок інж. Янішевський (який тепер є в Торонті). В таборі зорганізовано Союз Християнської Молоді — УМСА. Реферат про потребу існування української УМСА виголосив гість з американської зони, інж. Литвиненко. Я заявився проти УМСА, а православний священник о. Ігор Блажевський заявив, що Митрополит Полікарп благословляє існування УМСА по таборах.

Під фірмою знаної американської організації УМСА започатковано освітнє і шкільне життя в таборі.

НАУКА РЕЛІГІЇ

В місяці листопаді 1945 р. зорганізував Хома Семенович Рябокін (який тепер є в ЗДА) коєдукаційну гімназію ім. Олєся. Зголосилося 120 учнів. Учні були різного віку, старші й молодші. Учителями були переважно колишні професори Харківського університету. Директором гімназії став Хома Семенович Рябокін. Також зорганізовано початкову народню школу. Все шкільництво підлягало Культурно-Освітньому Відділові при Таборівій Раді.

Я зголосився вчити релігію в таборових школах. Також православний священник казав, що буде вчити Закону Божого. Але деякі професори заявили, що "релігія — це зайвий предмет, краще навчати більше математики. . ."

Проти такого наставлення ми священники запротестували і вислали письмо до команди Українського Табору ім. Лисенка в Ганновері такого змісту:

“ . . . Ми, підписані українські священники, що нам довірена душпастирська праця та духовна опіка над жителями табору ім. Миколи Лисенка в Ганновері домагаємося, щоб: У всіх школах, курсах, студіях і т. п., що вже діють, або діятимуть на терені табору, крім світського теоретичного предмету, впроваджено в плян навчання молоді предмет Релігії — Закону Божого, як обов'язковий. Тим способом треба дати нашій молоді спромогу пізнати основні закони Божої Правди, яку вона із різних, нам добре відомих причин, не могла пізнати. Цією дорогою треба зміряти до перевиховання нашої молоді на справжніх, здорових, християнських, високоідейних засадах, чим причинимося до запевнення світлої майбутности нашої молоді, а заразом і кращої долі нашого Народу”.

Письмо це підписали в дні 6 грудня 1945 р. о. Семен Іжик, греко - католицький душпастир і о. Григорій Антохів, священник УАПЦ.

Це письмо допомогло. Науку релігії ми могли вже свобідно навчати. На всіх курсах, в народній школі та гімназії навчав релігію я, а священники православної Церкви: о. Григорій Антохів і о. Михаїл Карачківський, навчали Закону Божого (так вони називали).

Між нами не було ніколи жодного непорозуміння. Завжди панувала повна згода і любов. Ми мали одне на цілі: вщипити в серця дітей і молоді знання головних релігійних засад, бо молодь ця в переважаючій більшості була народжена і вихована під большевицькою атеїстичною окупацією.

Треба було нам священникам працювати над засипанням духових кордонів. В таборі ім. Лисенка було більше мешканців зо східніх земель України, а зі західніх земель, Галичини, було менше. Від самого початку зарисувалася різниця і ворожнеча між т. зв. “східняками” і “западняками”. Часом доходило до критичних моментів, про що згадаю пізніше в своїх споминах.

КОНТАКТ З КАНАДОЮ

У британській зоні Німеччини перебувала канадійська окупаційна армія. Головна їхня квартира була в Ольденбургу, недалеко Гамбургу. В канадійській армії було багато українців. Ці канадійські українці розшукували по таборах українців і їм допомагали. Вже раніше я зацікавився зі сотником Богданом Панчуком.

В середині місяця жовтня 1945 р. приїхала до мене більша група канадійських вояків з капеляном капітаном о. Михайлом Горошком (він тепер є у Віндзор, Онт.). Тут зацікавив капітана д-ра Михайла Капусту з Торонта, сотника Святослава Фроляка з Торонта, а з Вінніпегу — д-ра Олександра Гомика (лікар) і д-ра Володимира Гренькова (дентист). Всі вони були у військових мундурах, о. Михайло Горошко також.

Велика це була радість і честь. Вони привезли мені пакунків з різними ласощами. Привезли також українську пресу

Церковний хор у Ганновері. Сидять зліва до права: Іван Коцур, староста хору, о. Семен Іжик, парох, і М. Іваник, диригент хору, Першим диригентом хору був Андрій Галярник.

з Канади, як “Новий Шлях”, “Українські Вісті”, “Будучність Нації”, “Український Голос” і другі часописи.

В найближчу неділю в церкві св. Йосифа о. капелян М. Горошко в асисті о. декана Петра Романишина й моїй відправив Службу Божу. Співав перший раз мій церковний хор, під керуванням Андрія Галарника (який є тепер у Вінніпегу).

Церква була переповнена й то в більшості православними. Капелян о. М. Горошко виголосив зворушливу проповідь. Передав привіт від братів і сестер з-поза океану, з Канади. Люди в церкві всі плакали зі зворушення. Я в імені всіх приявних подякував о. капелянові та просив його, щоб переказав українцям у Канаді поздоровлення від нас скитальців. Хор відспівав для о. капеляна М. Горошка многоліття.

По обіді в залі відбувся концерт у честь гостей з Канади. Діти вручували канадійським воякам цвіти. Тут о. капелян М. Горошко виголосив патріотичну промову. Він обіцяв, що буде старатися, щоб Канада забрала скитальців до себе. Він теж закликав до згоди і єдності, щоб не робити різниці між “східняками” і “західняками”, бо ми всі однакові українці, чи ті з Києва, чи зі Львова, чи ті з Вінніпегу.

Оплескам не було кінця. На приявних колосальне враження робило те, що о. капелян був в англійським військовим однострою, а говорив по-українськи і про визволення України.

Отець Горошко сказав також, що хто хоче розшукати родину в Канаді, чи передати листа, чи одержати пакунок — хай це передасть до його парафіяльної канцелярії, а канадійські вояки пересилатимуть це все до Канади.

ПОМІЧ З КАНАДИ

В таборі настало веселе і щасливе, повне надії життя. Ми одержали сталий контакт з Канадою. Нашими посередниками стали канадійські вояки, українці.

Українські канадійські вояки стали посередниками між скитальцями, а українцями Канади. З початку листування можна було вживати літунською поштою тільки почерез вояків. Люди приносили листи до мого парафіяльного уряду, а канадійські вояки, зокрема д-р Михайло Капуста, родом з Торонта, і д-р О. Гомик з Вінніпегу забирали від мене листи і пересилали до Канади до своїх родичів, а родичі в Канаді розшу-

кували рідню скитальців і передавали їм листи. Родина швидко відгукувалася і пересилала почерез вояків пакунки до скитальських таборів. Хто не мав родини в Канаді, то вояки давали пакунки від себе особисто. Велике признання і подяка належиться всім українським канадійським воякам за їхню подиву гідну працю і любов для українських скитальців.

Моїм особистим приятелем став д-р Михайло Капуста, член парафії св. Йосафата з Торонта. Його дружина це сестра Єпископа Кир Андрея Роборецького, який в тому часі був парохом церкви св. Йосафата. За посередництвом д-р М. Капусти я з цієї парафії одержав церковні ризи і Богослужбні книги. Також від о. пароха Андрея Роборецького, теперішнього Саскатунського Єпископа я одержував листи й пакунки. З вдячності за те я передав для парафії св. Йосафата в Торонті різьблений тризуб. Про цей тризуб пізніше я прочитав допис в "Будучності Нації", де сказано: "...Незабутньою пам'яткою для парафіян св. Йосафата — це дарунок тризуба від наших братів скитальців з Німеччини."

"Підчас війни наша парафія, а переважно Жіноче Т-во вислало пакунки нашим скитальцям. Коли Всч. о. С. Іжик, парох для скитальців у Ганновері, звернувся з проською про церковні ризи, то парафія св. Йосафата вислала для Всч. о. С. Іжика чотири пари церковних риз, великий Службник та інші церковні книги... Надзвичайно здивована була наша громада, коли д-р М. Капуста передав на руки о. пароха А. Роборецького гарно вирізьблений тризуб від о. С. Іжика на знак пам'ятки й подяки.

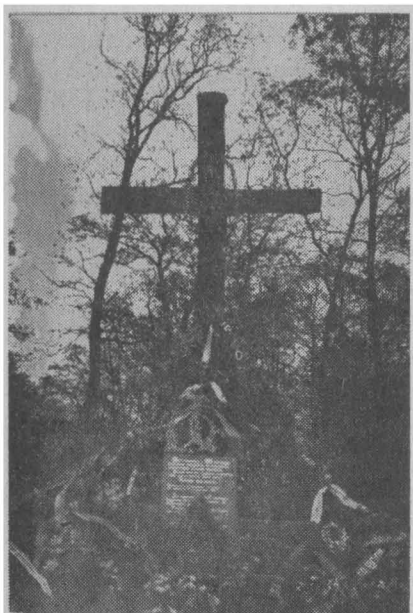
"Тому, що Україна тепер у кайданах, у смутку та недолі, герб вирізьблений на чорнім дереві, а під ним є слова: "Люд у кайданах, край у руїні — навіть молитись, ворог не дасть". У неділю 5-го січня парафіяльна заля була переповнена людьми, які прибули на посвячення цієї дорогоцінної пам'ятки. Торжество почато концертом... В часі концерту о. парох сказав промову. Промовляли теж сот. д-р М. Капуста і сот. д-р М. Луцик, які недавно прибули з Німеччини... Синьо-жовті стяжки були розтягнені від сцени до дверей, а присутні держали їх в руках підчас посвячення. На кінець п. А. Музика передав цей герб голові УКЮ, п. М. Босому, який в імені молоді приобіцяв, що молодь буде дорожити цією пам'яткою і що це буде для них пригадкою, щоб вони любили свій нарід, свою мову і пісню". ("Будучність Нації", Йорктон, Саск. 14 березня 1947 р. ст. 9).

На прохання о. капітана М. Горошка написав я скоро про німецькі концентраційні табори. “Новий Шлях” з Вінніпегу від дня 26-го січня 1946 р. помістив це під наголовком “Спомин українського священника з німецького концентраційного лягру”. Також газета “Америка” з Філяделфії помістила мій допис п. н. “Українці бувші політичні в’язні в німецьких тюрмах та концентраційних таборах — за інформаціями о. Семена Іжика”. Стаття закінчується закликом: “... Колишні в’язні потребують ліків, харчів та одягу. Посилайте Ваші жертви до Злученого Українського Американського Допомогового Комітету у Філадельфії”.

Життя в скитальських таборах оживилося, бо ми одержали зв’язок і поміч від українців Канади й Америки.

НА МОГИЛІ В ГАЛЛЕНДОРФІ

1-го листопада 1945 р. поїхав я на запрошення о. Йосифа Каменецького до табору в Галлендорфі, недалеко Бравншвайгу. Тут був досить великий табор, в якому було понад 1,000 українців та дві таборіві окремі церкви: католицька і православна. Завдяки старанням о. Й. Каменецького українська католицька церква була гарно збудована. З нагоди Першого

Листопада взяв я участь в посвяченні національного прапору і посвяченні пам’ятника на могилі замучених українських в’язнів. Вечером я з о. Й. Каменецьким відправили Панахиду на цій могилі. Могила була подаліше табору в лісі. З табору ми вирушили походом до могили. Після відправлення Панахиди, яку відправив о. Й. Каменецький, я виголосив проповідь. В проповіді я згадав про українських в’язнів, яких Гестапо розстрілювало, мучило по в’язницях і концентраційних таборах. Слова ці виголошував зі зворушенням, бо самий пережив гітлерівське пекло. Люди плакали. . .

В ПЕРШІ РОКОВИНИ СМЕРТИ МИТРОПОЛИТА

В листопаді 1945 року припали перші роковини від дня смерти Великого Митрополита Андрея Шептицького. Моїм бажанням було, щоб табір ім. Лисенка в Ганновері відзначив цей день врочисто. В тій цілі покликав я до життя спеціальний Громадський Комітет, який мав приготувати Святочну Академію. В склад Комітету входили українці католики й православні. Дня 17 листопада відправив я Заупокійну Богослужбу і Панахиду за упокій душі Митрополита Андрея в найбільшій ганноверській німецькій церкві св. Єлисавети. Співав церковний хор під керуванням Процяя. Ввечері у таборовій аудиторії відбулася Святочна Академія. Виконавцями програми були теж у більшості наші брати православні, які з великим пієтизмом ставилися до Особи Великого сина України, Митрополита Шептицького. Були два реферати, один від католиків, що його виголосив редактор Степан Волинець, другий від православних, що його виголосив Григорій Завадович. Деклямації виголосили В. Головин і О. Грінченко, обоє православні. Піано-сольо заграв віртуоз Вадим Кіпа, а сопранове сольо відспівала Наталія Олексієва, теж обоє православні. Хорові точки дала капеля ім. О. Кошиця, під керуванням проф. Сергія Горбенка (він теж православний). На маргінесі того можна тільки додати, що українська православна преса в Канаді вміє тільки в некультурний спосіб оплюгавлювати Слугу Божого Митрополита Андрея. Чому це так? Чим це можна пояснити? Хіба тим, що в таборі були правдиві православні зо Східньої України і Волині, а тут у Канаді — це переважно перевертні з Галичини.

ТАБОРИ В МЕРБЕКУ І АЛЕМ

Довідався я про новий табір скитальців у Мербеку, віддалений 45 кілометрів від Ганноверу. Це був табір в більшості балтійських народів. Українська група числила понад двісті осіб. Всі вони жили в німецькому селі, в гарних хатах. Провідником української групи був д-р Константин Третяк зі Золочева. Я тут відправив Службу Божу в німецькій євангелицькій церкві. Майже всі українці відбули св. Сповідь і прийняли св. Причастя. Кілька пар зголосилося до вінчання. Я приобідав

відвідувати цей табір кожного четверга, бо в неділі я мусів відправляти Службу Божу в головному таборі в Ганновері.

Я також відвідав польський табір в Алем на Вестфалії. Українців тут було тільки 50 осіб. Це були колишні копальняні робітники. Службу Божу я відправив у німецькій католицькій церкві. Тут знову зголосилося кілька пар до вінчання. Як з цього бачимо, по таборах найбільше було шлюбів, пізніше хрестин. Похоронів було дуже мало.

ПЕРШИЙ СОБОРЧИК У ГАННОВЕРІ

При кінці місяця листопада 1945 р. відбувся перший Соборчик українських католицьких священиків англійської зони Німеччини. Цей Соборчик відбувся під проводом о. декана Пет-

УКРАЇНСЬКІ КАТОЛИЦЬКІ СВЯЩЕНИКИ АНГЛІЙСЬКОЇ ЗОНИ В НІМЕЧЧИНІ В 1946 РОЦІ.

Сидять: о. С. Іжик, о. Михайло Москалик, о. Семен Іванчук, о. д-р Філімон Побігушка, о. декан Петро Романишин і о. Николай Збир. — Стоять в першому ряді зліва до права: о. Евтимій Мельничук, о. Євген Олійник, о. Ярема Гаврилюк, о. Григорій Фуканьчик і о. Ярослав Елиів. — Останній ряд зліва до права: о. Марко Стек, о. Йосиф Каменецький, о. Богдан Бачинський, о. Павло Смаль і о. Роман Закревський.

ра Романишина, пароха з Бургдорфу. На Соборчик прибули такі священники: о. декан Петро Романишин з Бургдорфу, о. Михайло Москалик з Госляру, о. Йосиф Каменецький з Галлендорфу, о. Богдан Бачинський з Брауншвайгу, о. Михайло Була з Бад Дрібургу, о. Раковський з Бад Гранду, о. студит Іван Петерс з Бад Дрібургу, о. Ярема Гаврилук з Госляру, о. Євген Олійник з Геттінгену і о. Семен Іжик з Ганноверу. Ми всі священники відправили Соборну Службу Божу у великій німецькій католицькій церкві св. Єлисавети при Геллертштрассе. Проповідь виголосив о. Йосиф Каменецький. В церкві було досить поважне число людей.

По обіді в моїй резиденції при Целлерштрассе відбулися ділові наради, якими проводив о. декан Петро Романишин. Основну доповідь про “Наше душпастирство в нових обставинах”, виголосив о. Михайло Москалик. Після доповіді розгорнулася широка дискусія. Священники, о. Петерс (німець), о. Москалик і о. Романишин давали практичні для нас поради, бо вони вже були довше в Німеччині. Спільні наші наради розв’язали деякі труднощі й причинилася до більш успішного ведення душпасирської праці в скитальчих таборах.

ПОЇЗДКА ДО БОНН

Довідався я, що в Рургебіт, у містах Кельн і Бонн живе багато українців у польських таборах. Набрал я охоти відвідати ці табори. Далека це дорога понад 400 кілометрів від Ганноверу. Поїхав я поїздом. Подорож була дуже тяжка. Поїзди були так переповнені, що не було місця де сісти. Треба було цілу дорогу їхати стоячи. Приїхав я до Кельн і оглянув славну катедру, яка була трохи ушкоджена бомбами. Зайшов я до великого польського табору. Тут було досить українців. Мені сказали, що тут приїжджає з Дортмунд український католицький священник о. Патрикій Патрило, ЧСВВ. Командант табору сказав мені, що він приймає тільки військових священників, а не цивільних. Отець Патрило вбирався у військовий англійський одяг і їздив мотоциклом. Я “цивіль” в Кельн не мав, що робити.

Поїхав я до поблизького міста Бонн, що є тепер столицею Західньої Німеччини. Тут зайшов я до польського табору. Зголосився до команданта табору і сказав йому, що хочу відвідати українців та відправити Службу Божу.

Щодо Служби Божої, то командант сказав мені, що мушу мати дозвіл від польських священників. Зайшов я до польських священників. Їх було двох: о. Свобода і о. Кавські. Вони радо мене приймали і сказали, що могу в їх каплиці відправити для українців Службу Божу.

Ці священники розказали мені цікаву історію: Першим “священником” у польському таборі в Бонн був органістий. Він перебрався в священничу рясу і заявив командантові табору, що “біскуп” назначив його “пробошем” у таборі. Відправляв Служби Божі, сповідав і давав шлюби. Мешканці табору навіть не спостерегли, що це є обманець. Навіть хвалили його за гарні “казання”. Він звінчав може понад п’ятдесят пар. По кількох місяцях до табору приїхала одна польська родина, яка походила з цього самого села, що і органістий. В неділю, як вони побачили органістого біля престола, то крикнули: “то не єст ксьондз, але наш органіста!” Таборова поліція арештувала самозванчого “ксьондза”.

— А ми — кажуть мені ті священники — мусимо тепер всьо поправляти. Повінчані пари мусіли щераз іти до шлюбу.

Про мій приїзд до табору довідалися українці. Вони запросили мене до себе в гості. Дуже вони втішилися, що побачили українського священника. З хлопцями і дівчатами я зробив пробу хору, щоб могли наступного дня відспівати Службу Божу. Через голосники проголошено, що завтра буде перша греко-католицька Служба Божя. Перед початком Служби Божої кілька годин я сповідав. Каплиця була переповнена людьми, між якими було досить поляків. В часі моєї проповіді всі плакали.

Тяжко було мені пращатися з цими людьми. Вони не хотіли мене пустити. Але не було ради мусів я вертатися до своєї головної парафії, до Ганноверу. Хоча я був змучений довгою дорогою і працею, але мав велике внутрішнє задоволення, що сповнив обов’язок священника-місіонера.

ПОЛЬСЬКИЙ ШОВІНІЗМ

Українців, які жили в містечку Мербек, яких я часто відвідував і відправляв для них Служби Божі, переселили до польського табору до Вітерсгайму. Провідником української групи був д-р Третяк. Одного дня він звернувся з проханням до команданта табору, щоб він дав дозвіл приїхати мені відправити для українців Службу Божу. Командант сказав, що він дозволяє, але відносно вживання каплиці, то треба мати

дозвіл від польського священика Тими. Коли до цього священика прийшов д-р Третяк і просив його, щоб дозволив каплиці на Службу Божу, ксьондз Тима накинувся на нього з криком: “Нех мі пшийдзе тен поп до косцьола, то я го застжеле. Українцув тжеба тилько ржнонець!” . . . (“Нехай мені прийде до костела цей піп, то я його застрілю. Українців треба тилько різати!”)

Коли я приїхав до табору до Вітерсгайму, д-р Третяк сказав мені про польського шовініста, ксьонзда Тиму. Я сказав, що Службу Божу відправлю в хаті, а до польського костела не піду і не буду просити ласки в цього шовініста. З одної таборової кімнати повиносили хлопці ліжка і всі речі. Оставили один столик, при якому я відправив Службу Божу. Вікна були заслонені. Люди зі зворушення дуже плакали.

Довідався про це командант табору. Хоча він самий поляк, але пішов до свого ксьондза і приказав йому перепросити українців. Ксьондз Тима мусів з проповідальниці заявити: “Нам з українцями тжеба жиць в згозде, бо то теж наруд словянські” (Нам з українцями треба жити в згоді, бо це також словянський нарід).

Але я з цим священиком не стрічався і до його каплиці не йшов правити Службу Божу.

РІЗДВЯНІ СВЯТА 1946 РОКУ

На Свят-Вечір 1946 року всі мешканці табору ім. Лисенка зібралися у великій залі. Тут спільно відспівали кілька колядок. В імені української католицької церкви я зложив побажання всім мешканцям табору, а в імені української православної церкви побажання зложив о. Григорій Антохів. Від Таборової ради побажання складав проф. К. Подільський. Опісля всі розійшлися по своїх кімнатах на святу-вечеру.

На Різдво відправив я Службу Божу, а по полудні мій церковний хор ходив з колядою. Вечером прийшов з колядою до мене, до мого помешкання православний церковний хор враз зі своїм настоятелем о. Григорієм Антоховим. Пізніше прийшов до мене з колядою світський хор ім. Кошиця, під проводом проф. С. Горбенка. Отже ці перші Різдвяні Свята на волі пройшли мені дуже весело.

По Йорданських Св'ятах, я ходив відвідувати зі свяченою водою всіх мешканців табору. Це дало мені нагоду заізнатися особисто зо всіма нашими таборянами.

МОЇ ЗНАЙОМІ

В таборі я мав багато знайомих і приятелів. Про деяких я вже згадував, як родини: Івануцьків, Білик, Матла, Скотніцький, Яхніцький, Батько, Сковчильс, Жукровський, Холод, Шехович, Беник, Кубарський, Горбенко, Іваник, Лесик і багато других. Одного разу заізнав я Ярослава Попеля і його дружину Надію. Вони прибули до Ганноверу з польського табору. Ярослав Попель походив родом зі Самбірщини, де я в сусідньому селі Бабинці був сотрудником. Його дружина Надія Петрівна походила родом зі Сталіно (вони живуть зараз в Торонті). Надія працювала в редакції таборового Бюлетена разом з Олександром Матлою. Редактором Бюлетеня був Юрій Сірий-Тищенко. Про родину Попелів згадую спеціально тому, що вони були дуже добрі для мене. Ярослав працював у Церковному комітеті, а Надія допомагала мені в парафіяльній канцелярії. В моїй парафіяльній канцелярії працював також мгр. Іван Костюк і Іван Коцур (вони тепер є в ЗДА).

ПРИЗД О. ДР. В. КУШНІРА

До історичних подій не тільки табору ім. Лисенка в Ганновері, але для всіх скитальців в Європі треба зачислити приезд о. др. Василя Кушніра з Вінніпегу, президента Комітету Українців Канади та голову Фонду Допомоги Українців Канади. Достойний гість з Канади прибув до Ганноверу в середу 20-го лютого 1946 року. Ми знали, що українці Канади вислали свого представника, щоб рятувати українських скитальців перед загрозою репатріації та поробити старання про виезд до Канади. Тому з великим одушевленням приймали всі скитальці о. д-ра В. Кушніра, як свого захистника.

В Ганновері о. др. В. Кушнір замешкав у моїй резиденції при Целлерштрассе. В середу ввечері мав він зустріч з Управою табору та представниками організацій. В четвер 21 лютого в 10-тій годині ранку у величавій церкві св. Єлисавети відправив о. др. В. Кушнір Службу Божу, в асисті Студита о. Івана Петерса і моїй. Співав церковний хор, під управою Андрія Галярника. Церква була виповнена по береги. Тут були українці й католики і православні. В своїй довшій проповіді о. др. В. Кушнір порівнював нашу скитальщину до мандрівки ізраїльського народу до обітованої землі. Він висловив надію, що і скитальці дійдуть до своєї обітованої землі.

Всесв. о. др. Василь Кушнір

По Службі Божій я висловив подяку для о. др. В. Кушніра. Рівно ж подяку висловив православний священник, о. Григорій Антохів. Хор відспівав многоліття для гостя і для всіх канадійських українців.

Вечером у таборовій залі відбувся концерт в честь президента КУК, о. др. В. Кушніра. Тут були виголошені привіти від Таборової управи і організацій. Приявний був також директор УНРРА, п. Моррен. Промову о. др. В. Кушніра вислухали всі з великою увагою. Сльозами радості прийняли висловлений гостем привіт від українців Канади і запевнення помочі й рятунку.

Висловив також о. др. В. Кушнір признання мешканцям табору за те, що табір так добре зорганізований та що він самовистарчальний — має власні церкви, школи та варстати праці.

Гість з Канади кинув луч світла надії і заохоти до витривалости. З його прибуттям ми відчули, що ми не є опущені, що за нами стоять брати з Канади. По відвідинах кількох таборів в англійській зоні, о. др. В. Кушнір поїхав на американську зону Німеччини.

В ОБОРОНІ УКРАЇНСЬКОЇ КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ

В 1946 році припадала перша річниця насильної ліквідації Української Католицької Церкви на Рідних Землях. Сталося це на т. зв. Львівському Соборі, скликаному Ініціативною Групою трьох священників-відступників: Костельник — Мельник — Пелвецький. Українська еміграція сильно зареагувала проти насильства над Церквою в Україні. По всіх таборах відбувалися протестаційні маніфестації. Дня 14 квітня 1946 р. в Квітну неділю наш табір у Ганновері влаштував маніфестацію У величавій церкві св. Єлисавети я відправив Службу Божу. Дуже багато було православних на цьому Богослуженню, співав також православний хор. При вході до церкви лежала на столику Протестаційна Листа, на якій кожний підписувався на знак солідарности. Короткий текст протесту був такий:

“Ми підписані українські скитальці в Ганновері, зібрані дня 14 квітня 1946 р. в церкві на спільному Богослуженню заносимо гарячі молитви до Всевишнього Справедливого Бога про сильну оборону переслідуваної й насильно ліквідованої на Рідних Землях нам так дорогої Матері Української Греко-Католицької Церкви...” Крім цієї Протестаційної Листи, українці католики підписали ще Заяву Вірности, яку ми переслали до Апостольської Столиці. Ця Заява звучала так:

“...Ми українці католики, що змушені силою політичних воєнних обставин жити на скитальщині в Ганноверському таборі в Німеччині, з болем серця довідалися, що большевицька влада насильно й рафінованими способами нищить і ліквідує найдорожчу нашу Матір Українську Греко-Католицьку Церкву. Ми зараз тут на чужині безсильні станули чинно в обороні нашої святої прадідівської віри. Обмежуємося до сильного протесту проти перетягання наших братів і сестер на російське православ'я. Рівночасно заявляємо, що чим більше ворог намагається знищити св. католицьку віру, тим сильніше й вірніше ми будемо її триматися і боронити!

“Перед Всевидючим і Справедливим Богом урочисто присягаємо, що останемо nadalше вірними дітьми Матері св. Католицької Церкви, Святішому Вселенському Архирееві Папі Римському та нашій Українській Католицькій Ієрархії...”

По закінченні Служби Божої ми всі вирушили походом до табору, де в залі відбулося Протестаційне Віче, на якому промовляли представники організацій — католицьких і право-

славних. В залі привним роздано лєтючи, які видала Організація Українських Націоналістів. В цих лєтючках між іншим було написано таке:

“... Українці на чужині! Большевизм, вірний і послідовний наслідувач російського імперіалізму, одягнувшись у криваві ризи московського православ'я, чинить на Західніх Українських Землях нечувані в історії культурного людства насильства над свободою сумління і релігії... Церква на Західніх Українських Землях — це осередок духової і національної культури. Це могутня підпора в боротьбі українського народу за незалежність і національну волю... Комуністи тепер рік тому заарештували всіх українських католицьких єпископів і багато священників. Тих, що осталися, примусили перейти на православ'я... Утиски над релігією, насаджування зброєю російського православ'я не заламало фронту боротьби. Українське католицьке духівництво доказує геройських чинів... Українці на чужині! Будьте гідні своїх душпастирів на Рідних Землях та своїх героїчних братів і сестер, які не боялися торгур ворога й осталися вірними своїй Католицькій Церкві. Ви тут на чужині єднайтеся довкола своєї Церкви та зміцніть всі ваші сили до боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу...”

ТАБОРОВИЙ КОМІТЕТ

Мешканці табору підлягали Дирекції УНРРА-Тім ч. 246. Директором був п. Моррен, а культурно-освітньою референткою при УНРРА, панна Колярд (бельгійка). Директор Моррен до своєї помочі покликав Комітет Табору. Розпорядок про покликання Комітету звучав так:

“... До мешканців табору ім. Лисенка в Ганновері! На підставі розмов із представниками різних груп мешканців нашого табору, я покликав до життя Комітет Табору, завданням якого є співпрацювати з Дирекцією УНРРА та Комендатурою (Англійської окупованої армії) в інтересах і для добра мешканців табору. Склад Комітету є такий: Юрій Тищенко (голова), Кость Подільський (заступник), о. Семен Іжик, о. Григорій Антохів, Олександр Матла, Теодозій Крупа, пані Чубко, О. Погорілий, О. Жолопківський, С. Турукало, І. Головацький та Іван Куниця. Члени Таборового Комітету мають моє повне довір'я, і я прошу всіх допомагати мені і Комітетові в праці для добра табору й підтримання його доброго імені. Директор Моррен (в. р.)”

В ТАБОРАХ ВІДЖИВАЄ ПЛАСТ

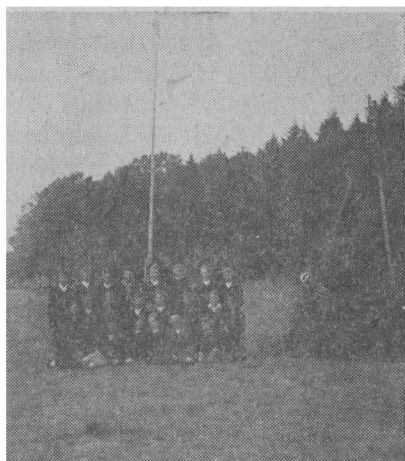
На американській зоні Німеччини українські скитальці з початком 1946 р. почали організувати Український Пласт. У нас на англійській зоні Пласт організовано в таборах Гайденав, Ганновер, Галлендорф і Брауншвайг. В таборі ім. Лисенка організаторами Пласту між іншими були: Олександр і Ірина Матли, Теодозій Крупа, о. С. Іжик, Володимир Шехович, Павло Багацький, А. Яблонський, Баляс і другі.

Першу інформаційну доповідь про Пласт я виголосив в таборовій залі. Павло Багацький (Брат Тигр) у таборовім Бюлетені від 30 березня 1946 р. писав таке:

“... 29 березня 1946 р. в залі нашого табору відбулася інформаційна доповідь о. Семена Іжика на тему “Історія і завдання Скавтіngu-Пласту”. Доповідач подав досить широко історію світового Скавтіngu, змалювавши при тім привабливий духовий портрет його основника, англійського генерала Баден Павля. Далі розповів про історію розвитку українського Пласту на Рідних Землях від кволих його спроб на Наддніпрянщині та широкого розросту Пласту в Галичині перед і по Першій світовій війні. Доповідач накреслив також ідейні засади цієї організації молоді, як і особливі методи її праці,

Жовтодзюби з табору ім. Лисенка в Ганновері на ваканційній оселі в Беннігзен. Липень 1946 р. Між дітворою о. С. Іжик і пластун сеньор А. Яблонський (помер на еміграції у Франції)

Курінь Юначок з Ганноверу в таборі в Беннігзен. Місяць липень 1946 р.

навіть програм іспитів, ілюструючи все це добрими прикладами, тут же підкреслив він і те, що саме цій організації дає таку силу, розгін і привабливість. Доповідь була вислухана присутніми з великим заінтересуванням... Віримо, що батьки, учителі, які цю доповідь вислухали, рознесуть по таборі здорову ідею Пласту, і незабаром ця організація в нас повстане. Скоб! — Брат Тигр.”

Пластова організація розширилася дуже швидко в таборі в Ганновері. В липні 1946 р., стараннями інж. Володимира Шеховича, зорганізовано пластові табори на вакаційній оселі в Беннінгсен. Я був у цьому таборі капеляном і виховником жовтодзюбів.

Як звичайно, життя на пластовому таборі було дуже веселе. Гарні й незабутні спомини, ще й досі є живі в моїй пам'яті.

СВЯТО МОЛОДІ В ГАННОВЕРІ

Не вся таборова молодь могла ввійти в організацію Пласт. Було багато старшої молоді, якій вже запізно було вступати в пластові гуртки й переходити пластові проби. Тому проф. др. Василь Плющ зорганізував Клуб Української Молоді. В скороченні звучала назва КУМ, що давало часом притоку до насмішок. Пізніше цей Клуб Української Молоді став основою нової молодняцької організації Спілки Української Молоді (СУМ).

21 липня 1946 р. з ініціятиви Клубу Української Молоді та Пласту в таборі ім. Лисенка в Ганновері, відбулося велике Свято Молоді. В програму входили: ранковий звіт, перемарш-дефіляда, Служба Божа на майдані, фізкультурні вправи, різного роду змагання та забави.

По Службі Божій я виголосив палку промову до численної зібраної молоді, яку тут подаю в цілості.

МОЄ СЛОВО ДО МОЛОДІ

Українська Молоде!

Коли гляну на струнко уставлені лави Клубу Української Молоді, Пласту, гімназійного юнацтва, шкільної дівчороти ось тут на таборовому майдані, на цьому спільному святі, то моя думка лине ген до Льва-города, а зір спочиває на площі “Сокола-Батька”...

Там часто злітались, наче птахи до гнізда Січі, Соколи,

Пластуни, Луги та творили одну родину з одною метою та одним ідеалом. А як вершок та вияв найбільшого ідеалізму пригадується мені пам'ятний день 7 травня 1933 р., що минув під кличем “Українська Молодь Христові!” Непроглядні тисячі молодого цвіту промаширували маніфестаційно вулицями Львова й на площі “Сокола-Батька” під час польової Служби Божої піднесли руки вгору, складаючи присягу на вірність Христові.

Слова присяги: “Ми хочемо Бога!” — пронеслися на хвилях вітру ген далеко за Збруч і почули його молоді Брати, яким заборонено було виявити назовні свої найсвятіші релігійні переконання та впоювано в них, що “нема Бога”, “не хочемо Христа!” Але бачу, що ворог не потрапив таки вирвати з Ваших сердець Бога, не спромігся знищити те, що ви виссали з грудей своїх матерів, чим були надхнені степи широкої України, чим насичений Дніпро-Славути, що засіяв св. Володимир Великий, за що клали свої чубаті голови Козаки-Запорозжці, чим просяклий наш чорнозем, чим напоений весь простір соняшної України, те, що перейшло в кість і в кров, того ніхто не знищив і не знищить!

Це ж діло Всемогутнього Бога!

А хто ж “Яко Бог? і сили пекельні не одоліють, не переможуть її” і не перемогли!

Ось тут своєю поведінкою запевняєте Ви нас, що з Богом починаєте в молитвах до Всевишнього про благословення Ваших юних поривів, Ваших починів.

Отже ж це найкращий доказ і найбільша запорука кращої майбутности не тільки Вашої, але й цілого народу, бо яка молодь, такий буде й нарід.

Молодь — це ж “цвіт України й краса”. Це ж життя, це ж мрія, це ж надія, на яку глядять батьки, учителі, вихователі як на своїх наступників.

Борці чекають на Вас, як, на своїх помічників, а поневолений нарід глядить на Тебе, Дорога Молоде, як на свою волю!

Чуеш, Українська Молоде, що “на Тобі мільйонів стан стоїть, що за долю мільйонів муσιш дати Ти відповідь.”

Чи здаєш собі з цього справу? Чи бачиш, що “люд у кайданах, край у руїні, навіть молитись ворог не дасть!”

Чи знаєш, що Ти маєш принести визволення!

Чи здаєш собі справу з цього, що ми тут, на скитанні, на

чужині, викинені з-під теплої рідної стріхи, живемо з ласки чужого світу, а невдовзі будемо здані на власні сили.

Чи здаєш собі справу, що на Тебе звернені очі всіх чужинців, які обсервують Твої кроки, Твою поведінку, Твою роботу, Твої здібності. І по Тобі судять і судитимуть весь наш нарід.

Чи знаєш, що Ти тут на еміграції є мірилом і що кожний з Вас для чужинця є послом української справи. По Вас пізнає світ: “Чиї Ви сини, яких батьків, ким і за що закуті.”

Чи знаєте, що від Вашого поведження рішатиметься доля Ваша і доля цілої нашої еміграції? Чи відчуває Ваше серце той жах боротьби братів-ровесників з Карпатських гір?

Чи доходять до Ваших ушей стогін батьків, братів, сестер за ґратами тюрми? Чи ж не чуєте брязкіту кайдан закутих братів по замерзлих снігах за кільчастими дротами? Чи ж можете Ви бути байдужі, коли Край купається в крові, коли Батьківщина у вогні горить, а ми самі непевні завтрішнього дня?

Чи ж можете затикати вуха, щоб не чути братнього крику про порятунок? Хто ж їм і нам допоможе? Хто ж їх визволить? Світ? Чужа ласка? Милосердя? Гуманність? Конференції?

Ні, мої Дорогі! Сила в нас самих! Як самі собі не поможемо, то ніхто нам не поможе. Як власними кістками і власною кров'ю не промостимо собі шляху до волі, то її мати не будемо.

Волю здобувається не плачем, не просьбами-меморіями, а мечем і боротьбою.

Ось ясний і відкритий шлях перед Тобою, Молоде!

Чи Ти приготована на це? Чи ж маєш на це знання, фах, гарт, вправу й готовість?

Хто ж це дасть Тобі, хто ж Тобі в цьому допоможе?

Знання і фах добудеш у школі, а гарт, виховання, готовість здобудеш у організації.

То ж працюйте, учіться, гартуйтеся всі в організаціях своїх. Не марнуйте ні хвилини на пусті забави. Бо в тому критичному стані, в якому тепер перебуваємо, не час на гульню, танці, горілку, розпусту, сварку, або партійність. Бо ж це злочин і непростий гріх перед Богом і перед нацією.

За Твоє життя зажадає колись нація рахунку. Коли відчиняться Золоті Ворота Вільної Батьківщини, то на них стоятимуть завзяті зелені лицарі й будуть гостро питати: “Що ж Ти робив на еміграції?” Покажи, що в твоїй голові і що в руках? Чи Твоя голова повна знання й досвіду, і Твої руки чи озброєні ремеслом?

“З пустою головою і з порожніми руками нікого не пустимо!” “Бо тут все знищено і треба власними силами відбудувати!”

Всяких дармоїдів, самогонщиків, морально низько занепалих, тих усіх, що своїм поведженням псували українське ім'я перед світом, гонитимуть далеко від Золотих Воріт, щоб не заразити тих чистих, мов хрусталь, синів України, які щоденно власною кров'ю обмивалися.

А тих, що не змарнували ні хвилини, покінчили школи, набрали фахового знання, вивчили чужі мови, покінчили курси, навчилися ремесла, жили морально, виховувались у добрих організаціях, тих, які гідно репрезентували Україну перед чужинцями, для тих широко відчинилися Золоті Ворота Батьківщини.

Ось, Дорога Молоде, прийми тих кілька слів від мене, священика — приятеля Молоді, як бажання, просьбу, вимогу від цілого народу, старшого громадянства, яке дорожить Тобою, Молоде, і чекає від Тебе кращого завтра.

Пам'ятай, Дорога Молоде, щоб гаслом Твого життя, куди б Тебе доля не кинула, було: “Вірність Батьківщині, поміч іншим.”

“Бог і Україна” — ці слова повинні бути вириті в Твоєму серці та написані на Прапорі, з яким підеш у боротьбу.

Хай між Вами запанує згода, любов, братерство.

Не тільки на словах і в мріях будьмо соборниками, але і в практичному чині, а тоді напевно засіє нам сонце волі!

(Це моє слово до Молоді було поміщене в Бюлетені табору ім. Лисенка в Ганновері липень 1946 р.)

УКРАЇНСЬКИЙ ТАБОР У ЛЯДЕ

Стало від початку 1946 року я доїжджав два рази в місяць до українського табору в Ляде недалеко Мінден у Вестфалії. Тут було досить багато українських скитальців, це переважно були молоді люди, яких німці насильно вивезли на роботу до Німеччини. Службу Божу я відправляв у гарній великій залі. В короткому часі тут зорганізовано гарний церковний хор. Цей хор вивчав також світські народні пісні й давав часто концерти з нагоди національних свят.

Український католицький церковний хор в Ляде біля Мінден.
Посередині таборовий душпастир о. С. Іжик

ВІДВІДИНИ ТУБЕРКУЛОЗНО ХВОРИХ

Около 50 кілометрів від Ганноверу була санаторія для туберкулозних скитальців в Бад-Мюндері. Цією санаторією опікувалася організація УНРРА. Я часто відвідував цю санаторію, а одного разу приїхав я зі своїм церковним хором. Я відправив Службу Божу, а опісля відбувся концерт для хворих. Також обдарили ми хворих харчовими пакунками.

З вдячності за те хворі написали до мене листа з підписами ось такого змісту:

“... До Всечесного Душпастиря Греко-Католицької Церкви міста Ганноверу Отця Семена Іжика, Художнього Хору та парафіян цієї Святої Церкви.

Всечесний Отче!

Ми, хворі на туберкулозу українці, що лікуємося в шпиталі УНРРА в Бад-Мюндері, греко-католики і православні, складаємо Вам і Художньому Хорові Вашої церкви свою найщирішу подяку за велику радість, яку Ви нам зробили, відправивши для нас Службу Божу в нашому шпиталі. Молимо Милосердного Господа Бога, щоб повернув нам здоров'я, а Вам, щоб дав сили служити нашому многострадальному українському народові.

Півсотні українських хворих від всього серця дякують братам парафіянам Ганноверської греко-католицької церкви за харчову допомогу, зроблену нам Вашими подарунками.

Просимо Вас, Пан - Отче, цю нашу сердечну подяку передати українцям греко-католицької церкви у своєму пастирському слові і молитися разом з нами за найскорше поєднання всіх українців в одну сім'ю у своїй рідній хаті.

Ваші подарунки, брати і сестри, гартують наші надії і підносять віру, що встане Україна!

Нехай же благословенство Святішого Вселенського Архидієєрея Папи Пія XII та Ваші, Пан - Отче, молитви допоможуть усім українцям єдиними бути!

Дня 18 червня 1946 р. — Проф. Г. Завадович і п'ядесят підписів від хворих. (Тут хочу заважити, що проф. Г. Завадович був православний зі східних земель).

ЛІГА УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ В'ЯЗНІВ

Українські політичні в'язні, які в 1945 році вийшли з німецьких концтаборів і тюрм на волю (подібно, як це сталося зі мною 15-го квітня 1945) створили в липні 1945 р. у Мюнхені свою стану організації під назвою Ліга Українських Політичних В'язнів. В скорому часі по всіх таборах американської, англійської та французької зони Німеччини творилися Відділи ЛУПВ. Я теж відразу включився в цю організацію та враз з др. Теодозієм Крупою оснував Відділ ЛУПВ у Ганновері, який пізніше став Централією ЛУПВ на англійській зоні Німеччини. До нашої Централі належали такі Відділи: Бравншвайг, Дельменгорст, Годенав, Госляр, Галлендорф, Гамбург, Гайденав і Мюнстер-Лягер.

В днях 29 і 30 червня 1946 р. у Мюнхені відбувся Перший Конгрес Українських Політичних В'язнів. Головою Головної Управи ЛУПВ вибрано тоді редактора Василя Пасічняка. Нашу Централію з Ганноверу репрезентував на цьому Конгресі др. Т. Крупа.

Перший З'їзд українських політичних в'язнів англійської зони відбувся літом 1946 р., під проводом др. Михайла Марунчака, організаційного референта ЛУПВ з Мюнхену. Заупокійну Службу Божу за погибших в'язнів я відправив у церкві св. Йо-

сифа в Ганновері. Відправив я теж Панахиду і виголосив доповідь. Опісля у таборовій залі відбулася конференція представників всіх Філій ЛУПВ англійської зони.

Головну доповідь про діяльність ЛУПВ виголосив др. Михайло Марунчак (який зараз живе у Вінніпегу). Тут подаю виїмки з цієї доповіді:

ЛУПВ КІНЧАЄ ОДИН РІК ПРАЦІ

“... Першого липня 1946 року минає рік, коли то гурт активу українських політичних в'язнів, по виході з німецьких концентраційних таборів і тюрм рішив оснувати товариство, що занялося б об'єднанням українських політичних в'язнів, та дало б їм руку матеріальної й моральної допомоги, що її в той час потребували ті, що босі, голодні, виснажені фізично до крайности виходили з концентраційних націонал-соціалістичних таборів. Ніхто інший, а вони самі ці, котрим усміхнулося щастя волі мусіли подбати про це товариство. Українська суспільність була заскочена подіями. Німеччина, згідно зі сподіваннями розлетілась, але далше не сталося те, чого всі очікували. Прийшло загальне замирення. Настало розгублення в планах й сподіваннях а на захід не переривалися колони політичної української еміграції. Більшість цих нових скитальців була задивлена в себе. Притаманна еміграційна риса зарисовувалася вже в початках. Суспільної помочі ні від кого не приходилось нашим політв'язням ждати. Тому і серед таких умовин прийшлося нашим друзям оснувати в дні 1 липня 1945 Лігу Українських Політичних В'язнів. Однак й не тільки тому постала ЛУПВ. Вона в своєму первісному статуті поставила одно зі своїх передових завдань скромно сформульоване в другім параграфі цього ж статуту. Це збирання матеріалів з побуту українських політичних в'язнів в німецьких концтаборах і тюрмах та їхнє публікування.

“Не лише konieczність кликала їх до цього. Політична конюктура, що сприяла, й українська рація, що наказувала, давали поштовх до цієї так важкої установи. Не без труднощів і перешкод приходилося її оснувати. Треба було проломлювати і прорубувати шляхи й стежки, чого наші політв'язні не злякалися і з чим стрінутись вони сподівалися. Чей же в перше заговорено про українського політичного в'язня німецького

режиму. Про нього не знали або знали дуже мало не тільки чужі, а навіть і свої. В націонал-соціалістичних концтаборах були тільки за державною номенклатурою руські, поляки, чехи і румуни. Сотні й тисячі наших друзів мусіли носити чужі літери “Р”, “П”, “Ч”, “Ру”, та зненавиджені їм символи.

«Виказка українського політичного в'язня ЛУПВ з червоним трикутником та святою літерою “У” була частинно моральною винагородою. Чужинцям відчинилася очі не тільки на українського політичного в'язня німецького режиму. Для них стали чимраз більш зрозумілі й ідеї, за які і попадались українці в тюрми і концтабори не лише німецького періоду, але всіх окупацій, які тільки в Україні існували. Треба було знаходити вихідну точку нашої праці та нашої сили, нашого опертя. Її українські політичні в'язні знайшли. За ними були довголітні роки тюрми та концтаборів, за ними була фактична неписана паперова легітимація. За ними був український резистанс та спорідненість ідей, за які карались сотні тисяч політв'язнів інших народів. Й ця минувшина й спорідненість давала спільний поміст до взаємного розуміння та витичних в дальшій праці. Це в першій мірі спричинило наше об'єднання з іншими народами в Центральній Міжнародній Унії Політичних В'язнів (в скорочені ЦІУПП), але вже під своїми прапорами й емблемами.

«Управа Ліги Українських Політичних В'язнів задивлена у вищі цілі українського політичного в'язня не забувала також про те, що треба було дати йому вже в перших початках, а саме дати одяг і удержання.

«Розуміється не всім. Кожний хотів відтяжити ЛУПВ та своїми власними силами старався про це. Та були однак сотні, яким треба було нести цю поміч. Їм фізична спроможність не дозволяла на це й Ліга з цією помічю їм поспішала. Цю поміч подано рівно ж сотням вдовам й сиротам по колишніх політв'янях. В тій цілі основано гуртожиток ЛУПВ, урухомлено кравецькі і шевські варстати та зорганізовано лікарську опіку наших добродійних лікарів. Заспокоївши частинний голод матеріальної помочі, Управа подбала також про навчання українського політичного в'язня. Покликано до життя Український Народний Університет при ЛУПВ. Філії його основано по всіх більших еміграційних скупченнях, з викладів яких користали і користають не тільки політв'язні але всі охочі вчитися. Закипіла теж відчитова та імпрезова праця. Український

політв'язень жадний був цього. Це доповнювало виховну сторінку нашої культурно-освітньої референтури ЛУПВ. За прикладом друзів політв'язнів з Мюнхена пішли інші осередки українських політичних в'язнів. Їм з поміччю поспішили мюнхенські політв'язні, що за собою мали досвід праці, а своїм сильним центром надавали в тій праці певні напрямні. Для тієї цілі покликано при ЛУПВ особіну Зв'язково-Організаційну референтуру, що була б лучником-зв'язу в тій великій будівлі, що нею ставала ЛУПВ. В той спосіб творилася моральна а вкінці і формальна зв'язь українського політичного в'язня зорганізованого в ЛУПВ. Нові клітини побудовані були на тих самих статутах, що й перше матірне звено, яке в дуже короткому часі стало фактично Централєю Ліги Українських Політичних В'язнів. Щоб цій зв'язі надати сталу контактну форму, Зв'язково-Організаційна Референтура видає Бюлетень з всіма філіями та цілим членством. Культурно-ідейному зв'язкові служить "Літопис Українського Політв'язня", виданий Пресовою Референтурою ЛУПВ, що в першій мірі стає літописом-анналами українського політичного в'язня, які береться оформлювати нова інституція ЛУПВ — це Науково-Дослідчий Інститут Української Мартирології, який притягає до цієї праці поважні сили українського наукового світу.

«Можливості які давала нам хвилина та обліг, що стояв перед нами, заставляв Управу Ліги вже в початках подати дружню руку українським політв'язням теж ненімецьких режимів. В дійсності ідейна зв'язь завсіди була, а пройдені спільні пережиття хоч в різних окупаційних режимах скріплювали її. Треба було цій ідейній зв'язі надати ще формальну, організаційну. Тому й не диво, що десятки й сотні відгукнулись на наші реєстраційні заклики. І сьогодні Ліга, що в початках була формальною організацією українських політичних в'язнів німецького режиму, стає під кінець 1945 р. організацією всеукраїнського політичного в'язня. Квітнева Конференція Представників ЛУПВ підтвердила й почин Управи одобрила.

«Так то ЛУПВ з малого мюнхенського ядра, ініціативного гурта українських політичних в'язнів німецького режиму стає організацією всеукраїнського характеру, без огляду на фізичні кордони, що перепоясували роками українського політичного в'язня з одної сторони, як теж з другої без огляду на внутрішню ідейну політичну програмовість й тактику. Ідея УССД — це політична програма ЛУПВ.

ПРАЦЯ ЛУПВ

Ліга Українських Політичних В'язнів, як зreferував др. М. Марунчак на першому З'їзді ЛУПВ англійської зони в Ганновері, дуже гарно розвивалася. Ця організація несла правдиву моральну допомогу всім колишнім політичним в'язням.

Головна Управа ЛУПВ приміщувалася в Мюнхені, в американській зоні. Першим головою був ред. В. Пасічняк, другим ред. В. Стахів, а на Другому Конгресі ЛУПВ, що відбувся в Мюнхені в 1947 р., на якому я брав участь, вибрано головою ЛУПВ, др. М. Марунчака, а його заступником проф. Олійниченка.

У нас у Ганновері в'язні мали свій окремий бльок, в якому жили, т. зв. кацетбльок. Одного дня в 1947 р. відбулося "кацетне" весілля. Я повинчав однієї суботи десять пар кол. кацетників. Велике прийняття відбулося в таборовій аудиторії. Кілька пар з цього "кацетного" весілля живе тут у Вінніпегу. При нагоді зустрічі ми ділимося веселими споминами...

ОДНА ПРИГОДА

Це було зимою 1946 року. До Ганноверу на моє приватне мешкання приїхав санітарним автом др. Михайло Капуста і др. Володимир Греньків, який тепер є знаним дентистом у Вінніпегу.

— Поїдьте, Отче, з нами — каже др. Капуста — до жидівського Д. П. табору до Берген-Бельзен.

— А що там таке є? — питаюся.

— Я там маю віднайти доньку пана К., який є в Ольденбургу.

— Згода, поїдемо.

Ми сіли разом на передне сидження в "джіп-санітарку" і поїхали до Берген-Бельзен. Це 60 кілометрів віддалі від Ганноверу. Вечером ми вже були в жидівському таборі. Розпитували й довго шукали ми за панною К.

Входимо до кімнати. Там було п'ять дівчат.

— Чи є тут між вами українка? — питаюся.

— Ні, ми всі "жидувкі", — відповіли одним голосом. Видко вони перелякалися, як побачили двох канадійських вояків.

— Ми шукаємо за панною К. — каже др. Капуста.

— А на що вам її — кажуть жидівки — її тут немає.

— Шкода — каже дальше др. Капуста — я привіз для неї вістку від її тата.

— Від тата? — крикнула одна дівчина — від мого тата? Це неможливо, мого тата большевики забрали. Я є панна К. Доктор Капуста витягнув з кишені знимку і листа від батька панни К. Як це побачила панна Оріся, впала зомліла на долівку. Жидівки піднесли великий “рейвах”. Доктор Греньків виляв горнятко води на голову панни К. і вона очуняла. Жидівки зачали з радости плакати і приговорювати:

— Яка ти щаслива, Орісю! Ти знайшла свого тата. Ми своїх татів не знайдемо, вони погоріли в крематорії в концен-траційних таборах.

Ціла кімната перемінилася в плач. Бідні канадійські вояки не знали, що робити....По якімсь часі каже др. Капуста: перес-таньте плакати, а ти, Орісю збирайся і поїдеш з нами до свого тата.

— Який щасливий день для мене — каже Оріся. Якраз сьогодні мої уродини й така весела вістка прийшла.

Жидівки почали жартувати з др. Капустою і др. Гренько-вим, а я помагав пакувати Орісі речі.

Пізно ніччю ми виїхали з табору Бельзен-Бельзен. Ми сиді-ли на передному сидженні в авті (малий трок), а др. Греньків сидів позаді. Він там кричав, що дуже змерз.

Недалеко Ганноверу за нами почало гнатись військове ав-то. Авто гнало й трубіло, як поліційне. Др. Капуста спинив своє авто. Це авто перегнало наше авто і нас спинили. З авта вискочив військовий старшина і почав по-англійськи кричати. Я всього не розумів і не знав про що йдеться. Запам'ятав я тільки такі вислови: “Ю, кіднапер! Ші іс май гирлфренд!”...

— Я її не вкрав — каже др. Капуста — я везу її до її тата.

— Я її самий завезу моїм автом, — каже цей вояка — во-на моя наречена.

Оріся довго не думала, вискочила з нашого авта-трока і пішла до свого нареченого.

Цей наречений одобрухався і зачав вияснювати, що він запізнав Орісю в Берліні. Цього вечора він спеціально приї-хав до неї на її уродини. В таборі йому жидівки сказали, що два канадійські вояки вкрали Орісю і тому він так за ними гнав і сварив на др. Капусту.

Коли і як він її завіз до тата, не знаю. Така то була пригода. Др. Капуста сумував, що він не мав нагоди зробити приємність та доставити доньку до тата. За те радів др. Греньків, який виліз зі зимного сидження позаду і сів на переді між нами.

В мойому мешканні ледве розігрівся др. Греньків. Пригода для др. Гренькова на цьому не скінчилася. Він зачав скрЯбати свої руки. Набрався бідака в цьому таборі сверблячки (короста чи щось інше). Вилікувався, як мені тепер сказав, аж у Голландії....

ВЕЛИКОДНІ СВЯТА

Канадійські вояки, українці, майже кожного тижня приїжджали до мене в гості. Як я вже згадував, був це др. Капуста, др. Греньків, сотник Фроляк, Луцик, Кіт, о. капелян Горошко та другі. Бував у мене теж др. Гомик. Це лікар з Вінніпегу, син відомих і діяльних українських громадських діячів панства Гомиків.

Вони привозили листи, пакунки для скитальців від родини з Канади. Вони були зв'язковими, посередниками між скитальцями й канадійцями. Їхню працю ми всі дуже оцінювали й ніколи про це не забудемо.

На Великдень 1946 року до моєї церкви в Ганновері прийшли ці українці-канадійські вояки. Це зробило на нас скитальців дуже миле враження. Вони разом з моїми парафіянами співали "Христос воскрес".

По Службі Божій я забрав їх у гостину до хати моїх добрих парафіян панства Іванушкових. Там ми мали спільне снідання. Свячене було приготоване так, як у Рідному Краю. Серед співу та веселої гутірки ми провели Великдень. Родина Іванушкових обдарила канадійських вояків писанками та другими пам'ятковими дарунками.

Зараз по Великодніх святах, канадійські вояки виїхали з Німеччини через Бельгію, Голляндію до Канади.

КАНОНІЧНА ВІЗИТАЦІЯ В ГАННОВЕРІ

В неділю, 8 вересня 1946 року завітав до моєї парафії в Ганновері Апостольський Візитатор і Адміністратор о. Николай Вояковський з Мюнхену.

Вже вранці поспішали таборяни вулицями Ганноверу до церкви св. Конрада. На вулиці, перед церквою, вишикувались стрункими лавами пластуни, діти з квітами і представник табору.

Хотів я, щоб привітання представника Української Католицької Церкви на скитальщині випало якнайбільше урочисто “Бюлетень табору” ч. 206 ось так описує канонічну візитацію:...” Точно в годині 11-тій, висідає з авта Достойний Гість. Виходить процесія з духівництвом, від якого вітає Гостя, найстарший священник англійської зони, протопресвітер о. Семен Іванчук. Маленька дівчина з дитячого садка, мило защебетавши, вручила китицю квітів Апостольському Візитаторові. Опісля голова Таборового Комітету в товаристві директора УНРРА, вітає Достойника від імени всіх мешканців табору.

Від української католицької громади вітає п. Степан Волинець, староста церкви, хлібом і сіллю. Ось такими словами вітає:

...“В далекому від Рідного краю чужому місті, ми громада українських скитальців, вірних синів греко-католицької церкви, вітаємо Вас як нашого найвищого душпастиря тут на чужині з правдивим зворушенням, з глибини наших синівських сердець. Невимовно зворушені ми Вашою батьківською уважливістю до нас. Ми зворушені тим, що Ви мимо своїх численних, складних і відповідальних зайнять, як голова нашої церкви тут на чужині, не жаліли часу ні труду, щоб нас відвідати, щоб своєю появою нас підбадьорити, піддержати на дусі, скріпити наші серця у нашій прадідівській вірі.

Впевняємо Вас, що наші серця зістали вірні нашій спільній і найдорожчій матері святій греко-католицькій церкві, так як зістали вірні нашій дорогій Батьківщині-Україні.

Впевняємо Вас, що ніщо не в силі вирвати із наших сердець тієї віри і привязання. Вияв цього дали ми у нашій публичній, спільній присязі, зложеної у Божім Храмі тут у Ганновері, на руки нашого душпастиря о. Семена Іжика на Службі Божій, під час якої благали ми Всевишнього й Пречисту Діву,

щоб мимо страшних переслідувань, що їх зазнає під цю пору наша свята греко-католицька церква — Вони охоронили її і зберегли від загину.

Ми глибоко віримо, що Всевишній й Пречиста Діва вислухають ласкаво наших благань й охоронять нашу Церкву перед затіями лютого ворога, що тепер над нею знущається. Просимо Вас передати нашому найвищому Душпастиреві, наслідникові св. Петра на римському Престолі, святійшому Отцеві Папі Римському запевнення нашого синівського прив'язання до його особи, та запевнення вірності й прив'язання до нашої прадідівської віри, нашої греко-католицької церкви та святого римського Престола.

Ми ганноверська греко-католицька громада всі тут сьогодні перед дверима цього святого храму, що завдяки доброзичливості його господарів відкриті для нас. Тут вся наша шкільна, реміснича й робітнича молодь. Тут наша молодь організована в стрункі лави пластової організації. Тут наше богобоязливе жіноцтво. Тут врешті всі ми без різниці станів, селяни, ремісники, робітники й інтелігенти, працівники й керівники наших світських установ, що власними руками створили ми їх тут на чужині — вітаємо Вас, прадідівським нашим звичаєм, хлібом і сіллю й просимо о Ваші молитви...”

ПОБУТ ВІЗИТАТОРА О. ВОЯКОВСЬКОГО В ГАННОВЕРІ

По привітанні п. Степана Волинця, на порозі церкви я привітав Апостольського Візитатора о. Николая Вояковського такими словами:...”Передаю Вам ключі від чужої церкви, бо ми на чужій землі. Проте прохаю цим ключем відімкнути серця повірених мені душ та влити в них вогненне слово Божої Науки. Дай Боже, щоб у найшвидшому часі, ми могли передавати ключі нашим Владикам у своїх церквах і на своїй рідній землі.”

В часі Соборової Служби Божої дуже гарну проповідь виголосив Візитатор о. Н. Вояковський. Він заявив, що Вселенський Архиєрей, Папа Пій XII взяв під особливу опіку всю українську еміграцію, без різниці віровизнання. Голова Католицької Церкви обороняє нас перед насильством і заопікувався нашим майбутнім. Це до глибин зворушило приявих лю-

дей в церкві між якими було велике число православних українців і білорусів.

Далі закликав о. Візитатор до моральності в житті особисто й подружньому, закликав жіноцтво тримати на високому рівні свою честь, закликав до любови та суспільно-національної єдності, бо "ми є діти однієї матері-України".

По закінченні Богослуження відбувся спільний обід в таборовій залі та концерт у честь Апостольського Візитатора. Капеляном для о. Візитатора був Всеч. о. Я. Бенеш (який є тепер у Торонті).

В днях 16 і 17 вересня 1946 р. в моїй парафіяльній канцелярії відбувся Соборчик всіх наших священників, що душпастирювати на англійській зоні Німеччини.

Багато важливих справ ми вирішили та одержали від

Соборчик українських католицьких священників у Ганновері 16 і 17 вересня 1946 р.

Сидять зліва до права: о. Г. Фуканьчик, о. М. Москалик, о. Я. Бенеш, о. С. Іванчук, Ап. Візитатор о. Н. Вояковський, о. П. Романишин, о. М. Збир, о. І. Була, о. Стангрит, о. С. Іжик.

Стоять зліва до права: о. др. П. Побігушка, о. П. Смаль, о. Р. Закревський, о. Я. Гаврилюк, о. др. П. Патрило, ЧСВВ, о. Б. Бачинський, о. Й. Каменецький, о. Мокрицький (студит), о. др. Бойсак, о. Е. Мельничук і о. Я. Єлиів.

Апостольського Візитатора цінні вказівки, як працювати в складних скитальських обставинах. Там теж говорили ми про можливості нашого переселення до Канади й ЗДА.

В цих своїх споминах про життя українських скитальців у таборі ім. Лисенка в Ганновері, хочу торкнутися дуже неприємної проблеми. Цією проблемою є: двоподіл українців на “східняків” і “західняків” — “православних” і “католиків”. З цього виринули: сварки, бійки, колотнечі й ворогування. Чому таке зайшло? Що сталося? На мою думку, тут змішався ворог з-зовні: комуністична Москва. Цей ворог позавидував, що українські скитальці, хоча походять з різних земель, хоча є різного віровизнання, живуть в згоді, є добре зорганізовані та пригтовляються до виїзду за океан на нове поселення.

Це правда. В нашому таборі ми мали дві церкви: православну і греко-католицьку. Між нами священиками була повна згода і гармонія, як це я часто згадував у попередніх розділах своїх споминів. Ми мали гімназію, ремісничу школу. пласт і другі організації, в яких у проводі були українці зі східних і західних земель України. Ніхто з цього не робив проблем. Аж тут нагло ворог кинув кістку незгоди. Ось видав таку летючку та розкинув по наших таборах:

“Досить !

Українці !

Галичани захопили владу по всіх таборах наших. Вони видають себе за наших старших братів, вони беруться опікуватися нами, та навчають нас.

Ось дещо з їхньої “опіки”: насильства над українцями в Гайденав. Знущання у Корігені. Провокація у Мунстері. Замах на православного панотця у Венторфі.

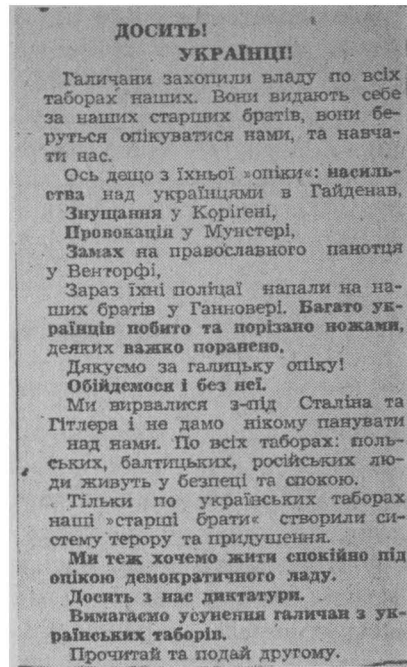
Зараз їхні поліцаї напали на наших братів у Ганновері. Багато українців побито та порізано ножами, деяких важко поранено. Дякуємо за галицьку опіку! Обійдемося і без неї.

Ми вирвалися з під Сталіна та Гітлера і не дамо нікому панувати над нами. По всіх таборах: польських, балтицьких, расійських люди живуть у безпеці та спокою. Тільки по українських таборах наші “старші брати” створили систему терору та придушення. Ми теж хочемо жити під опікою демократичного ладу. Досить з нас диктатури. Вимагаємо усунення галичан з українських таборів!

Прочитай та подай другому...”!

Подаємо клішу оригіналу
тієї летючки.

ВОРОГ ЗНАХОДИТЬ СПЛЬНИКІВ

Ворожа рука, що видала ці летючки знайшла в кожному таборі певне число людей, що поділяли їх думку. В нашому таборі в Ганновері знайшлося трьох провідників цього розколу: Годось Гаран, К. Подільський і Павло Яцевич. Пізніше долучилась до них досить поважна частина мешканців табору.

Зогляду на те, українські таборові організації видали до всіх мешканців табору ось таку відозву:

..“З глибоким обуренням стверджуємо, що купка людей, порушників єдності і порядку в нашому таборі, на чолі з панами: Подільським, Гараном і Яцевичем ось уже більше місяця намагається зчинити заколот в таборі.

Свій заколот вони почали з того, що повели нечесну, наклепницьку агітацію проти Українського Громадського Клубу і інших громадських організацій, а також проти окремих осіб — зокрема інтелігенції..

Пан Гаран зібравши юрбу обдурених ним людей, хотів розігнати таборову поліцію, в наслідок чого коло приміщення поліції счинилася бійка й утворився надзвичайно нервовий стан у всьому таборі. Нарешті в суботу 9-го листопада 1946 р. ця група організувала в церкві (православній) політичний мітинг, чим осквернили церкву — нашу таборову святиню.

...Ми вимагаємо від п. п. Подільського, Гарана і Яцевича негайно припинити розкладницьку роботу в нашому таборі, бо ця робота спрямована на розвал нашого табору, на очернення нас перед чужинцями і потрібна лише нашим ворогам...”

Цю відозву підписали такі організації: Жіноча Організація, Товариство Українських Ветеранів, Об'єднання Наукових Робітників, Філія Ліги Українських Політичних В'язнів, Станиця СХС, Клуб Української Молоді, Пластприят, Пластова Команда, мистці, журналісти, учителі й робітники.

ЗАГРОЗА ПОДІЛУ ТАБОРУ

З кожним днем наставав у таборі ім. Лисенка в Ганновері великий неспокій. Зарисовувалися дві групи, але не “західняки” чи “східняки”, або католики й православні, але зарисувався поділ на свідомих національно українців та збаламучених кількома комунізуючо-москвофільськими проводирями. Першу групу очолював проф. Василь Львович Плющ зі східніх українських земель, а другу Тодось Гаран, також зі східніх українських земель. Українці з Галичини, Буковини й Закарпаття належали до національної групи, що була під проводом проф. В. Плюща.

Одного дня, а було це 15-го листопада 1946 р. головний бригадир англійської армії, ген. Трумс, завізвав на спеціальну авдієнцію представників табору ім. Лисенка. До цих представників належали: директор УНРРА п. Бінарт, командант табору п. Дешко, голова таборової управи п. Юрій Тищенко, представник українців католиків о. С. Іжик, член управи п. Кулинич і представники опозиції Гаран, Подільський і Яцевич. Ген. Трумс нам заявив, що за його відомостями неспокій у таборі виник на релігійному ґрунті. Отже на його думку найкраще буде розділити табір на дві частини: греко-католиків і православних.

Перший виступив я проти такого рішення, заявляючи, що причиною неспокою в таборі не є релігійні переконання, бо жодної боротьби між православними, а католиками немає. “Я остро протестую ділити українців чи то на базі релігійній, чи територіяльного походження”. Подібну заяву зложили: Дешко, Тищенко і Кулинич. За поділом табору заявили: Гаран, Яцевич і Подільський, а п. Яцевич навіть додав, що такого розподілу нібито хоче православний митрополит Полікарп.

Ця остання заява п. Яцевича, який покликався на авторитет митрополита Полікарпа, найбільше переконала ген. Трупса і він сказав, що його рішення є правильне. Отже за один місяць всіх греко-католиків мають перевести до іншого табору, а в таборі ім. Лисенка остануть тільки православні.

МОЯ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ І АКЦІЯ

Я взяв у свої руки провід і всю акцію, щоб не допустити до поділу табору. Вивіз греко-католиків мав відбутися зовмовою порою і то в часі Різдвяних Свят. До цього я не хотів допустити. В першій мірі я звернувся до Апостольського Візитатора о. Н. Вояковського про інтервенцію. Ця справа опинилася, за посередництвом Конгрегації для Східних Церков у Ватикані, аж у головного командування британської окупаційної армії. Також я вислав меморіал в англійській мові до британського командування з проханням не допустити до виселення українців католиків з табору з Ганноверу.

Опісля пішов я до православного митрополита Полікарпа Сікорського, щоб довідатися про його станвище. Митрополит заявив мені, що він не давав жодної повновасти п. Яцевичеві говорити в його імені. Митрополит Полікарп видав відозву до мешканців табору в Ганновері:

...“До вірних синів України, сущих в таборі ім. Лисенка в Ганновері. З душевною скорботою я чую, що Вас українців в таборі де-хто хоче поділити на дві ворожнечі групи, замість того, щоб жити по братерськи в згоді і єдності, як того вимагають від вас Ваша гідність, Ваш обов'язок перед Батьківщиною і заповіді Христа. Я не раз призивав всіх українців до єдності. Не повинні Ви українці ділитися ні по місту походження і по релігійних переконаннях, а повинні бути, як одна міцна нація.

Горе буде нам, коли станеться розділення і тяжку відповідальність будуть мати і перед Богом і перед своїм народом ті люди, які спричиняються тому.

Нехай Господь Милосердний охоронить Вас від цього горя.

Призиваю ще раз всіх до спокою і єдності.

Полікарп, Митрополит У.А.П.Ц.”

Від імені всіх мешканців табору ім. Лисенка в Ганновері ми вислали до ген. Трупса письмо такого змісту:

...“До пана Бригадирного генерала УНРРА в Ганновері.

Ми, мешканці табору ім. Лисенка, греко-католики та православні, довідавшись про Ваше рішення виселити 1.000 греко-католиків з нашого

табору, надзвичайно вражені цією вісткою і просимо цього рішення в життя не переводити:

1. — Ми всі греко-католики й православні, члени одного народу, жили і живемо у згоді і спокою.
2. — Ніякого тертя між нами нема на релігійному ґрунті, або на ґрунті різного територіяльного походження не було і не має.
3. — Ми розділитися не хотіли і не хочемо.
4. — Ми хочемо наше тяжке життя зносити спільно і у повній згоді, допомагаючи один одному.
5. — Переселення людей в нагальний спосіб серед зими, навіть проведене в добрих умовах, тягне за собою серйозні небезпеки, протирічить всім людським і Божим законам. Таке переселення набирає характеру релігійної репресії проти людей, які виказали себе одною з найспокійніших спільнот.
6. — Школи, лікарня, культ-освітні установи, які ми побудували з таким трудом, у наслідок переселення будуть зруйновані, порушиться нормальне життя нашої громади.
7. — Рішення розподілу бездержавників української національноти за релігійною ознакою, різання на дві частини живого тіла одного народу, є настільки безпідставним, несправедливим, що ми сповнені рішучого наміру захищати свої людські права перед усіма урядовими чинниками...”

Під цим письмом покладено понад тисячу підписів мешканців табору ім. Лисенка.

ТАБІР В МУНСТЕР ВІЯСНЮС

Управа табору в Мунстер, що був віддалений понад 70 кілометрів від Ганноверу, написала листа до нашого табору з характеристикою п. Яцевича, який був одним з головних “махе-рів” роз’єднання. З цього листа ми довідалися, що п. Яцевич перебував довший час в таборі в Мунстері. Він там був заступником команданта табору. Своїми промовами, удаваною любов’ю до церкви позискав собі симпатії деяких людей. Тоді почав інтриги, підбурював одного проти другого. Це був вічний анархіст. Під’юджував “східняків” проти “західняків”, робітників проти інтелігенції, а навіть одну частину інтелігенції проти другої. З цієї причини управа табору в Мунстері прогнала п. Яцевича.

Цей лист підписали: др. М. Бриньовський, провідник табору, інж. Ю. Манастирський, референт фінансовий, І. Науменко, референт культ-освітній та другі особи.

І цей п. Яцевич опинився в нашому таборі ім. Лисенка в Ганновері та враз з п. Гараном, п. Подільським, п. Потужним, п.

Розпутьком та другими кинули кістку незгоди. Нам дуже тяжко було те все наладнати. Кожного вечора мали ми наради в мешканні др. проф. Василя Плюща. В цих нарадах брали участь: пани Хома Рябокiнь, Михайло Бiлик, Юрiй Тищенко, Петренко, Горбенко, Соловiй, Куниця, О. Матла та другi. Ми там укладали вiдозви та пiдготовлялися до нових таборових виборiв.

ТАБОРОВI ВИБОРИ

Щоби справу роздору направити, наша таборова управа постановила перевести новi вибори на команданта табору та членiв таборового комiтету. Спiльно виставлено до голосування одну виборчу листу, до якої входили також особи з опозицiї. Ось тут помiщую фото-знимку, як виглядав виборчий балот.

На команданта табору були поставленi два кандидати: Михайло Бiлик — з національного боку, Тодось Гаран — з опозицiї. До таборового комiтету було поставлено 20 осiб, 10 - з національного боку, а 10 з опозицiї, цебто тих людей, якi хотiли подiлу табору на принципи територiяльного походження та домагалися видалення з табору всiх греко - католикiв.

КАНДИДАТИ НА КОМАНДАНТА ТАБОРУ

1. В I Л I К Михайло

2. Г А Р А Н Тодось

Ви голосуєте за одного /1/ кандидата табору, ставлячи хрест у квадратик бiля прiзвища особи, яку ви бачите на фотокоманданта.

КАНДИДАТИ ДО КОМIТЕТУ ТАБОРУ (м. ЛУСЕНКА)

1. БАЛЬ Микола	☐	11. НИЖНИК Павло	☐
2. БАЗИЛЕВСЬКИЙ Микола ☐		12. ПЛУЩ Василь	☐
3. ГОРБАНЬ Пантелеймон ☐		13. ПОВЕРЖЕВЬ Василь	☐
4. ГУК О.СЕРГIЙ	☐	14. ПОДІЛЬСЬКИЙ Костянтин ☐	
5. ЯПРВИЧ Павло	☐	15. САНЧУК Володимир	☐
6. КОРИЩЬКИЙ Іван.....	☐	16. ФЕДАСЬ Микола	☐
7. КОЩУР Іван	☐	17. СОЛОВІЙ Дмитро	☐
8. КУНИЦЯ Іван	☐	18. ТИЩЕНКО Володя	☐
9. КУРИЛКО Корній	☐	19. ТРАЧУК Денис	☐
10. МИХАЛЕВСЬКИЙ Богдан ☐		20. ТИЩЕНКО Врiй	☐

Українські громадські організації в таборі Лисенка помістили в таборовому Бюлетені список всіх кандидатів. При кожному кандидатові, який заступав національні інтереси, цебто соборницькі, подана була його характеристика. Ось тут подаю ці дані з таборового Бюлетеню:

Кандидат на команданта табору — Михайло Білик, це один з перших активних громадських працівників від часу заснування табору ім. Лисенка. За українську справу був переслідуваний нацистською владою.

Кандидатами на членів табової управи є: 1.— о. С. Іжик, священник української католицької церкви в Ганновері. Активний громадський працівник, член Міжтабової Ради в британській зоні Німеччини. За українську справу був ув'язнений в німецькому концтаборі. 2.—Проф. Василь Плющ, лікар, заступник голови об'єднання українських санітарно - медичних працівників у Німеччині. Голова СХС і член Міжтабової Ради в британській зоні. Голова Українського Громадського Клубу в таборі. Знаний український громадський діяч. 3. — проф. Дмитро Соловій, один з відомих керівників шкільної справи в британській зоні. Старий громадський працівник. Заступник голови Українського Громадського Клубу. Відомий працівник на освітній ниві. 4. — Богдан Михалевський, керівник культ-освітнього відділу табору, один з піонерів відбудови табору, активний громадський діяч. 5.— І. Куниця, працівник технічного відділу, член табової управи, активний працівник від перших початків у таборі. 6.— Юрій Тищенко, голова табової управи, редактор табового Бюлетеню, старий громадський діяч, на культ-освітній ниві працює понад 35 років. 7. — Іван Корецький, селянин, член управи клубу молоді, один з активних працівників театральної групи в таборі. 8.— Володимир Савчук, робітник, один з активних працівників у таборі, відданий українець. 9.— Іван Коцур, керівник відділу допоміжних підприємств, активний учасник український діяч. 10.— Корній Курилко, керівник харчевого віддіського діяч. 10. — Корній Курилко, керівник харчевого відділу, колишній політ'язень, педагог, активний і чесний український діяч.

Кандидати, які були в опозиції це: Тодось Гаран, Микола Баль, Микола Базилевський, Пантелеймон Горбань, Павло Яце-

вич, Павло Нижник, Василь Побережець, Константин Подільський, Микола Желаєв, Василь Тимченко і Денис Трачук.

Вислід голосування був такий: командантом табору вибрали Тодося Гарана (з опозиції), а до таборового комітету вибрали мене та в більшості осіб з національного боку.

ПРАВОСЛАВНІ МІЖ СОБОЮ

По скінченню таборових виборів співжиття греко-католиків з православними почало поволі унормуватися. Побачив це ген. Трупе і занехав думку про поділ табору на “східняків” і “західняків”. Опозиція оставила греко-католиків у спокою, а почала боротьбу між самими православними.

В короткому часі православні поділилися на дві групи; одні осталися під юрисдикцією Митрополита УАПЦ, Полікарпа Сікорського, а другі т. зв. соборноправні, піддалися під владу архієпископа Григорія Огійчука. До цієї останньої групи належала вся опозиція на чолі з Тодосьом Гараном, Яцевичем, Подільським і о. митрофорним Григорієм Антоховим. Ця група взяла в посідання гарну таборову православну церкву.

Православні, що узнавали Митрополита Полікарпа, осталися без церкви. До цієї групи належали всі національно свідомі українці, які тримали руку зі “західняками”, цебто греко-католиками. Їхніми священиками були: о. Михаїл Карачківський і о. Федот. Свої Богослуження відправляли вони в таборовій авдиторії в першому бльоці, а пізніше перенеслися до протестантської церкви над каналом.

ТАБОРОВЕ ЖИТТЯ ВНОРМУВАЛОСЯ

Настав 1947 рік.

Різдвяні Свята пройшли спокійно. Життя в таборі Лисенка в Ганновері поволі внормувалося. Головний командант УНРРА, ген. Трупе побачив, що в таборі не має вже більше бійки і сварки, заперестав думку, щоб робити поділ табору і вивозити греко-католиків до іншого табору.

Всі інституції провадили свою діяльність.

В часі Йорданських Свят я ходив зі свяченою водою по всіх бльоках і по всіх кімнатах не тільки до католиків, але також

до православних. Всі мене радо приймали. Бо до всіх завжди я ставився прихильно. Особисто я жив у згоді з провідниками опозиції. Ні Тодося Гарана, ні Яцевича чи Подільського я не вважав за комуністів і вони такими не були. Що в цьому розколі діяла большевицька рука, це могла бути правда, але цього може т. зв. опозиція не була свідома. Син Гарана. Євген, був свідомий українець і здібний поет. Він тепер перебуває, мабуть, в Австралії. Подільський і Митрофорний Григорий Антохів померли.

Я був дуже зайнятий душпастирською працею. Крім Ганноверу я обслуговував другі табори, як Вінгорст, Лінден та інші, про які я вже згадував у своїх споминах. Кожного дня я навчав релігію в таборових школах, себто в народній школі, гімназії, ремісничій школі та на різних курсах.

Богослуження даліше відправляв я в католицькій німецькій церкві св. Йосифа. Великий і добрий був у нас церковний хор під керуванням Михайла Іваника (який тепер живе в Едмонтоні). Одним словом, життя в таборі Лисенка почало плисти нормальним руслом.

ДУМАЄМО ПРО ВИЌЗД

Ми всі відчували, що вже недовго прийдеться нам перебувати в таборах "Д.П." — треба буде кудись виїжджати. А куди? Отсе важливе питання, що його ставив собі щоденно кожний скиталець. Куди? До Канади, Америки, Англії, Аргентини. Бразилії, Урагваю, Парагваю, Венесуелі, Австралії і так далі. Кожна з цих країн була для нас загадкою. Всі бажали вибрати за свій притулок Канаду, або Америку. Але стояло питання чи Канада нас усіх прийме? Виїзд до ЗДА був для нас утруднений тому, що ми мешкали на британській окупаційній зоні Німеччини. Для нас відкривались можливості виїзду до країн Бритійського Комонвелту.

На всякий випадок ми почали студії про кожену країну. Зорганізовано в таборі кілька географічних курсів. Один курс про країни Полудневої Америки, що ним проводив п. Гаран. В цих викладах вивчали історію кожної країни, клімат господарство, промисл, звичаї, мову тощо. Таборяни радо брали участь в тих курсах. Враз з курсами географічного порядку

зорганізовано курси мов: англійської, еспанської і португальської. Попри це кожний шукав зв'язків приватним шляхом: давав розшуки до газет і писав листи до знайомих і до своїх земляків.

В таборі поживавився передвиїздовий рух. Горячка виїмгрувати кудись захопила всіх так, що розходження, роз'єднання, сварки між "східняками" і "західняками" в цьому русі загубилися.

Я мав багато роботи з писанням документів. Переважно кожний хотів мати якийсь документ у якому було б зазначено, що він "греко-католик", або, що походить з західних земель України. Мали великий страх перед большевиками і перед можливістю репатріації на "родіну".

ПОЧИНАЮТЬ ВИЇДЖАТИ

Весною 1947 р. почалися перші транспорти скитальців з табору в Ганновері до Англії. В першій мірі їхали молоді хлопці й дівчата, а теж молоді подружжя. В таборі був рух. Веселість получена з плачем. Кожне працання викликає жаль і біль серця. Ті, що виїжджали також деякі раділи, а деякі плакали. Раділи, що вже вирвалися з непевного скитальського життя та ласкавого хліба "цьоці УНРР-и", чи "вуйка ІРО" — а їдуть творити власне життя. Сумували, бо не знали, що їх чекає в майбутньому.

Перед вантажними автомашинами збиралися всі таборяни і бажали щасливої дороги своїм рідним, приятелям і товаришам спільної таборової долі. Я відправляв Служби Божі за "путешествующих", а вони сповідалися та приймали св. Причастя. З Богом їхали в чужу чужину, подальше від рідної батьківщини, України . . .

З Ганноверу до Англії виїхало кілька транспортів скитальців. Декількох хлопців виїхало до Бельгії до копальні вугілля. Решта таборян осталося в Ганновері з надією на виїзд до Канади, Америки й Австралії. Ці три країни між скитальцями вважані були за щасливі, багаті й молоком текучі. На першому місці ставили Америку, де "доляри падають з неба", а на другому Канаду, де є добробут і багато українців. Австралія для нас була країною загаочною, країною всяких можливих здобутків.

Цікавив нас теплий клімат і кангури. Дехто мріяв про праліси Бразилії, Аргентини, Парагвай та другі країни соняшного Полудня.

В таборі життя ставало нервово. Панувала виїздова гарячка. Кожний з нас діставав т.зв. "райзефібер".

УКРАЇНСЬКИЙ КОМІТЕТ І КАНАДІЙЦІ

Хоча ми знали, що будемо кудись в далекий світ виїжджати, то все ж таки ніхто з нас не покидав, чи не занедбував своєї праці. Все релігійне, громадське і шкільне життя плило своїм нормальним руслом.

Посилену працю провадив Український Комітет, який існував на Бритійській зоні Німеччини від 1946 року. До цього Комітету входили такі особи: д-р Лисяк, д-р Біляк, о. С. Іжик, Мирон Луцький, проф. Яловий, М. Бачинський, Шевченко і другі особи, яких імен собі наразі не пригадую. Засідання ми відбували в різних таборах, як у Ганновері, Гайденаві, Білефельді, Браншвайгу, Геттінгені і Гослярі. Порушували ми важливі справи наших скитальців: переселення, шкільництва, правного забезпечення і розподілу допомоги. На наших засіданнях бували також представники з Канади, висланники Фонду Допомоги при Комітеті Українців Канади. Була це пані Храплива, а пізніше п. Антін Яремович. Також робили ми засідання з принагідними гістьми з Канади, як з о. д-ром В. Кушнірем, послом А. Глинкою, о. д-ром Савчуком і п. О. Тарновецьким. Гості з Канади були нашими найкращими дорадниками і допомагали нам розв'язувати різні трудні таборові проблеми.

Про побут президента КУК, о. д-ра В. Кушніра я вже згадував попередньо. Тепер хочу згадати про других представників з Канади. Багато добра для нас скитальців зробив канадійський посол бл. п. Антін Глинка. Ми відразу пізнали, що то "урядова особа". Він приїхав до Ганноверу з військовою охороною. При наших нарадах ця охорона також була привава і прислухувалася нашим нарадам. Не знаю чи ті англійці розуміли українську мову, чи ні, але пильно слухали. Мені трохи дивно і не зрозуміло було тоді, коли посол А. Глинка часто підкресляв, що: "я є канадієць, українського походження". Хоча посол Глинка говорив мало, не виголошував промов, але по йо-

го виїзді з Німеччини та по його виступі в канадійському парламенті можна було завважити, що він зробив дуже багато добра для скитальців.

Ми мали нагоду гостити в своїм таборі віце-президента КУК, о. д-ра С. Савчука з Вінніпегу, який дав нам багато цінних вказівок, слів потіхи та надії на скорий виїзд до Канади.

Найдовше між нами працював представник Фонду Допомоги КУК, адвокат Антін Яремович з Вінніпегу.

МИТРОПОЛИТ ПОЛІКАРП

Митрополитом Української Православної Церкви був Полікарп Сікорський. Він жив у Годенав біля Ганноверу. Проти нього виступили т.зв. Липківці-Соборноправники, на чолі з єпископом Григорієм Огійчуком (який живе тепер в Чикаго, ЗДА). До Соборноправної УАПЦ прилучився православний таборовий протоєрей Григорій Антохін. Він потягнув за собою поважну частину мешканців табору ім. Лисенка в Ганновері. Українці католики відносилися з більшою симпатією до тих православних, які uznавали Митрополита Полікарпа.

Одного разу Митрополит Полікарп приїхав у відвідини табору в Ганновері. Йому на зустріч вийшли представники Таборової Управи, представники організацій, а також і я. Я вітав Митрополита від скитальців, українського-католицького віровизнання. Як колись приїжджав наш Візитатор Николай Вояковський, чи пізніше Архiepіскоп Іван Бучко, то також православні священники виходили їм на зустріч і вітали. На чужині між чужими людьми, далеко від рідної України — ми разом у братній любові ділили долю і недолю враз зо всіма скитальцями.

ЗУСТРІЧ З МОЇМИ ЗНАЙОМИМИ У МЮНХЕНІ

В червні 1947 р. поїхав я перший раз до Мюнхену на американську зону Німеччини на Конгрес Ліги Українських Політичних В'язнів. Я разом із д-ром Теодозієм Крупою був делегатом від Ліги Українських Політичних В'язнів британської зони Німеччини.

З великою цікавістю оглядав я місто Мюнхен, а що най-

важливіше відвідував я своїх знайомих. Замешкав я в т.зв. Фірихшуле, де мешкали всі політичні в'язні. Тут зустрів я багато своїх друзів, які були разом зі мною в концентраційних таборах: Гросс Розен і Бухевальд-Дора. Справді це велика радість побачитися з тими, з якими переживав спільно горе й нещастя. Рівнож великою радістю і несподіванкою було для мене зустрітися з моїм бувшим учителем і добродієм Маріаном Міхневичем, який приїхав з Нового Ульму, щоб зі мною побачитися. Останньо я з ним бачився ще в рідному селі Висоцько Нижне, на Бойківщині, на похороні його батька Олександра Міхневича. Багато ми розповідали собі про рідне село, про родину й знайомих та висказували журбу про майбутню нашу долю і долю нашого народу.

В таборі Розенгайм стрінув я знайомого Евгена Сидорика. Колись він мешкав зо своєю родиною в мене на приходстві в Двернику, бо коли мене арештувало гестапо, то він опікувався моєю сестрою Марією. Він тепер живе в Америці.

Привітання Митрополита УАГЦ, Полікарпа Сікорського в таборі ім. Лисенка в Ганновері, Німеччина. На знімці бачимо від ліва до права: п. Держко, командант таборової поліції, пластун д-р Теодозій Крупа, пластун інж. Володимир Шехович, о. Семен Іжик, редактор Юрій Тищенко (Сірий), голова Таборової Управи і Митрополит Полікарп Сікорський.

Розуміється, що я не забув піти з візитою до моєї церковної влади. Зайшов я до Апостольської Візитатури, до о. Візитатора Николая Вояковського. Побачив я там своїх знайомих священників, а саме о. Михайла Левенця, о. Мирослава Олешка і о. Ярослава Бенеша. З о. М. Левенцем був я разом на учительським курсі в Криниці в 1941 р., а з о. Мирославом Олешком ходив разом до Духовної Семінарії в Перемишлі і разом святився з ним на диякона. Пішов я також на Дахауерштрассе, де була Централь всіх українських політичних установ. Тут особисто побачив я визначних українських політиків і чоловіх провідників.

ДРУГИЙ КОНГРЕС ЛУПВ

Другий Конгрес Ліги Українських Політичних В'язнів у Мюнхені почався Службою Божою за упокій душ українських політичних в'язнів, замучених у німецьких концентраційних таборах. Це Богослуження я відправив разом зі студентським капеляном бл.п. о. Мельником.

Самий Конгрес проходив дуже ділово. В дискусії над звітами трохи сварилися. Мені дивно було, що неволя, тюрми, обличчя смерти в кацеті не вилікували деяких наших політиків від нахилу до суперечки та амбіціонерства. Про те навіть натякав у своїй доповіді нововибраний голова ЛУПВ, д-р М. Марунчак: . . .“Геть, все те, що роз'єднує. Знайдім один спільний поміст до єднання . . . Край очікує від нас однієї визвольної боротьби, одного проводу. Наше членство є різних політичних переконань. Треба взаємної толеранції, респектування противника та шляхетної ривалізації. Політичний в'язень повинен плекати товариську солідарність і громадську мораль. Мораль ця має скріпити ідею свободи одиниці і народів . . .”

Пригадую собі, що в дискусіях забирали голос такі політичні в'язні: д-р Р. Малащук, Ю. Лопатинський, ред. В. Стахів, В. Пасічняк, П. Башук, Т. Крупа, Д. Чайківський, В. Дейчаківський та другі.

По закінченню рефератів та дискусій Другий Конгрес ЛУПС вибрав Головну Управу в такому складі: д-р Михайло Марунчак — голова, проф. Панас Олійниченко — перший заступник, мгр Володимир Оренчук — другий заступник, Володимир Дейчаківський — секретар, Михайло Гудима — ка-

сир, Іван Гірняк — господарський референт, Юліян Волчук — суспільний референт, д-р Богдан Рибчук — правний референт, Євген Гарабач — організаційний референт, мгр Євген Лозинський — голова суду та Іван Микита — голова контрольної комісії.

По короткім побуті в Мюнхені, я мусів скоро повертатися до свого табору в Ганновері.

Великим позитивом Ліги Українських Політичних В'язнів була видавнича діяльність. Офіційним органом ЛУПВ був "ПОЛІТВ'ЯЗЕНЬ", бюлетень якого перше число появилось 15 березня 1946 р. Це було неперіодичне видання, що його видавала Зв'язково-Організаційна Референтура під редакцією д-ра М. Марунчака.

Також появлявся "ЛІТОПИС ПОЛІТВ'ЯЗНЯ", неперіодик, редагований О. Логушем. "ЧОМУ СВІТ МОВЧИТЬ? — брошура В. К. — А. П., цінний документ про українських політичних в'язнів. "МАТЕРІЯЛИ ПРО ПЕРШИЙ КОНГРЕС ЛУПВ", що відбувся 29 і 30 червня 1946 р. Це гарно опрацював ред. Данило Чайковський. "АЛЬБУМ АВШВІЦ" — це карикатурні картини з життя в'язнів у Авшвіці, що написав Паладій Осинка (мгр Петро Балій), "АЛЬБУМ РАВЕНСБРЮК" приготвила Оленка Вітик. "ТЕРНИСТИМ ШЛЯХОМ" — мартирологія Української Католицької Церкви, опрацював мгр І. Городецький. "ЗАВДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МАРТИРОЛОГІЇ", цю брошуру приготував проф. Віктор Петрів та інж. А. Кущинський, в якій заповданий статут і завдання Наукового Дослідного Інституту Української Мартирології. Цей Інститут очолював проф. О. Оглобин, а співробітниками були: проф. Крупницький, проф. В. Петрів, проф. В. Янів.

Видання НДІУМ-у були: "КАЗАМАТНІ ПОЕЗІЇ ШЕВЧЕНКА" що були написані 1847 р. Це опрацював проф. В. Петрів. "НІМЕЦЬКИЙ КОНЦЕНТРАЦІЙНИЙ ТАБІР" — це була видрукована доповідь проф. В. Янева на першій науковій конференції НДІУМ-у в 1948 р. "МИРГОРОДСЬКИЙ ЯРМАРОК", Олени Звичайної, присвячений мільйонам українців, що впали жертвою штучного голоду в 1932-33 рр. Крім цього ЛУПВ видавала популярні кишеньві календарці.

ПЛЯНУЮ ІХАТИ ДО КАНАДИ

Літом 1947 року почали виїжджати перші транспортні скитальців до Канади. Це були лісові робітники, або ті, що мали в Канаді найближчу рідню. З Канади приїхав агент паперової фірми п. Тарнавецький і вербував робітників до ліса. Багато хлопців записувалося. Для нас священників, Апостольський Візитатор о. Николай Вояківський дав дозвіл робити старання про виїзд до Америки, а безженні до Канади. З перших священників, що виїхали до Канади, це був о. Михайло Климчак, який приїхав до своєї родини і о. Константин Гаврилів, який приїхав як лісовий робітник. Монахи, як ОО. Василяни, чи ОО. Редемптористи виїхали ще скорше до своїх монастирів.

В Канаді я родини не мав, а до ліса на роботу п. Тарнавецький не хотів мене записати, бо я малий, а в лісі тяжка робота. Добре, що й так сталося. Написав я листа до Преосв. Кир Василя Ладики, Єпископа - Екзарха для українців католиків у Канаді. Преосв. Кир Василя я знав особисто ще з 1937 року. В тому році він приїхав з Канади wraz з о. А. Луговим вербувати питомців чи священників з Галичини на місійну працю до Канади. Пригадую собі добре. Я був на другому році богословських студій в Духовній Семінарії в Перемишлі. До нашої Семінарії загостив Кир Василій з нашим Єпископом Кир Йосафатом Коциловським. Нас около 150 питомців з великим зацікавленням слухали оповідань про Канаду. Свое оповідання переплітав Єпископ Василій цікавими епізодами з життя українських поселенців у Канаді, зокрема з місійної праці священників у Канаді. "Кожний священник у Канаді — казав Кир Василій — має більшу територію до обслуги ніж Ваша Перемиська Дієцезія. Кожний з вас буде, як єпископ. Кожний буде мати 10 до 15 церков. А люди, які добрі в Канаді; приймають, гостять, тішаться, як до них приїде священник. В Канаді гори, ліси, степи, озера, золотисті лани пшениці, ведмеді, бобри... індіани, ескімоси... Канада країна пригод і можливостей. Кожний з вас буде мати свое авто, а тут у вас тільки Єпископ Коциловський, воевода і староста мають авта, більше ніхто...

Ми всі були захоплені цими оповіданнями веселого, молодого Єпископа Кир Василя. Наші очі, уста, були отворені, а серце палало місійним запалом, нас всіх до себе манила Канада.

На закінчення своєї візити, Єпископ Василій звернувся до нас питомців зі запитом: “Хто з вас хоче їхати до Канади?”

—“Я, я, я!... Зі 120 грудей пролунало: я, я, я і 120 рук піднеслося вгору. Кир Василій затирав руки з радості, але Кир Йосафат насупив брови і сказав”: Я нікого не пускаю! В моїй Дієцезії теж велика потреба священників”. І на цьому мої мрії про Канаду та других богословів розвіялися. Треба було чекати повних десяти років, коли ці мрії стали дійсністю.

В листі, що його я вислав з Ганноверу до Кир Василя до Вінніпегу описав я мої враження з перед десяти літ з Перемишля. По короткому часі я одержав відповідь з Єпископської Канцелярії з Вінніпегу де було сказано, що Преосв Кир Василій приймає мене до своєї Дієцезії на місійну працю. Афідавіт я мав одержати пізніше.

Пильно я почав вивчати англійську мову, географію та історію Канади. Українські газети, які приходили з Канади до нашого табору прочитував я по кілька разів від дошки до дошки. З газет я бачив, неначе в дзеркалі, чим дихає українська Канада.

Теж писав я приватно листи до знайомих і незнайомих у Канаді. Один лист написав я до редактора “Місійних Вістей”, Всеч. о. Мирона Кривуцького, до Старечого Дому в Ст. Бонифас, просив я о блищі інформації про працю священників в Канаді. Ось таку відповідь я одержав від о. Мирона Кривуцького:... “Ваш лист я одержав 16 січня 1947 р. З цього листа бачу, що хтось з мене зробив редактора. Я тільки видаю кварталник “Місійні Вісті” для членів Місійного Т-ва св. Йосафата... Наші люди в Канаді є розкинені від Атлантику по Тихий океан. Вони будують свої церковці і наше Т-во їм допомагає. Треба людей рятувати, бо без своєї церкви вони загинуть релігійно й національно... Я вже старий. До Канади я приїхав з Чех в 1929 року, бо я перебував на вигнанні на чужині, як військовий капелян Української Галицької Армії. Всіх наших священників у Канаді є 112, які працюють на дуже великій території. Вони є стало в дорозі, бо сталих парафій є мало. Я давніше мав 12 парафій на території 120 миль. Найменша моя колонія мала 8 родин, а найбільша 150 родин. За відправу платять по 10 до 15 долярів. Багато вам не пишу, бо як приїдете, то самі переконаєтеся...”

Одержував я листи теж від о. Андрія Роборецького (тепе-

рішнього Єпископа) зі Західнього Торонта. Він теж заохочував мене, щоб я приїхав до Канади.

З дня на день, з тижня на тиждень очікував я на афідавіт до Канади.

Я ПРИЙНЯТИЙ ДО КАНАДИ

У місяці вересні 1947 року одержав я листа від Єпископа Кир Василя Ладика, ЧСВВ, з Вінніпегу, в якому від пише, що я є прийнятий на душпастирську працю до його дієцезії. Дальше в листі було сказано, щоб я нічого зі собою не брав, бо в Канаді все дістану. Цим листом з одного боку втішився, а з другого засумував. Тішився, що виїду в далекий світ, — Канаду, а засумував я, що мушу покидати своїх парафіян у таборах у Ганновері та других на британській зоні. Хоча я знав, що ці “таборові парафіяни” теж за рік чи два виїдуть у світ. Але кожна розлука є тяжким болем серця. . .

Про свій виїзд я нікому нічого не говорив, тільки нишком полагджував еміграційні формальности. Зголосився я до канадійської скринінгової комісії в Бухольці.

Лікарські badania, різні запити, свідчення, переслухання одним словом чистилище. Ходив я від кімнати до кімнати. Такий скринінг тривав два тижні. Зі священників, що переходили цей скринінг враз зі мною були: о. Михайло Решетуха, о. Роман Закревський і о. Ярослав Єлиїв.

Коли вже все було готове, паспорт і віза до Канади на руках — тоді аж сказав я своїм парафіянам, що за два тижні виїжджаю до Канади.

ВИКІНЧУЮ СПРАВИ

Таборяни заворушилися, коли довідалися, що я їх покидаю. Одні плакали, другі мені дорікали, а треті тішилися, мовляв: “їдьте і нас чимскоріш стягніть до Канади!”

Перед виїздом прийшлося мені багато ще справ полагодити. Масово приходили мої парафіяни за метриками і за різними посвідками. Багато дітей приносили до хрещення, а кілька жінок прийшло і з таким проханням: “Отче, залишіть ще на один тиждень довше в таборі, то охрестите ще й наші діти”.

—“Не можу на довше зістати, — відповідаю, — бо мій корабель відпливає сьомого жовтня. На моє місце приходять о. д-р Филимон Побігушка, то він вам охрестить дитину”.

Багато зустрічей відбував я з різними таборовими організаціями. Відвідав я промислову школу, яку zorganizував і якої директором був Василь Перебийніс. Це відомий український мистець - маляр. Він був учителем рисунків, малярства, креслення і чистописання в українській гімназії ім. Олеса в Ганновері. Теж учив у промисловій школі враз з Кубарським, Яблонським, Балясом, Федусяком і Мартиничем. Василь Перебийніс — це добра й здібна людина й щирий український патріот. (Він тепер враз зі своєю дружиною Тетяною живе в Лондоні, Англія).

Відвідав я Централю Об'єднання Українських Жінок (ОУЖ) у Ганновері. Організаторкою жіночого руху була пані Марія Біляк, дружина адвоката Біляка. (Д-р Біляк помер і похоронений в Міямі, Каліфорнія).

Делегатури ОУЖ були в кожному таборі по цілій британській зоні. Це була дуже корисна організація.

Перед виїздом треба було багато деяких справ устійнювати з провідними людьми табору ім. Лисенка в Ганновері. До цих людей належали: проф. д-р Василь Плющ, проф. д-р Хома Рябокiнь, мгр. Олександр Матла, д-р Т. Крупа, Годось Гаран, М. Базилевський, Іван Костюк, інж. Володимир Шехович, Степан Жукрівський, Михайло Білик, Ярослав Попіль, І. Куниця, Сергій Горбенко, Тищенко, М. Іваник, С. Волинець, Мирон Луцький, Дмитро Соловій та багато других, яких імена годі зараз пригадати.

Довшу розмову я мав з о. д-ром Побігушкою, парохом Гайденаву, якому я передавав свою парафію в Ганновері. Відвідав я сусідних священиків: о. Петра Романишина, о. Йосифа Каменецького, о. Богдана Бачинського, о. Михайла Москалика, о. Михайла Булу, о. Петерса, о. Фуканчика, о. Сендецького, о. С. Іванчука, о. Стангрита та других.

ПРОЩАВАЙ ГАННОВЕР!

У першу неділю місяця жовтня 1947 року я відправив для своїх парафіян останню Службу Божу перед виїздом до Канади. Німецька церква св. Йосифа не могла помістити всіх людей. В часі прашальної проповіді, сльози самі тиснулися до очей і такі сльози бачив я у приявних. Два роки спільного

побуту на скитальщині, два роки організаційної праці, два роки радісного таборового життя...

По Службі Божій зробили мені на "Січі" пращальне прийняття. В Івана Скотницького, (тепер у Вінніпегу) охрестив я ще дитину і серед гурту приятелів з'їв у його хаті обід.

Приносили мені пам'яткові дарунки. Гринько Іванунок приніс мені вишиваний фелон, Надія Попіль принесла вишивану сорочку, Степан Жукрівський в імені молоді вручив мені різьблений тризуб, а Іван Скочиляс дав велику шкуряну течку.

"Передайте привіт знакомим у Канаді", "пришліть нам афідавіт", "напишіть від води" і тим подібні вислови падали з уст приявних гостей.

З болем серця пращався я з добрими таборянами, про яких ніколи не забуду. Поглянув я ще в останне на "Січ", на табір ім. Лисенка, на мури розвалених церков, на усміхнених пластунів, які вигукували в слід за мною: "Готуйсь!", на таборову поліцію, що стояла на струнко і на десятки братів і сестер зі Східніх Земель, які казали: "Не забувайте й за нас, панотче Семене!"

— "Ні, не забуду!" — і з тими словами сів я в автомашину.

Мене супроводжали добрі приятелі, Ярослав і Надія Попелі. Заїхали ми до транспортного табору в Діпгольц, недалеко Бремен.

В Діпгольці перебув я ще кілька днів полагоджуючи остаточні еміграційні формальности. Тут запізнав я Володимира Жилу. Він був перекладачем і чекав на виїзд до Бразилії (він тепер у Вінніпегу). З Діпгольцу ми виїхали до портового міста Бремен - Гафен і дня 7-го жовтня 1947 року в год. 10 ранку всіх я на корабель...

"НА ШИФУ СІДАЮ, СЛЬОЗАМИ СІ ЗАЛИВАЮ"

Моя вуйна, яка виїхала до Америки написала до своєї мами листа "від води" починаючи такими словами: "... "На шифу сідаю, сльозами сі заливаю, бо тя рідна мамцю на віки покидаю..." Коли я читав цього листа, то не розумів: "чого плакати? Треба тішитися, що з бідного села виїхала до багатой Америки".

Сьогодні я це зрозумів, коли покинув сушу і вступив ногою на корабель. Коли корабель відчалив від берега, рясні

сльози покотилися по моєму лиці. Чому? Не за німецькою землею я плавав, від якої берегів відчалував, бо ж на цій землі я пекло пережив у концентраційних таборах. Плавав я за рідною українською землею, від якої вже так далеко відпливаю і не маю надії на поворот. Туга за родиною збуджується аж тоді, коли приходимо до свідомости, що її не побачимо...

Мою тугу розвіяли собраття священники, що були в цій самій кабіні на кораблі, а це: о. Роман Закревський, о. Михайло Решетуха (помер тут у Канаді) і один литовський священник. Вони були веселі, жартували, сміялися — ну і мені вже не випадало в такому милому товаристві сумувати.

МОРСЬКА ХВОРОБА

Ми плили невеликим військовим кораблем, що називався “Дженерал Стюарт Ганцельмен”. В кораблі були переважно українські скитальці, які їхали на контрактіві роботи до Канади. Це були лісові робітники і дівчата до домашньої служби (“доместік”) і до шпиталів.

Два дні корабель плыв спокійно, але третього дня, коли виплив на глибину океану, зірвалася буря. Кораблем кидало. Я впав зі свого горішнього ліжка. Про морську хворобу читав я колись, але в дійсности не знав, що це таке страшне, от думаю: голова закрутиться і “поїдеться раз до риги” й все гаразд. Але це не було так просто зі мною, і голова крутилася, і до “риги їхав”, в животі крутило і їсти нічого не міг. Отець Решетуха каже до о. Закревського: “киньмо Семена в море, хай його риби з’їдять, бо з нього і так вже нічого не буде”.

— Е шкода, — каже о. Роман — я його помаранчами відгодую”.

І так сталося. Я на ліжку лежав, до їдальні не сходив, а о. Роман у кишені помаранчі носив і мене годував. Не пам’ятаю кілька днів ця хвороба мене мучила, здається, що цілий тиждень.

— Семене, вставай! — крикнув о. Решетуха — допливаємо до берегів Канади, хворого там тебе не впустять! Ці слова мене отверезили. Я встав і поволі вчився ходити, як мала дитина.

ЦЕ КАНАДА

Дня 16 жовтня 1947 року причалили ми до берегів Канади. “Це вже Канада” — заповіли через голосники різними мовами. Слава Богу, що мої ноги станули на тверду землю. Хоча й ця земля під моїми ногаами здавалось мені колибалась. Портового міста Галіфаксу не мали ми часу оглянути. Перейшли ми скоро еміграційні формальности і нас всадили до канадійського поїзду Сіпіяру. Вагони великі, переділи широкі, — цілковито відрізнялися від європейських поїздів. Зі мною в переділі були: о. Закревський, о. Решетуха, і Всеволод Шпитковський, брат о. Ігоря з Вінніпегу. Як поїзд виїхав з Галіфаксу і переїжджав селами і полями провінції Нової Шкотії, — то я дуже розчарувався. Скали, ліси, пустарі, а там десь не десь малі хати.

— І це має бути Канада?!” — крикнув я до Всеволода, — гляди, тут бідніше ніж на моїй Бойківщині.

Я уявляв собі, що побачу лани пшениці, муровані високі кам'яниці, а може навіть зелені доляри лежатимуть при дорозі.

— Що це, що кожна станція називається “Люнх”?

— Це не “люнх”, а “лонч” — каже Всеволод — це означає ресторан - каварня.

В ночі я не міг спати, бо перед кожною станцією поїзд дзвонив. Я не знав, що це поїзд дзвонить, а думав, що це в церкві й кажу до о. Романа:

— Видко, що в Канаді побожний народ, бо перебуває в церкві на цілонічній адорації.

— Це поїзд так видзвонює, я ще в Галіфаксі завважив на вагоні великий дзвін, — пояснив мені о. Роман.

На одній зі станцій купив я бохонець білого хліба в папері і фляшку “коко - коли”. Хліб був м'якесенький, як гума. З'їв я його цілого і тією чорною водою запив. Це мені смакувало, але пізніше в животі крутило, що годі було спати.

НАС ВІТАЮТЬ

Вперше, що українці вийшли нам на зустріч, це було в Монтреалі. Тут привітав нас о. Шевчук, ЧСВВ, а жінки давали каву, папіроси і помаранчі. Ця зустріч нас розвеселила. Ми побачили, що Канада має великі міста і щирих українських людей. Вітали нас ще й в других містах, як Содбурі, Форт Вілліам і Кенора, але найкраще у Вінніпегу.

Це була неділя, 19 жовтня 1947 року, година 11.30 перед полуднем, як наш поїзд зупинився в місті Вінніпегу. На двірці прибуло багато людей, всі українці. На переді стояв високий священик, це був о. Ігор Шпитковський. Він розцілувався зі своїм рідним братом Всеволодом, а до нас сказав: “Ви поїдете зі мною таксівою до Єпископа на обід”.

Преосвященний Єпископ Василій Ладика дуже сердечно нас прийняв. Вітався з нами, як батько зі синами. Водночас сердечно привітав нас Єпископ - Помічник, Преосвященний Ніль Саварин. Ми засіли до спільного обіду в єпископській палаті: два Владики і нас трьох священиків - скитальців: о. Роман Закревський, о. Михайло Решетуха і я, о. Семен Іжик.

— Тут ваш дім, — каже добрячий Кир Василій — вам тут буде добре, за кілька днів я вас приділю до других священиків на сотрудників, щоб ви привчилися, як душпастирювати в Канаді.

ЗРОБИЛИ НАМ ПРИИНЯТТЯ

Про наш приїзд “Будучність Нації” від 1-го листопада 1947 р. написала таке п.н. “Вітаємо на Канадійській Землі”...

“...Почали прибувати транспорти скитальців до Канади. Одна група 121 осіб, між ними три священики: о. Семен Іжик, о. Михайло Решетуха і о. Роман Закревський, прибула в неділю 19-го жовтня. Кожне з новоприбулих, помимо того, що пережили страшну війну і відбули довгу подорож, виглядали добре та відповідали на питання з усмішкою. Вони виявляли невимовну вдячність за прийняття до Канади. Коли репортери запитували їх про враження в Канаді, то дівчата зі сльозами радості казали, “що не можемо висказати словами... Хочемо якнайскорше вивчитися англійської мови”.

Коли Вінніпегські Отці довідалися про прибуття нових священиків, то влаштуавли 21-го жовтня бенкет у Роял Александра готелі. Були приявні два Владики. Господарем бенкету був о. Михайло Григорійчук. Бесідником був о. Мирон Кривуцький, а промови виголосили всі новоприбулі священики, а саме: о. Юліян Габрусевич, о. Михайло Климчак, о. Роман Закревський, о. Михайло Решетуха і о. Семен Іжик. При кінці промовив Преосв. Кир Василій Ладика та виска-

зав свою радість, що ряди українського католицького духовенства в Канаді збільшаються і сказав, що це тільки перші священики приїхали, за ними приїде ще багато більше. . .”

Після цього офіційного прийняття ми мали приватну гостину в резиденції о. Ігоря Шпитковського на Іст Кілдонен. Там був теж Преосв. Кир Василій. Цього ж вечора кожний з нас одержав сотрудництво. І так: мене призначено сотрудником до о. Стефана Бориса до Брендону, о. М. Решетуку до о. Михайла Оленьчука до Сифтону, о. Р. Закревського до о. Йосифа Форнальчука до Овкбурн, о. Ю. Габрусевича до о. Михайла Григорійчука до Сенді Лейку, а о. М. Климчака до о. Антона Лугового до Етелберт.

Від 19 до 22-го жовтня 1947 року я перебував у резиденції о. Володимира Божика на Брукленс і там у церкві св. Духа відправив першу свою Службу Божу в Канаді.

В середу, 22 жовтня забрав мене о. С. Борис на своє авто і повіз до міста Брендону.

— КІНЕЦЬ —

